

Tartu Ülikool
Semiootika osakond

Kadri Kallast

KULTUURIPÄRANDI AASTA KUI KULTUURIBIOGRAAFILINE TEKST

Magistritöö

Juhendaja: dots. Ülle Pärli

Tartu

2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. KULTUURIPÄRAND	7
1.1. Säilitamine	10
1.2. Ajaloo konstrueerimine.....	14
1.3. Kultuuripärandi aasta	18
2. KULTUURIPÄRANDI AASTA KULTUURIBIOGRAAFILISUS	25
2.1. Pärandiaasta mediaalne vorm	30
2.1.1. Eneseesitlus	32
2.1.2. Sündmuste kaudu auditooriumiga suhtlemine.....	34
2.1.2.1. Professionaalide sihtgrupp	34
2.1.2.2. Kultuuripärandihuviliste sihtgrupp	36
2.1.2.3. Kultuuripärandi praktiseerijate sihtgrupp	38
2.1.2.4. Laste ja koolinoorte sihtgrupp	39
2.1.2.5. Väliseestlaste sihtgrupp	40
2.1.2.6. Ülejäänud auditooriumiga suhtlemine	41
2.2. Pärandiaasta kultuuribiograafilise sisu	43
2.2.1. Kollektiivne identiteet	45
3. KULTUURIPÄRANDI AASTA KUI KULTUURITEKST	52
3.1. Kultuuri subjekt ja –mälu	55
3.1.1. Kultuur kui subjekt	56
3.1.2. Kultuurimälu.....	60
3.2. Kultuuri enesekirjeldus.....	65
3.3. Pärandiaasta kui tekst	68
KOKKUVÕTE	73
THE HERITAGE YEAR AS A TEXT OF CULTURAL BIOGRAPHY. Summary	75
ALLIKAD	77
KIRJANDUS	79

SISSEJUHATUS

Magistritöö „Kultuuripärandi aasta kui kultuuribiograafiline tekst“ on ajendatud bakalaureusetöö „Tänapäeva Eesti elulooraamatud: auto/biograafilise narratiivi analüüs“ (Kallast 2010) järeldest elulugude loomise ja kultuurimälu konstrueerimise vaheliste seoste kohta. Uurides elukogemuste mõtestamist ja narrativeerimist jõudsin järeldusele, et erinevate aspektide tähenduslikuks kujunemine ja narratiivi lülitamine sõltub väärtustest, mis kujundavad narrativeeri perspektiivi. Väärtuste uurimine on põnev ning kultuurianalüüsis igati oluline temaatika. Enamasti on väärtused tekstis vaid implitsiitselt tähistatud ning mõnda tüüpi tekstide puhul püütakse väärtuspõhiseid tagamaid üldse varjata. Kultuuripärandi diskursus on selles osas hea uurimismaterjal, kuna selle ülesandeks on selgitada inimestele, mis on väärtuslik ja kuidas selle suhtes käituda tuleks. Magistritöö teemavalik lähtubki ühelt poolt huvist kultuuripärandi valdkonna vastu ning teiselt poolt hüpoteesist, et kultuuripärand on käsitletav kultuuribiograafilise nähtusena. Neid kahte aspekti võimaldab ühendada töö keskmesse valitud näide — kultuuripärandi aasta, mis on Kultuuriministeriumi poolt ellu kutsutud teema-aasta programm 2013. aastaks.

Magistritööga soovin oma uurimustöös liikuda individuaalse mälu ja eluloo konstrueerimise juurest kollektiivse mälu ja biograafia küsimuste juurde. Kõige üldisemal tasandil on töö eesmärgiks eesti kultuuribiograafia analüüs. Selle poole püüdlemiseks on valitud uurimisobjektiks kultuurinähtus, mis hüpoteesi kohaselt on osa eesti kultuuribiograafiast ning kirjeldatav kultuuribiograafilise tekstina. Kultuuribiograafia fragmentideks on kõik kultuuri enesekirjelduslikud tekstid, sh kindlasti ajaloo ja kultuuripärandi diskursus, mida siinses töös käsitleme. Eesmärgist kirjeldada kultuuripärandi aastat kui ühte kultuuribiograafia lõiku on lähtunud ka töö ülesehitus:

esiteks määratletakse uurimisobjekt ja selle diskursuslik kontekst, teiseks analüüsitakse kultuuripärandi aastat kui kultuuriabiograafia osa ning kolmandaks analüüsitakse seda teksti mõiste kaudu ja tegeletakse kultuuri kui tekste loova subjekti küsimusega.

Kultuuripärandi mõistel on varieeruvaid tähendusi ja kasutusi. Siinses töös tähistame selle mõistega kultuurilist konstruktsiooni, milles tõstetakse väärtuslikena esile teatud kogumit elemente, mida kultuurile iseloomulikuks peetakse. Sellise tähenduskeskmega mõistekasutusega soovime rõhutada kultuuripärandi tinglikku konstrueeritust, mis on meie jaoks primaarsem, kui mõiste osutus konkreetsetele artefaktidele (mida eraldi käsitledes nimetame pärandobjektideks) ja praktikatele.

Esimeses peatükis tegeleme uuritava materjali piiritlemise ja struktureerimisega. Käsitleme esmalt kultuuripärandit ning alles seejärel kultuuripärandi aastat, sest kui soovime kirjeldada kultuuripärandi aastat tekstilisena, siis on see ennekõike tekst kultuuripärandist ja alles suurema üldistuse tasandil kultuuriabiograafiline tekst. Samavõrd oluline on tõsiasi, et pärandit käsitlevad teoreetilised lähenemised aitavad ka kultuuripärandi aastat mõtestada. Kultuuripärandist lahutamatu temaatika, mida samuti esimeses peatükis käsitleme, on selle säilitamine. Mitte ainult traditsioonide elushoidmine ja artefaktide füüsilisel kujul säilitamine, vaid ka nende valikute tegemine, mis on pärandi staatusesse tõstmise vääriiline ning missugusel kujul millegi säilitamine üldse võimalik on. Allikad, millele me esimeses peatükis tuginema, pärinevad suuremalt jaolt kultuuripärandiga tegelevatelt autoritelt etnoloogia, muinsuskaitse ja museoloogia valdkonnast, kelle seast peatüki jaoks olulisemaid on Valdimar Hafstein, Kristina Jõekalda ja Barbara Kirshenblatt-Gimblett.

Kultuuripärand ja elulugu on selles osas sarnased, et mõlemad koondavad elemente elust, mille säilitamist vajalikuks peetakse. Mõlemad mõisted tähistavad midagi tõlgenduslikelt alustelt konstrueeritud, ent samas taotleb nende tavakasutus objektiivse reaalsuse kirjeldamist — neid mõisteid kasutatakse selleks, et viidata konkreetsetele teadmistele, objektidele, paikadele, tegevustele, sündmustele ja inimestele. Siinses uurimuses püüan näidata, kuidas kultuuripärand, sarnaselt eluloole, põhineb narratiividel, mille loomisel on lähtunud teatud alusväärtustest ja eesmärkidest. Osutame nendele sarnasustele ajalookirjutuse näitel, mis on kultuuripärandi kujundamisega lähedalt

seotud. Märksõnana kerkib esile veel dünaamika mõiste, sest nii pärand, ajalookirjutus kui ka elulugu on muutuvad konstruktsioonid, mille lüüsid kujundatakse ümber ja vahetatakse välja vastavalt sellele, kuidas muutub kultuurikonteksti *status quo* ning milline narratiiv seda loogiliselt põhjendaks.

Narratoloogiliste aspektide käsitlemisel on minu vaateid ja analüüsivõtteid kujundanud suuremas osas juba bakalaureusetöös viidatud autorite käsitlused. Mõned olulisemad narratoloogilised lähtepunktid käesoleva töö jaoks on järgnevad: narratiivsus on inimkonna olemuses (White 1990), kultuuris on peaaegu kõigal narratiivne külg, mis võimaldab seda tajuda ja interpreteerida narratiivina (Bal 2007); oma tähenduslik funktsioon on igal narratiivi elemendil (Barthes 1996), mille seast olulisimad, kõige järjepidevamalt esinevad elemendid on sündmused, nende sidumine looks, selle loo autor ja lugeja, samuti tegelased, fookus ning narratiivi aeg–ruumiline maailm (Ricoeur 1984, 1992, Chatman 1983, Carroll 2001, Eco 2005, 2009, Phelan 2001). Biograafiliste narratiivide käsitlemisel on meie lähtekohad järgnevad: biograafia on narratiivne konstruktsioon, mille struktuur rõhutab teatud elemente (Annuk 2005); iga inimene konstrueerib oma elulugu, narrativeerides oma kogemusi ja mälestusi vastavalt kultuurinormidele (Fivush 1994, Eakin 1999, Bruner 1994, 2001); ning biograafia ja ajalookirjutus on lähedased vormid (Hoberman 2001).

Teises peatükis uurime, milliseid kultuuri- ja biograafilisi elemente teema-aastas leidub. Objekti analüüsil on meie uurimismaterjaliks kultuuripärandi aastaga esitatud kultuuripärandi sõnastatud määratlused ning programm, mida saame uurida kirjeldusliku informatsiooni põhjal, mitte isikliku osaluse kaudu. Kõigepealt käsitleme teema-aastat kui meediumit ning seejärel vaatame, milliseid kultuuripärandi kirjeldusi ja identiteedinarratiive see vahendab. Kultuuripärandi aasta eneseesitluse kaudu avalduvad teatud võtted, kuidas auditooriumi erinevate osadega kontakti püütakse saavutada, seetõttu käsitleme esimeses alapeatükis erinevaid teema-aastat vahendanud meediumeid (2.1.1. Eneseesitus). Uurides teema-aasta programmi, toome esile erinevaid strateegiaid teksti ja auditooriumi vahelise suhtluse kavandamises, mis on viimistletud sobitumaks vastava sihtgrupi kõnetamiseks (2.1.2. Sündmuste kaudu auditooriumiga suhtlemine). Sisulistes aspektides anname ülevaate, missugust kollektiivset identiteeti

teema-aasta programm esitab, käsitledes selles esinevaid eestlase stereotüüpe (2.2.1. Kollektiivne identiteet).

Kolmanda peatüki eesmärk on esitada teoreetilisi üldistusi, käsitledes uurimisobjekti osana kultuurisemiootilistest protsessides. Määratleme kultuuripärandit kui kultuuri enesekirjeldust ning teema-aastat kui ühte kultuuri enesekirjelduslikku teksti. Tugineme Tartu–Moskva koolkonna käsitlustele teksti mõistest ning kultuurist kui teksti loovast subjektist. Lisaks kultuuri subjekti küsimusele käsitleme esimeses alapeatükis kultuurimälu teooriat, mille kaudu saab selgitada ka kultuuripärandi semiootilist olemust. Tugineme seejuures Lotmani (peamiselt artiklid „Mälu kulturooloogilises valguses“ (1985) ja „Kultuurimälu“ (1986)) ning Aleida ja Jan Assmanni käsitlustele (A. Assmann „Cultural Memory and Western Civilization“ (2012), J. Assmann „Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet“ (1988)). Artiklis „Kultuurimälu“ tõdeb Lotman, et „vahel on kultuuri „möödanikul“ tema tulevikule suurem tähendus kui „olevikul“ (2013a [1986], 1738). See tõdemus toetab meie lähtekohta, et kultuuripärandist kui minevikku representeerivast konstruktsioonist kõnelemine on tähtis. Sama kinnitab J. Assmann: öeldes, et ühiskond muutub nii iseendale kui teistele nähtavaks just oma kultuuripärandi kaudu:

Minevik, mille [kultuur] oma pärandis nähtavaks teeb ja millel oma identifitseeriva omastamise väärtussüsteemis esile laseb tõusta, ütleb üht-teist sellegi kohta, mis ta ise on ja mille poole püüdleb. (Assmann 2012 [1988], 1784)

Peatüki teine osa tegeleb enesekirjelduse temaatikaga, näidates kultuuripärandit kui kultuuri enesekirjelduslikku väljundit. See lähenemine asetub samasse teoreetilisse raamistusse kultuuri subjekti ja –mälu käsitlusega: kultuur on tekste loov intellekt, kellel on mälu, millest ta lähtub enesekohaste tekstide loomisel. Peatüki kolmandas osas vaatame kultuuripärandi aastat kui teksti. Seejuures täheldame, et meie uurimisobjekt on siin vaadeldav teatava abstraherimise kaudu, kuna kultuuripärandi aastat kui terviklikku teksti võisid kogeda vähesed, kui üldse keegi, sest enamik inimesi puutus sellega kokku vaid mõne üksiku fragmendi kaudu.

Eelkõige semiootilistele teooriatele ja analüüsimeetoditele tuginedes, soovime magistritööga panustada kaasaegsete Eesti kultuurinähtuste ja –protsesside mõtestamisse. Siinse lähenemise iseärasuseks on uurimisobjekti avamine kultuuribiograafia mõistest lähtuvalt.

1. KULTUURIPÄRAND

Kultuuripärandi näol on tegemist aktuaalse diskursusega, millest tõlgendusi ja definitsioone on alates 1970ndatest ja veel enam 1990ndatest aastatest esitatud hulgaliselt. Kultuuripärandiga seostatakse inimelule tähendust andvaid ajatuid väärtuseid, mis tagavad identiteedi järjepidevuse (Graham jt 2002, 41), ent täpsem oleks kultuuripärandit defineerida osana mineviku säilmetest, mida „kaasaegsete väärtushinnangute ja põhimõtete alusel väärtustatava pärandi staatusesse on tõstetud“ (Jõekalda 2011, 76). Kirshenblatt-Gimblett'i¹ käsitluse (1998) järgi on kultuuripärand metakultuuriline praktika, mis ühteaegu osutab iseendast väljaspool olevale kultuurile ning samas väidab, et representeerib sedasama kultuuri. Selline sisemine konfliktus või paradoksaalsus tuleb siinses töös mitmes aspektis esile. Esimeses peatükis huvitab meid kultuurinähtuste pärandiks saamise semiootiline protsess: kuidas toimub selektsioon ning millised muudatused toimuvad kultuuripärandi staatusesse tõstetud kultuurinähtustega? Oluliseks peame ka narratoloogilist vaadet kultuuripärandile: kuidas selle kaudu konstrueeritakse kultuurilugu? Kõrvutame kultuuripärandi ja ajaloo konstrueerimist. Ning viimaks jõuame käesolevas peatükis ka siinse töö jaoks keskse näite, s.o kultuuripärandi aastani, ning kirjeldame oma uurimisobjekti.

Kultuurinähtuste, artefaktide ja paikade kultuuripärandiks saamise protsessis on vastandlikud momendid: ühelt poolt, teatud kultuurinähtusi teiste seast välja selekteerides ning uude konteksti asetades, toimub katkestus ning teiselt poolt püütakse neile anda uues kontekstis selline tähendus, mis aitaks kultuuriloos kontinuaalset tervikut

¹ Barbara Kirshenblatt-Gimblett on Poola päritolu Kanada teadlane pärandi, turismi ja muuseumite ajaloo ja teooria ning juudiuringute valdkonnas. Ta on kõrgelt hinnatud kultuuripärandi valdkonna autorite seas (vt nt Hafstein 2012, 508) ning on kuulunud ja kuulub mitmetesse olulistesse nõukogudesse, sealhulgas pärandi säilitamise valdkonnas väga mainekates ja mõjukates Getty Instituudis ja Smithsoniani Instituudis.

konstrueerida. Kirshenblatt-Gimblett nimetab seda kultuurinähtuste taaskasutuseks: paikade, hoonete, esemete, tehnoloogiate ja eluviiside taaskasutus kultuuripärandina tähendab anda neile uut moodi elu, mitte enam sellesamana, mis nad olid ja millena neid väärtustati, vaid iseenda representatsioonina (Kirshenblatt-Gimblett 1998, 151). Sellist muudatust kirjeldab Valdimar Hafstein sekkumisena, sest kultuuripärand reorganiseerib suhteid nii interpersonaalsel kui ka inimeste ja kultuurinähtuste vahelisel tasandil, objektiviseerides ja rekontekstualiseerides kultuurinähtuseid nii, et need on seostatud teiste kultuuripärandi staatustes paikade ja praktikatega (Hafstein 2012, 58). Seega tekitatakse katkestus kultuurinähtuse rollis ja tähenduses mingil uuel eesmärgil, mida see objekt või nähtus võiks kellegi arvates teenida.

Kultuurinähtuste valimine kultuuripärandi hulka baseerub üldjoontes kahel tingimusel: väärtustatakse kas eseme, paiga või praktika füüsilisi omadusi või selle seost mõne olulise sündmuse, isiku(te) või ajaloolise nähtusega². Võtame näiteks UNESCO maailmapärandi nimistusse arvamise nõuded, mille seast vähemalt ühele peab kultuurinähtus vastama, et nimistusse pääseda: (a) representeerib unikaalset kunstilist saavutust; (b) on avaldanud olulist mõju, kas pikema aja jooksul või maailmas ühe kultuuripiirkonna siseselt arengutele arhitektuuri, monumentaalkunsti, linna planeerimise või maastiku kujundamise valdkonnas; (c) annab unikaalselt või vähemalt erakordset tunnistust tsivilisatsiooni või kultuuritraditsiooni kohta, mida enam ei eksisteeri; (d) on silmapaistev näide ehitise tüübist, arhitektuursest ansamblist või maastikust, mis illustreerib olulist perioodi inimkonna ajaloos; (e) on silmapaistev näide traditsioonilisest inimasustusest või maakasutusest, mis on mõne kultuuri suhtes representatiivne; (f) on otseselt ja käegakatsutavalt seotud sündmuste, elus traditsioonide, ideede, uskumuste, kirjandus- või kunstiteostega, millel on silmapaistev universaalne tähendus (Feilden, Jokilehto 1993, 6).

Nagu näeme, on kultuuripärandi staatuse määramise aluseks kultuurinähtuse tõlgendamine, see on aga alati ideoloogiliselt suunatud. Kultuuriti ning kultuurisiselt ajalooperiooditi erineb arusaamine sellest, mis on kunstiline saavutus (ja mis üldse on või ei ole kunst); mida loetakse arenguks; milliseid unustusse jäänud tegevusi peetakse

² Vt analoogseid selgitusi nt Feilden, Jokilehto 1993; Worthing, Bond 2008; Australia ICOMOS 1999.

hääbunud kultuuritraditsioonideks; millised on olulised ajalooperioodid ning mida nende suhtes representatiivseks peetakse, jne — kõik nimetatud tingimused sõltuvad mingil määral kultuurikontekstist. Getty Konserveerimisinstituudi kultuuripärandi säilitamist ja väärtuseid kajastavas uurimisraportis (Avrami jt 2000, 6) kirjutatakse, et artefaktid on meediumiks, mille vahendusel (re)produtseeritakse identiteeti, võimu ja ühiskonda, ning nende kultuuripärandiks kuulutamine toimub teatud inimeste ja institutsioonide teadlike otsuste kaudu, mida omakorda kujundavad sotsiaalsed protsessid ja kontekst ning ekspliteerimata väärtushinnangud.

Sugugi mitte kõik kultuurinähtused, mis esitatud tingimustele vastavad ning on ametlikult kultuuripärandi osaks tunnustatud, ei ole ühiskonnas ühtmoodi kõrgelt väärtustatud. Millest see eristus tuleneb? Üheks põhjuseks on kindlasti sentimentaalse sideme tekkimine — mõned kultuurinähtused on juba oma olemuselt sellised, et nendega tekib inimestel kergemini emotsionaalne suhe ning need mängivad olulist rolli kollektiivses identiteedis. Tähelepanu jagub enamasti ka kultuurinähtustele, mis on seostatud mõne murrangulise sündmusega, mida samuti just kollektiivse identiteedi jaoks tähenduslikuks peetakse. Teatud kultuuripärandi osi võivad rõhutada ja populariseerida aga huvigrupid ning sellisel juhul — nagu toonitatakse ka Getty Konserveerimisinstituudi kultuuriväärtuste hindamise kohta tehtud uurimustöös (Mason 2002) — on nende huvigruppide identifitseerimine ja nende motiivide analüüs ülimalt oluline, kui soovitakse antud kultuuripärandi rolli ühiskonnas mõista. Tegemist võib olla nii riigipoolse initsiatiiviga esile tõsta teatud väärtuseid ja tähendusi, kui ka erasektoris teatud osapoolte majandusliku huviga.

Majandusliku kasu teenimise võimalust pakuvad mitmed kultuuripärandi hulka kuuluvad kultuurinähtused, mida kas toodete või teenustena esitletakse. Inimesed on sageli nõus raha maksma, et näha kultuuripärandi hulka nimetatud paiku või objekte muuseumis ning saada osa traditsioonilistest tegevustest. Mõiste „elamustoode“, millest kirjutab Terje Potter seoses traditsioonilise käsitöö turundamisega (Potter 2006, 75), on ilmikas termin, sest osutab korruga tarbimislikule ja kogemuslikule tahule. Tihtipeale on kultuuripärandist otsitava kogemuse eesmärgiks meelelahutus. Kristina Jõekalda on Eesti muinsuskaitse ajalugu tutvustavas artiklis öelnud, et ka „muinsuskaitse on välja kasvanud kunagisest eliidi diletantlikust meelelahutusest“ (Jõekalda 2011, 78). Kultuuripärandiga

ümberkäijatele heidetakse ette liigset kommertsiaalsust, kultuuripärandi muutmist turismiobjektiks ja kaubamärgiks (vt nt Noyes 2006).

Järgnevates alapeatükkides käsitleme säilitamisprotsessi (1.1.), ajaloo narrativeerimist (1.2.) ning seejärel kultuuripärandi aastat (1.3.), mis on siinse uurimuse keskmes olev näide kultuuripärandi kujundamisest. Esimeses peatükis osutame sellistele kultuuripärandi omadustele, mis lubavad seda käsitleda kultuuribiograafilisena. Erinevate märksõnade kaudu joonistub välja nägemus kultuuripärandist kui kultuuri enesekirjelduslikust ja ennasttootvast mehhanismist. Mõningatel nendest aspektidest peatume pikemalt juba käesolevas peatükis, teistel töö järgmistes osades.

1.1. Säilitamine

Kultuuripärandi diskursuses on säilitamine imperatiiv: „Kultuuriväärtuste säilitamine on ühiskonna kultuurilise identiteedi aluseks ning tagab mineviku, oleviku ning tuleviku seotuse“ (Konsa 2007, 11). Kuna kaugeltki mitte kõiki artefakte pole võimalik säilitada, siis on nende kultuuripärandi staatusesse tõstmine edasise saatuse jaoks otsustava kaaluga aspekt. Säilitamine on kui „tõerežiim“, mille kohaselt alternatiivina konserveerimisele ei nähta mittekonserveerimist — ainukene alternatiiv on hävitamine (Hafstein 2012, 502). Niisiis, kes ei mõtle või käitu säilitamisele orienteeritult, on osaline kultuuripärandi hävimisele määramises. Ajaloolane Dominique Poulot märgib kultuuripärandi diskursuse säilitusimperatiivi kohta, et igasugust kriitikat säilitustegevuse suhtes tajutakse ikonoklastilise või vandaalse käitumisena (Poulot 2006, 157; viidatud Hafstein 2012, 502 kaudu).

Semiootiline lähenemine säilitamisele toob esile mitmed tähenduslikud nüansid. Selektiooni põhimõtteid oleme lühidalt juba kommenteeritud ning pöördume selle juurde uuesti järgmises alapeatükis seoses kultuuripärandi rolliga kultuuriloo konstrueerimises. Samuti on eelnevalt mainitud, et säilitamisele on omane väljavalitud kultuurinähtuste objektiveerimine, mille tulemusena tekib eelnevalt mainitud katkestus

ning tähenduse muutumine. Siin on asjakohane tegeleda küsimusega: mida kultuurinähtuse juures säilitada soovitakse? Sellele vastuse leidmiseks osutame ka säilimise ja säilitamise dünaamilistele omadustele.

Objektiveerimist võime kultuuripärandi kontekstis seostada analoogsete osutustega mõistega: museumiseerimine. Tegemist on mõlema mõiste puhul teatava teisestamise aktiga, mida Niedermüller kirjeldab (1999, 247) kui sümboolset ja poliitilist protsessi, mille kaudu toimub enese loomine vastandumise kaudu. Ta toonitab, et teisestamisprotsessid (nagu objektiveerimine ja museumiseerimine) mõjutavad oluliselt rahvusliku identiteedi kujundamist, väites, et identiteet on sotsiaalne produkt, mis kujuneb teatud sotsiaalsetes tingimustes ning on muutuv vastavalt sellele, kuidas muutuvad semiootilised koodid, võimusuhted, ühiskonna liikmete omavahelised suhted jm. Niedermülleri kirjeldatud muutuste kohta võime täheldada, et need toimuvad enamasti märkamatu, teadvustamatu, samuti näib, et kultuuripärandis sisalduv informatsioon jõuab inimeste teadvusesse juba lihtsustatud kujul. Siin võime näha teatud paradoksi: mida üldistataval tasandil informatsiooni (tähendusi, väärtuseid) omandatakse, seda sügavamale, kuni inimese peamiste põhimõteteeni välja, võib info juurduda, samas kui põhjalike teadmistega kultuuripärandi kohta võivad kaasneda teatav kriitikavõime ja nõrgem emotsionaalne seotus.

Museumiseerimine tõstab esile ja muudab tähenduslikuks selle, mida peetakse mingil põhjusel eristuvaks või väärtuslikumaks ülejäänud argikäitumisest ja artefaktidest. Niisiis on olemas teatav soodumus, et selle, mis on kultuurile kõige olulisem ja omasem, talletamisele ja järgmistele põlvetele vahendamisele pannakse muuseumides ja teistes nn mäluasutustes vähem rõhku kui haruldaste ja erakordsete artefaktide kogumisele ja eksponeerimisele. Arvatavasti on sellise lõhe süvenemine andnud ka tõuke osadele mäluasutustele just argikultuurile keskendumiseks (nagu Eesti Rahva Muuseum).

Muuseumit kui meediumit analüüsib kriitiliselt Gwyneira Isaac oma tabava pealkirjaga artiklis „Whose Idea Was This? Museums, Replicas, and the Reproduction of Knowledge“ (2011). Tema lähenemisest originaali ja koopia suhtele saab tuua paralleele kultuurinähtuste kultuuripärandi hulka arvamisest (ja pärand, see ongi alati muutus (Hafstein 2012, 502)). Isaac nimetab artefaktide rekontekstualiseeritult esitamist

lahutavaks protsessiks ning see, mida ta väidab muuseumis koopiade loomise kohta, kehtib ka kultuuripärandi konstrueerimise kohta: need ei loo kontinuaalsust, vaid tõlgendusi ja mutatsioone originaalist ning see on originaali suhtes katkestus (lk 212).

Muuseumi ja kultuuripärandi esitusviisidel on ühine omadus veel seegi, et mõlemad tekitavad uusi ja mõneti ebaloomulikke ansambleid. Nagu eelnevalt mainisime, on kultuuripärandil omadus reorganiseerida suhteid inimeste vahel, artefaktide ja inimeste vahel ning ka artefaktide vahel. Võime näha paralleele muuseumi ekspositsiooni kujundamise ja kultuuripärandi konstrueerimise juures, kuna mõlemal juhul ühendatakse uude kompositsioonilisse tervikusse objekte, sündmusi ja inimesi, kes sageli realselt kokku ei puutunud. „Kultuuripärand koondab eelnevalt omavahel mittesõltuvaid hooneid, rituaale, maale ja laule ning kuulutab need millekski, mida tuleb kaitsta teatud programmiliste ja strateegiliste tegevuste kaudu“ (Hafstein 2012, 508). Erinevate kultuurinähtuste kaasamine midagi ajaloolist ja väärtuslikku representeerivasse ansamblisse toob kaasa teatud sõltuvuse nende esemete jm vahel, kuna moodustades terviklikkust taotleva koosluse on iga osis terviklikkuse jaoks oluline lüli. Iga osa esitab teistest paremini mõnda teatud aspekti representeerida soovitud infokogumist (nt kellegi isikliku kirja kaudu esitatakse näitusel ajastuomast kommunikatsiooni) ja seda aspekti võidakse võimendada ansambli konstrueerimise eesmärgil, moonutades seejuures kultuurinähtuse algset tähendust.

Oluline aspekt on muuseumi ja kultuuripärandi puhul ka aja ja ruumi kategooriate suhestatus. Boriss Uspenski on kirjutanud: „On ilmne, et ruum ja aeg kangastuvad meie teadvuses suhestatud nähtustena [...], nad näivad isomorfsetena ja neid saab teineteisega sarnastada [...], teineteiseks ümber kodeerida“ (2013 [1996], 77-78). Muuseum on ideaalne näide selgitamaks Uspenski väidet, et ruumi täidetuse esemetega ja aja täidetuse sündmustega on analoogid erinevates kategooriates. Sellisel suhestatusel põhineb muuseumis eksponaatide üles seadmine — täites näituseruumi esemetega, luuakse kujutlust minevikusündmustest, kusjuures esemete paigutusega teatud ruumilistesse suhetesse asetatakse ka sündmused teatud ajalis-põhjuslikku järjekorda. Etteruttavalt võib siinkohal täheldada, et ka kultuuripärandi aasta puhul on aja ja ruumi kategooriate suhestatus oluline aspekt: sünkroonia tasandil esitatud esemete, kultuurinähtuste kooslus osutab diakroonia tasandil sündmustele ja arengutele.

Mida ja millisel kujul ikkagi säilitama peaks? Säilitusteadlane Kurmo Konsa kirjutab, et säilitamise eesmärk ei ole millegi n-ö ajas külmutamine, et seda ajast aega samasugusena hoida (Konsa 2013a, 108). Kultuurinähtust, millest on teisestamise kaudu kujundatud teatud idee ja kuvand, olekski keeruline staatilises olekus säilitada. Pidevas muutuvuses olevas kultuurikontekstis peab ka kultuuripärand olema dünaamiline, seda nii üldise kui üksiku tasandil. Kultuuripärandi hulka kuuluvad kultuurinähtused peavad oma aktuaalsuse ja tähendusliku rolli säilitamiseks olema avatud uutele tõlgendustele, kui toimub nihe kollektiivses maailmavaates ja identiteedis ning oma kultuurilugu eelistatakse tõlgendada uues valguses.

Samuti on muutlik kultuuripärandisene tasakaal (millised selle osad on vähem või rohkem tähtsustatud), kuna kaasaegsete arusaamade ja tõekspidamistega sammu pidades võivad vahelduda kultuuris kõige väärtuslikemaks peetavad osad ning see, mida tajutakse kollektiivse identiteedi alustaladena, võib periooditi erineda. Selliseid arenguid kultuuripärandi ümbermõtestamisel võivad põhjustada näiteks muudatused selles, milliste teiste kultuuridega tundub parasjagu (mitte)soovitav end seostada, või selles, milliste ajaloosündmuste kaudu soovitakse end kaasajal identifitseerida. Seega, kuigi termin „säilitamine“ justkui viitaks staatika püüdlustele, st soovile talletada miski oma *status quo's*, siis näeme, et jätkusuutlik kultuuripärand on kohanev ja kohaldatav.

Eelpool on õhku visatud küsimus selle kohta, mida kultuurinähtuse juures õigupoolest säilitatakse. Nii kultuurinähtuste objektiviteerimine kui ka kultuuripärandi dünaamiline olemus suunavad meid vastuse juurde. Kultuurinähtuse säilitamine terviklikuna, kogu oma nüansirohkuses ja tähendusvarjundites, on paraku küündimatu ideaal. Talletada, alles hoida ja edasi anda õnnestub ikkagi vaid mingisugune versioon algupärasest ning seda nii füüsilises kui ideelises plaanis. Kas olulisem on füüsilise kuju võimalikult pikk iga või sellega seotud ideede püsima jäämine, see ei sõltu mitte ainult konkreetsest kultuurinähtusest endast, vaid ka sellest, kui palju ja milliseid analooge sel on, ning erinevatest vaatepunktidest selle väärtustele.

Teadlik säilitamisprotsess peab millestki juhenduma, kui tehakse valikuid selle osas, mida on antud juhul võimalik ja vajalik säilitada. Konsa kirjutab, et lähtuma peab väärtustest, mida kultuurinähtus kannab, nii et säiluksid kõik selle jaoks olulised väärtused

ja tähendus — kuldreegel, millest on praktikas keeruline alati kinni pidada, sest reaalse otsuste tegemisel tuleb tihtilugu eelistada ühtesid väärtuseid teistele (Konsa 2013a, 108). Kas näiteks vana kiriku säilitamise puhul oleks olulisem seal religioosete praktikate jätkamine või haruldase interjööri konserveerimine? Vaimsete väärtuste säilitamise tähtsustamine võib antud juhul tähendada väärtuste kaotamist füüsilise objekti juures.

Säilitusotsuste tegemine on järelikult väga vastutusrikas ülesanne. Selleks, et see ei oleks liialt mõjutatud võimul olevast poliitikast ja muutlikest maitse-eelistustest, tegeletakse seesuguste juhendite, eeskirjade ja seaduste koostamise ja parandamisega, mis aitaksid teha subjekti- ja kontekstiüleseid otsuseid. Selline kujuteldav objektiivsuse määr on paraku idealistlik ootus, ent erineva valdkonna ekspertide analüüsi ja hinnangu tulemusel koostatud juhised on tõenäoliselt parim võimalik lahendus. Kokkuvõtvalt võib öelda, et säilituspoliitika moodustub säilitusinstituutidest ja nende säilitusfilosoofiast. Selles valguses näeme, et siinses uurimuses käsitletav kultuuripärandi aasta on säilitusinstituutide poolt loodud säilituspoliitikat teeniva säilitusfilosoofia väljendus.

1.2. Ajaloo konstrueerimine

Siinses käsitluses ajalookirjutuse mõtestamine on kooskõlas Marek Tamme öelduga: „Ajalookirjutus toimub alati kultuurimälu üldises raamis, selle rõhuasetused ja valikud kujunevad dünaamilises dialoogis kultuurimälu teiste meediumitega“ (Tamm 2013a, 125). Järgnevalt selgitame lühidalt semiootilist vaadet ajaloo konstrueerimisele, mida nimetame ka mineviku narrativeerimiseks. See tähendab, et me ei kõnele mitte minevikust, vaid sellest, kuidas seda mäletatakse ning kuidas luuakse narratiive, millest koosneb ajalugu. Semiootilise lähenemise eeliseks on tähelepanu pööramine tähendusloomele selles protsessis, sama toetab ka narratoloogiline perspektiiv. Peamine küsimus, milles siinkohal selgust soovime saada, on muidugi see, kuidas kultuuripärand selles protsessis oluline on.

Esmalt kõrvalepõige hermeneutika valdkonda, mis siinkohal head tuge ja üldpilti pakub. Tegeletakse ju selle diskursuse raames mõistmise küsimusega, sellega, kuidas millestki arusaamine kujuneb. Ka ajalugu on teatud arusaamine, tõlgendus möödanikust. Hans-Georg Gadamer kõneleb teoses „Tõde ja meetod“³ sellest, kuidas mõistmine sõltub perspektiivist. Iga situatsioon piirab nägemise võimalikkusi ning kõike seda, mis on ühest punktist nähtav, hõlmab vaatering, mida Gadamer nimetab horisondiks (1997 [1960], 198). Horisonti on keeruline fikseerida, kuna see on pidevas muutuvuses ja kätkeb endas eelnevate horisontide mõjutusi, sestap on horisont „pigemini midagi, millesse me sisse rändame ja mis meiega kaasa rändab“ (samas, 201). Gadamer rõhutab, et mitte kellegi horisont ei ole kujunenud väliste mõjutusteta ning „kes arvab end oma eelarvamusvabaduses kindel olevat, [...] see kogeb eelarvamuste jõudu, mis valitsevad teda kontrollimatult“ (samas, 225). Niisiis on oluline kõnelda ajaloo konstrueerimisest, mis on samuti horisondi kujundamine, kui valitakse väärtuspõhiselt olulisi elemente, mida vaatevälja asetada.

Üks olulisi viise, kuidas inimene tajutut mõtestab ja korrastab, on sündmuste kaudu. Sündmus on kogemusest (mis on tõlgendus tajust) loodav konstruktsioon, mis loob üldisest eluvoost kompaktse tähendusliku üksuse. Erinevaid sündmuseid liidetakse narratiiviks, pidades nende valikul ja tõlgendusviisil silmas narratiivi eesmärki, mis on enamasti põhjendavat laadi. Näiteks inimese elulugu esitab kausaalselt suhestatud sündmustega narratiivi, mis selgitab, kuidas on inimese elu just selliseks kujunenud, nagu see narrativiseerimise hetkel on. Samamoodi on ühe rahvuse eluloo ja üldse kogu ajaloo konstrueerimisega, ka see luuakse käesolevast seisundist lähtuvalt sündmuseid tõlgendades, valides ja oma vahel ajalises järgnevuses kausaalsesse ritta pannes.

Boriss Uspenski on oma artiklis „Ajalugu ja semiootika“ (2013 [1996], 39-40) samuti öelnud, et sündmuseid kogetakse selliselt, kuidas nad teadvuses lõppresultaadiga seostuvad. Ta toonitab sealjuures olevikulist vaatepunkti, mille järgi korrastatakse minevik tekstiks, lähtudes mälestustest, mis kollektiivses teadvuses säilinud on. Ajaloo tekstiline olemus, millele Uspenski osutab, on üks siinse lähemise keskseid seisukohti. Samas artiklis räägib ta veel ka ajaloolisest teadvusest, mis sündmused kausaalsesse

³ Osa teosest ilmunud eesti keeles kogumikus „Filosoofilise hermeneutika klassikat“ (1997), lk 195–328.

ahelasse korrastab, viidates veel ühele meie jaoks olulisele aspektile, s.o kultuuri enesekirjeldus.

Võime öelda, et ajalugu on kultuuri enesekirjelduslik väljendus, mida kohandatakse vastavalt kaasaegsetele ideedele ja väärtustele. Ajaloo kirjutamisel narratiivide loomine toimub alati ajaloolis-poliitilises kontekstis (Ruutsoo, Selg 2012, 138). Kuigi ajalugu mõjutab kogu kollektiivset mälu, ei ole see just laiaulatuslikult kollektiivne „looming“. Kusjuures oluline on märkida, et kollektiivne mälu ei ole mitte loomulik mäletamine, vaid „väljastpoolt peale sunnitud tehniliku mälu memoriseerimine, s.o uute teadmiste omandamine, neid ise mäluks pidades“ (Jõekalda 2011, 77). Põhjus, miks ajaloolised narratiivid avaldavad inimestele nii suurt mõju, võib Niedermülleri (1999, 250) arvates peituda selles, et need pakuvad seda, mida ühiskond vajab – s.o ühtsustunnet, mida toetavad jagatud ideed ja ideoloogiad. Olles niivõrd mõjukas, „saab ajalugu efektiivseks vahendiks võitluses sümboolse kapitali nimel, mida rakendatakse, saavutamaks legitiimsus enda poolele ja delegitimeerimaks vastaseid“ (Ruutsoo, Selg 2012, 138).

Kuna ajaloolistel narratiividel on oluline roll kollektiivse identiteedi kujundamisel, siis on oluline uurida nende kujunemise tagamaid. Nii nagu kultuuripärandi puhul, on ka ajaloo kirjutamise juures erinevaid tegureid, mis suunavad valikuid ja tõlgendusi. Ühelt poolt võiksime siingi rääkida huvigruppide, aga väga olulisteks kujundajateks on siin ka üldisemad ühiskondlikud ja poliitilised arengud. Eesti ajalookirjutuses on seetõttu suuri sarnasusi teiste postsotsialistlike riikide omadega. Üheks oluliseks ühisnimetajaks on taasiseseisvumise järgselt rahvusluse elavnemine. Niedermüller (1999, 249) nimetab mõningaid lähenemisi selle nähtuse selgitamiseks. Ühe selgituse järgi on tegemist loomuliku tagajärgena ideoloogilise tühimiku täitmiseks või üldise reaktsiooniga sotsialismile. Pärast pikka perioodi, mille vältel rahvuslikku identiteeti on rõhutatud, toimub koos riigi taasloomisega ka rahvuse taasloomine. Samuti leitakse, et Ida-Euroopa rahvuslust võib tõlgendada kui sümboolset põgenemist turvalisena näiva vana juurde, sest see uudne olukord, millesse on äkitselt satunud, käib korruga üle jõu.

Neid esile toodud tõlgendusi postsotsialistlike ühiskondade kohta peab Niedermüller aga liialt lihtsustatuks (1999, 249-250). Tema sõnul on ühiskond sümboolne

konstruktsioon, milles inimeste igapäevaelu ja mõtlemist juhivad sümboliliste vormide kaudu kultuurilised kontseptid, ettekujutused ja ideed. Seega ei kujundanud kehtiv sotsialistlik võim ainult poliitilist ja majanduslikku süsteemi, vaid ka kultuuri, kehtestades erinevaid reegleid suhtlemise, käitumise, repertuaari jm osas. Niedermülleri põhjendust arvesse võttes on ilmne, kuivõrd segadust tekitav oli kogu tõerežiimi vahetumine – õigupoolest uute tõekspidamiste loomine. Säärases situatsioonis taasleitakse oma rahva ajalugu, kultuur ja traditsiooniline rahvakultuur (Niedermüller 1999, 250-251).

Eesti taasiseisvumise järgset ajalookirjutust on uurinud Rein Ruutsoo ja Peeter Selg, kes leiavad, et selles žanris domineerib teleoloogiline narrativeerimine, mis on tugevalt mõjutatud patriootide ja vaenlaste ning nende antagonistliku vastanduse konstrueerimisest. Nad toovad seejuures neli põhjendust (2012, 137-138). Esiteks, eestlased on võtnud eesmärgiks ajalookirjutuse kaudu NSV Liidu perioodi delegitiseerimise, võõrvõimu poolt peale surutud narratiivide marginaliseerimise. Teiseks, ajalookirjutus on asendunud ajaloo teleoloogilise kontseptualiseerimisega, misjuures juhtnarratiiviks, mille alusel narratiive legitimeeritakse, on iseseisvuse taastamine. Kolmandaks, üleminekuperioodi narrativiseerimises domineerib metodoloogiline natsionalism, mistõttu on Eesti ajalookirjutus ühedimensiooniline, rahvuslikule juhtnarratiivile alternatiivseid vaateid välistav. Neljanda põhjusena esitavad Ruutsoo ja Selg tõika, et üleminekuperioodi narrativiseerijad on suures osas aktiivsed poliitikud või poliitilised praktikud, kes esitavad selliseid versioone rahvuslikust ajaloost, mis aitaks teostada nende poliitilisi püüdlusi.

Nii osutavad Ruutsoo ja Selg Eesti ajaloo kirjutamise põhiolemusele ja tuumprobleemidele. Mitte kõik need aspektid ei mahu siinse uurimuse fookusesse. Poliitilisel ja isikute tasandil ajaloolaste motiivide uurimise asemel vaatame loova subjektina pigem kultuur. Küll aga on ülaltoodud välja koorunud üks oluline seisukoht, mis toetab meie edasist kultuuripärandi aasta käsitlust: postsotsialistlike ühiskondade sotsiokultuurilise ruumi absoluutseks keskpunktiks on rahvakultuur (Niedermüller 1999, 251). Enne veel, kui keskendume teema-aasta näitele, mõned järeldused kultuuripärandi rolli kohta ajaloo konstrueerimises.

Kultuuripärand on ajaloo- ja kultuurinarratiivide loomisel mugav abivahend, sest on juba kehtiva juhtnarratiivi järgi valmis lihvitud kompaktne ajaloolise ja kultuurilise info kandja. See toetab juhtnarratiiviga väljendatavat seisukohta, et tegemist on väärtusliku rahvuse ja kultuuriga, millel on rikkalik algupärane kultuuritraditsioon. Erineva valdkonna, temaatika, sündmuse või arenguga tegelevatele narratiividele võib tugipunktiks valida kultuuripärandi hulgast mõne sobiva artefakti või nähtuse, millele omistatud väärtused kantakse üle ka narratiivile. Ent ka vastupidi — mõne kultuurinähtuse „sisestamine“ narratiivi võib olla ajendiks selle kultuuripärandi staatusesse tõstmiseks. Kultuuripärand ja ajalugu toetavad üksteist, kinnitades vastastikku teineteise väärtuslikkust ja tõepõhja. See kinnistab ühtsemat alust kollektiivsele enesemääratlusele, ent on samas kaldumine eelpool nimetatud ohtlikus suunas, milleks on ühedimensioonilisus.

Narratoloogilise perspektiivi kaudu saime selgitada ajaloo konstrueerimises olulisi valikupõhimõtteid, mis kehtivad samamoodi, nagu elulugu koostades sündmuste tõlgendamisele ja selektsioonile, ka kultuuripärandi diskursusesse millegi sissearvamisel. Rahvuslik juhtnarratiiv, millel on tugev mõju ajaloo ja kultuuriloo tekstidele, on tihedalt seotud ka kultuuripärandi kujundamisega. Kultuuripärand on nagu ajalookirjutuski „etniliste gruppide, klasside, eliitide jt võimuvõitluse väljaks“ (Ruutsoo, Selg 2012, 138). Sellelt kriitiliselt vaatepunktilt ongi vahest sobilik alustada meie uurimuse jaoks keske näite, kultuuripärandi aasta käsitlemist.

1.3. Kultuuripärandi aasta

Kultuuripärandi aasta ehk suupärasemaks mugandatult lihtsalt pärandiaasta on läbi terve 2013. aasta väldanud Kultuuriministeriumi poolt ellu kutsutud programm. Selle ajaline piiritletus annab ühe raami ning sinne uurimus määratleb pärandiaastat kui selle raami sees toimunud ürituste kava koos programmi veebilehel esitatud kultuuripärandi definitsioonidega. Pärandiaasta raames korraldati enam kui kolm sada üritust⁴ üle

⁴ Sündmuste loend: www.parandiaasta.ee/files/Parandiaasta_syndmuste_loend.pdf, vaadatud 25.02.2014.

Eestimaa. Ka neist üritustest osa võtmata on meil võimalik saada ülevaade programmi peamistest seisukohtadest ja väärtustest, mis avalduvad pärandiaasta eesmärkide sõnastamises, kultuuripärandi mõiste defineerimises ja korraldatud ürituste laadis. Pärandiaasta on olemuselt pedagoogiline ja selle eesmärgiks ühiste väärtuste juurutamise kaudu sotsiaalse sidususe loomine. Järgnevalt põhjendame neid seisukohti ja vaatame teema-aasta suhestumist kultuuripärandiga.

Sõnal „kultuuripärand“ on peresuhetega seonduvad konnotatsioonid. Hafstein on kirjutanud, et kultuuripärandi diskursuses projitseeritakse põlvkondade vahelisi suhteid, kohustusi ja perekondlikku pärandamisjärjekorda rahvusriigi kultuuri tasandile (2012, 504). Kultuuripärandi aasta seob peresuhted ja rahvusliku pärandi, selgitades kultuuripärandi mõistet millegina, mis on meile eelnevatelt põlvkondadelt antud ja mille eest me vastutame, ning püüdes inimestes juurutada omanditunnet selle suhtes. Kui eelnevalt oleme vaadanud, milliste kriteeriumide alusel võib toimuda millegi kultuuripärandiks saamine, siis pärandiaastal on samuti oma lähenemine, mis on oluliselt hägusam ja laiahaardelisem, kui eelpool näitena esitatud UNESCO ettekirjutused. Võib öelda, et kultuuripärand on siin väga üldistatud tähendusega, lausa kõikehõlmav mõiste, mille alla koondada pigem ülekülluses, kui et riskida millegi väärtusliku välja jätmisega. Mõningaid väljavõtteid pärandiaasta veebilehelt⁵:

Vaimne kultuuripärand on paljuski „südameasi“ – igaüks teab ja tunneb ise, mis on tema jaoks tähtis, mis on tema pärand. [...] Eks iga meie esivanemate tegu ja selle tulemus on osake pärandkultuurist, kuid esile tulevad need kultuurimärgid, mis peavad vastu „ajaproovile“ ehk mida mäletatakse veel inimpõlvi hiljem. [...] Meist igaühel on vaimset pärandit – selliseid eelkäijatelt saadud teadmisi ja oskusi, mida jagame oma kogukonnaga ja soovime edasi anda ka oma lastele. [...] Iseenesestmõistetavalt käime metsas marjul, peame sünnipäevi, rahvakalendri tähtpäevi ja talguid, teeme süüa vanaema õpetuse järgi. Aiamaal järgime äraproovitud nippe — olgu need õpitud vanematelt, sõpradelt, kursustel või käsiraamatust. Kuigi selliseid teadmisi, oskusi ja tavasid ei saa käega katsuda, on need oluline osa meie elavast kultuuripärandist.

⁵ Siin ja edaspidi viidatud pärandiaasta veebilehe (www.parandiaasta.ee) tekstid on autor salvestanud vastavalt veebilehe sisule seisuga detsember 2013, ent mõned neist viidatavatest tekstidest on pärandiaasta lõppemise järel lehelt eemaldatud.

Esile tõstetud tekstinopped kõnelevad meile sellest, kuidas pärandiaasta diskursus kultuuripärandit mõtestab ja vahendada soovib. Siin ei kõnelda erakordsetest kunstišedöövritest või ajaloo perioode representeerivatest arheoloogilistest leidudest. Fookuses on argikultuur, traditsioonid ja folkloor — see osa kultuuripärandist, mille säilitamine on laiema üldsuse, mitte üksiku teadlase või teadusasutuse teha. Niimoodi, toonitades iga inimese olulist rolli pärijana, selgitatakse programmi juhtlauset: „Pärijata pole pärandit“. Pärijatunnet luuakse omanikusuhte kaudu, mis omakorda toob eeldatavalt kaasa heaperemeheliku ja vastutustundliku suhtumise kultuuripärandisse (kultuuripärand peab olema „südameasi“). Rõhutatakse, et kultuuripärand elab ja see puudutab meid kõiki, suunab meie tegevusi, on meie kõigi omanduses. Need kõik on teema-aasta püüdlused esitada kultuuripärandit inimestele lähedase, tuttavliku ja omasena. Ka pärandiaasta eesmärgi on selle autorid sõnastanud sellest püüdlusest johtuvalt: „Teema-aasta eesmärk on, et inimesed teadvustaksid kultuuripärandit kõikjal enda ümber ning mõistaksid, et seda tuleb ühiselt hoida.“⁶

Nagu juba eelnevalt toonitasime, on säilitamine kultuuripärandi diskursuses imperatiiv, ja nagu näeme, siis pärandiaasta puhul ei ole selles osas tegemist kõrvalekaldega. Samuti joonistub juba ainult nende, ülaloodud tekstinopete põhjal välja see kultuuripärandi säilitamisele omane tõik, et mittesäilitamine on võrdsustatud hävitamisega. Ent sellele vaatenurgale vihjamisi osutamise kõrval öeldakse pärandiaasta veebilehel ka otsesõnu: „Vaimse pärandi nähtused elavad, kuni inimesed neid oma igapäevaelus kasutavad ja järgmistele põlvetele edasi annavad.“

Niisiis, kultuuripärand on igale inimesele otsekui „sülle kukkunud“ ja sellega koos ka kohustus seda hoida ja edasi anda. Vastasel juhul tekitab ta katkestuse ja võib olla vastutav mõne selle killukese kaotsiminekus. Katkestust mõtleme siinkohal kultuuripärandiga konstrueeritud kontinuaalsuse suhtes, mitte eelnevates alapeatükkides käsitletud viisil. Kontinuaalsus, mida pärandiaasta esitab, lähtub kaasajal tuvastatavatest pärandimärkidest ning pakub võimalusi nende kaudu minevikku mõtestada ja iseenda seoseid sellega märgata. Mitte ainult minevik, vaid ka tulevik seotakse kultuuripärandi

⁶ 2014. aasta veebruariks on see, varasemalt pärandiaasta veebilehelt võetud tsitaat sealt eemaldatud, ent samasuguse kirjelduse leiab pärandiaasta sidusprojektide ja toetajate veebilehtedelt, kus pärandiaastat tutvustatakse, näiteks Fringe festivali (www.parnufringe.ee/parandiaasta/) ja Tallinna linna lehekülgedel (www.tallinn.ee/est/KULTUURIPARANDI-AASTA-2013), vaadatud 25.02.2014.

kontinuaalsusesse: „Pärandi hoidmisel tuleb lisaks sellele, kuidas me seda teeme, mõelda ka sellele, kellele me seda hoiame“. Olevik on see mineviku ja tuleviku vaheline aeg, kus kultuuripärandit edasi kandev inimene on olnud ja eesseisvat ühendavaks lüliks. Inimene peaks seda rolli endale teadvustama ja mõistma, et tema ülesanne on talle osaks saanud kultuuriväärtuste edastamine järgmistele põlvkondadele.

Kuna pärandiaasta soovib hõlmata pärandi mõistega väga laia amplituudi kultuurinähtuseid, siis pakub see omalt poolt välja ka selle suure infohulga kategoriseerimise viisi: vaimne kultuuripärand, maastikupärand, raudteepärand, mõisapärand, pärandkultuur, muinsuskaitsealad, toidupärand, kohanimed, sõjaline pärand, arheoloogiapärand ja veealune kultuuripärand⁷. Nii on koondatud meie jaoks sarnastena näivad kultuurinähtused ühte kategooriasse. Liigitused, mis tunduvad meile loogilised ja loomulikud, võiksid olla erilise tähelepanu ja analüüsimise koht, sest see, mis tundub meile praegu loomulik, ei ole seda alati olnud ja tõenäoliselt muutub taas tulevikuski. Ka pärandiaasta püüab üldises teadmiste ruumis teatud „olemiste korda“ fikseerida (nagu Michel Foucault kirjutab sellest teoses „Order of Things“), sätestades, mis on väärtuslik, kuidas seda mõista ja kategoriseerida ning kuidas selle suhtes käituda.

Mainisime kultuuripärandi aasta temaatikat sisse juhatades, et tegemist on pedagoogilise programmiga. Selles pole midagi üllatavat, kuna „pedagoogilisus on lahutamatu osa muinsuskaitsest kui nähtusest“ ning „harivat sõnumit kandev hoiak sisaldub juba kultuuripärandi olemuses“ (Jõekalda 2011, 76). Pedagoogilise olemuse mõistmine eeldab edastatava sõnumi ja selle mõjumiseks rakendatud võtete äratundmist. Kultuuripärandi aasta programmiga sooviti edastada väärtushinnanguid kultuuripärandile — selle tähendustele ja rollile ühiskonnas, kultuuris, ajaloos, üksikainimese elus. Sellega kaasnevalt edastati teatud nägemus kultuuriloost, rahvuslikust identiteedist ja ajaloo juhtnarratiividest.

Tutvustame lühidalt ka pärandiaasta sündmuseid. Kuivõrd neid toimus mitu sada, siis esitame ülevaate korduvatest teemadest ja lähenemistest. Programmi sündmuste loetelus jaotatakse neid kategooriatesse: avamised; pärandiralli; konverentsid ja koosolekud; loengud, seminarid, koolitused (õpitoad, töötoad); esitlused, ettekanded,

⁷ Sellistesse kategooriatesse on jaotatud pärandiaasta veebilehel vastus küsimusele: mis on kultuuripärand?

etendused; kontserdid, festivalid (tantsu-, laulu- ja jutuõhtud); konkursid, võistlused; näitused; erinevad teemaüritused (hõimuliikumine, kalendritähtpäevad, talgud); ekskursioonid, ringkäigud; üritused välismaal; tänuüritused. Nende ürituste pedagoogilist aspekti silmas pidades võiksime need sisuliselt jaotada ka järgnevasse kategooriatesse.

(1) Kultuuripärandi diskursuse metatasandiga tegelemine. Sellistest teema-aasta sündmustest võtsid peamiselt osa inimesed, kes tegelevad oma töös kultuuripäranditeooriaga ning keda me järgmises peatükis sihtgruppe käsitledes nimetame professionaalide grupiks. Selle kategooria ürituste hulka kuuluvad näiteks Marju Kõivupuu loeng „Pärand meis endis ja meie ümber“ ja Eesti Rahva Muuseumi aastakonverents „Muutuv kultuuripärand“.

(2) Kultuuripärandi tutvustamine ja mõtestamine. Sellistest üritustest huvituvatel inimestel on keskmisest suurem huvi ja süvenemisaste kultuuriloo suhtes, kuid nad ei pruugi tegeleda kultuuripärandiga tööalaselt. Lisaks nn professionaalide grupile iseloomustame seda laadi üritustest osavõtjaid nimetusega kultuuripärandihuviliste grupp. Selle kategooria ürituste hulka arvame väikestele gruppidele toimunud ekskursioone kirikutesse, mõisatesse, taludesse, väikestesse muuseumidesse ja looduskaitsealadele, näiteks pärandiralli üritustesarja raames.

(3) Valdkonnaspetsiifiliste praktiliste nõuannete jagamine. Need üritused on mõeldud nn pärandipraktiseerijatest koosnevale sihtgrupile, st inimestele, kes harrastuse või töö korras tegelevad praktikatega, mis kannavad edasi teadmisi oskustest, mis on kultuuripärandi hulka arvatud. Sellised üritused olid näiteks arhailiste tikandite õpituba ja ahjude restaureerimise seminar.

(4) Rahvakultuuri populariseerimine. Selle kategooriaga koondame mitmesuguseid üritusi, mis pakkusid inimestele meeleolukaid elamusi, mida nad võiksid seostada rahvakultuuri ja üldisemalt eesti kultuuripärandiga. Need üritused ei ole meie hinnangul kitsendatud fookusega suunatud omaette eristuvale sihtgrupile. Nende hulka arvame näiteks laada „Pulmalaat: pakulõhkumisest titemähkimiseni“, Eesti rahvamuusikatöötamise festivali „Moistekatsi elohelü 2013“, Kaera-Jaani võistutantsimise, võrukeelse laulu-ja rahvapeo „Uma pido“ ning erinevad rahvakalendri tähtpäevade tähistamisega seotud üritused nagu vastlapäeva tuuningkelkude võistlus.

(5) Erinevate kunstivormide esitlemine kultuuripärandina. Teema-aastaga seotakse mitmesuguseid kunstisündmuseid, toonitamaks kunsti kuulumist kultuuripärandi hulka. Teema-aasta programmi on kaasatud Nargenfestival ja Pärnu rahvusvaheline dokumentaal- ja antropoloogiafilmide festival. Samuti on programmi lülitatud mitmed kunstinäitused, näiteks Anu Raua vaibanäitus „Eesti Asi“.

(6) Lastele ja koolinoortele kultuuripärandi tutvustamine. Ürituste kategooria nimetus ütleb ära ka vastava sihtgrupi, kellele see programmiosa suunatud on. Kuna noorima sihtgrupi seas on kõikide teiste sihtgruppide tulevase liikmeid, siis on nendele suunatud üritused ka laia amplituudiga. Näiteks kooliteatrite kirjanduslik teatriprojekt „Mängime Fr. R. Kreutzwaldi loomingut“, pärandiaasta e-mälumäng ja meisterdusprogramm „Tee ise Vana Toomas“.

(7) Väliseestlastele eesti kultuuripärandiga seonduva meenutamine. Väliseestlaste sihtgrupi liikmetel võib olla eelnevalt nimetatud sihtgruppidega ühiseid jooni, kuid nendega võrreldes eristub kaugem perspektiiv ja suhe eesti kultuuripärandisse. Seetõttu on ka üritustel kajastav temaatika mõneti erinev, enamasti on valitud võimalikult laiale hulgale auditooriumist eeldatavalt huvipakkuv ja kergesti mõistetav teema. Näiteks filmiõhtu „Viimse reliikviaga“ ja Eesti-teemaline fotonäitus.

Tegemist on laiahaardelise programmiga — seda nii kaasatud inimeste kui teemade osas. Erinevate teemade (nagu käsitöö, arhitektuur, kultuuriteooria, rahvamuusika jpm) ja lähenemistega (nagu õpitoad, mälumängud, näitused, kontsertid jpm) on püütud kaasata võimalikult paljusid inimesi, kellele edastada pärandiaasta üldsõnumit. See ei tähendaks, et üritused on kavandatud eelkõige eesmärgiga inimesi ligi meelitada selle jaoks, et selgitada neile programmi autorite nägemust kultuuripärandist, ent sellekohane info on kogu programmi sissekodeeritud. Kuna teema-aasta programm pakub informatsiooni mitmete valdkondade, nähtuste ja esemete kohta, millest suur osa rahvast, eelkõige koolilapsed, ei ole muude allikate kaudu (palju) teadmisi saanud, siis on pärandiaastal väga suur mõju (et mitte öelda kontroll) inimeste maailmapildi kujundamises.

Kristina Jõekalda (2011, 79) on kirjutanud, et muinsuspedagoogika sisaldab väärtuste (ümber)vormimist, kuna ei seisa ainult hinnatava eest, vaid on ka ise üks väärtushinnangute juurutaja. Jõekalda osutab sellele, et kultuuripärandi diskursuses

luuakse tähendusi, mis reguleerivad inimeste arusaamist ja käitumist ning seda ka institutsionaalsel tasandil, kehtestades norme ja reegleid — nii on muinsuskaitse üks keskseid pärandiloome vahendeid. Mis võiks olla aga põhjuseks, et pärandiaasta programmi ja selle sõnumi edastamise niivõrd palju panustati? Kui millegi säilitamisele nii palju rõhku pannakse, siis tõenäoliselt tajutakse ohtu selle jätkusuutlikkusele.

Ühe võimaliku selgitusena võib siinkohal tuua Péter Niedermülleri (1999, 245–247) esitatud argumendi, mis seisneb kultuuripärandi mütologiseerimises rahvusliku ühtsuse säilitamise või isegi rekonstrueerimise nimel. Vajaduse selleks on tema sõnul tekitanud olukord, mida ta kirjeldab kui kultuuri ja etnilisuse de-territorialiseerimist nüüdisaegsete inimeste mobiilsuse ja migratsiooni tulemusena. Rahvuslik identiteet on Niedermülleri sõnul siin-ja-praegu olustiku sotsiaalne produkt, mis kujuneb teatud sotsiaalsetes tingimustes ning muutub vastavalt olustiku muutustele semiootilistes koodides, võimuhetes, grupi liikmete suhetes, ning samuti on identiteet sümboolse ja poliitilise teisestamise protsessi tulemus.

Refereeritu valguses saab kultuuripärandi aastat tõlgendada kui püüdu kujundada soovitud sotsiaalset olustikku, milles säiliks Eesti kultuuripärand ja rahvuslik identiteet tänapäevase väljarände juures. Ent mis ikkagi kuulub selle kultuuripärandi hulka, mida teema-aasta kirjeldab? Ning milline on see rahvuslik identiteet, mida see esitab? Nendele küsimustele otsime vastuseid järgmise peatüki arutluskäikudes.

2. KULTUURIPÄRANDI AASTA KULTUURIBIOGRAAFILISUS

Elulookirjanduse populariseerudes nullindatel aastatel tõusis menukaks žanriks kaasajal elavate inimeste biograafia. Seda fenomeni olen analüüsinud bakalaureusetöös, tähistades seda kirjanduslikku vormi mõistega auto/biograafia, osutamaks selle sarnasustele ja erinevustele võrreldes traditsiooniliste biograafia ja autobiograafiaga (Kallast 2010). Selle vormi esile tõusmist põhjustanud sotsiaalpoliitilised ja kultuuripsühholoogilised tagamaad võiksid kahtlemata olla omaette uurimuse temaatikaks. Siinkohal keskendume aga paralleelidele, mis ilmnevad selle individuaalse enesesäilitamise buumi ja kollektiivsel tasandi enesesäilitamise viiside vahel.

Inimese elulugu ja rahva ajalugu on väga sarnastel põhimõtetel konstrueeritud. Nii inimese kui rahva elus on rohkem elemente, kui individuaalne või kollektiivne mälu mahutada suudaks. Seetõttu tehakse pidevalt mõlemal tasandil operatiivselt valikuid, mida meelde jätta ja mida unustada. Oluline küsimus on: mis neid valikuid mõjutavad? Kui jätame kõrvale need mälestused, mille säilivuse tagab mõni tugev emotsioon või aisting (näiteks suure ehmatuse või tugeva valuaistinguga seotud juhtum), siis enamasti toimub mäleta/unusta operatsioon lähtuvalt mingitest stsenaariumitest, mille alusel iga hetk meie elust osutub kas mäletamis- või unustamisväärseks. Umberto Eco (2005) käsitluses on stsenaariumid ilukirjandusliku valdkonna mõiste, kuid needsamad narratiivsed skeemid mõjutavad ka elulugude ja ajalugude loomist väljaspool ilukirjanduslikke žanreid. Toimunu mõtestamine tähendab teatud elementide selektsiooni ja narratiivse loogika alusel seostamist nii, et see toimiks stsenaariumina vajaliku seisundi või sündmuse mõistmiseks. Enamasti toimub see tagantjärele — me pöördume minevikku, et selgitada endale ja teistele oleviku saamislugu. Ent kuna me veel ei tea, milliseid mineviku elemente meil tulevikus tagasisivaadete tegemisel tarvis läheb, aga kõiki

elemente mälu säilitada ei suuda, siis tugineb mälu oma valikutes talle tuntud stsenaariumitele: ühelt poolt iseenda eluloole juba eelnevalt rakendatud tüüp-narratiividele, teiselt poolt ka teiste lugude kaudu õpitud võimalikele arengutele. Me püüame pidevalt ennetavalt aimata, mis on tuleviku perspektiivilt mäletamist väärt.

Välise mõjude roll oma elu loostamise või ühe rahvuse ajaloo konstrueerimise juures on ülimalt tähelepanuväärne seetõttu, et need lood kannavad individuaalset ja kollektiivset identiteeti, inimesed samastuvad nende lugudega⁸. Biograafilised narratiivid ja identiteet on üdini läbipõimunud teemad. Kasutame siinses lähenemises mõistet kultuuribiograafia, osutamaks ajaloo kirjutamise sarnasustele biograafiliste vormidega. Seda sarnasust on kergem märgata tänu sellele, et kultuuri on võimalik käsitleda subjektina⁹. Sellisest vaatenurgast ei ole auto/biograafial ja ajalool muud olulist vahet kui see, kas narratiivi peategelaseks on läbivalt üks inimene või suurem hulk inimesi. Mõlemal juhul on loo keskmes üks subjekt, kellega koostöös kirjutatakse tema elu ajal biograafia.

Esimeses peatükis käsitlesime ajaloo konstrueerimise temaatikat ning mõningate autorite toel väitsime, et ajaloo kirjutamine on narratiivide loomine, mis lähtub kaasaegsest horisondist, mille järgi valitakse sündmuseid, tegelasi, esitatakse arenguid ja põhjus-tagajärg seoseid. Samamoodi toimitakse ka biograafiliste narratiivide loomise puhul. Kultuuribiograafia mõistele ei vasta mõni kindel ajalookirjutus, see on pigem kõikide ajalookirjutuste kogum, mille seast vastavalt horisondile mõned on rohkem esile tõstetud kui teised. Kultuuribiograafia fragmentideks on üldiselt öeldes kõik kultuuri enesekirjelduslikud tekstid, sh kindlasti ajalookirjutised ja kultuuripärandi diskursus, ning pärandiaasta on üks kultuuribiograafia lõik.

Erinevad seadused, määrused, eeskirjad ja arengukavad, mis määratlevad kultuuriväärtuseid, on olulised kultuuribiograafia osad, mis samuti keskenduvad kultuuripärandi kirjeldamisele ja kujundamisele. Need moodustavad avalik-õigusliku kultuuripärandi diskursuse aluse, mistõttu on oluline ka välja selgitada, millised on nende kokkulangevused ja erinevused pärandiaasta kaudu vahendatud seisukohtadest.

⁸ Sellest, kuidas tekib lõhe elu ja eluloo vahel, mis on välise mõjutuste järgi esemestatud narratiivne väljendus, olen kirjutanud artiklis „Elu või asi? Postautobiograafiline trauma“ (Kallast 2011).

⁹ Kultuuri kui subjekti käsitlel peatume pikemalt kolmandas peatükis.

Võrdlusmaterjaliks võtame kehtiva Kultuuripoliitika arengukava¹⁰, Muuseumiseaduse¹¹ ja Muinsuskaitse¹² poolt esitatud kultuuriväärtuste määratlused. Kuna need kolm on seotud Kultuuriministeeriumiga nagu ka pärandiaasta, siis võib eeldada, et teema-aasta programmi kaudu püütakse neidsamu ametlikult sätestatud eesmärged rakendada ning riiklikult kinnitatud ideid ja väärtuseid inimestele lähemale tuua.

Arengukavas on kirjas Eesti kultuuripoliitika alusväärtused ja põhikohustused, millest tuleks lähtuda kõikide kultuurivaldkonda puudutavate otsuste langetamisel.

Riiklik kultuuripoliitika lähtub Eesti Vabariigi põhiseaduslikust sihist tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegade. Riiklik kultuuripoliitika käsitleb seda sihti kooskõlana kultuuri hoidmise ja järjepidevuse tagamise ning kultuurile omase uuenduslikkuse ja avatuse vahel.

Ka seadusandlikul tasandil on niisiis rahvus võetud esmaseks väärtuseks, mis on ka loomulik, kuna see on rahvusriigi õigusliku aluse põhieelduseks. Teine oluline märksõna, mis meie jaoks siit esile kerkib, on järjepidevus, sest just kontinuaalsuse loomine on väga oluline osa kultuuribiograafilistes tekstides.

Arengukavas käsitletakse kultuuri kolmeteistkümne valdkonna kaudu: arhitektuur, disain, etenduskunstid, filmikunst, helikunst, kirjandus ja kirjastamine, kujutav kunst, kultuuriajakirjandus ja meedia, kultuuriline mitmekesisus, muinsuskaitse, muuseumid, raamatukogud, rahvakultuur. Kõik need valdkonnad on esindatud ka pärandiaasta programmis, kuid mitte võrdsel määral. Teematiline rõhuasetus on rahvakultuuril, mille hulka kuuluvad traditsioonilised käsitöö, tarbeesemete valmistamine ja ehitus ning (arengukava määratluse järgi ka) rahvalikud etenduskunstid nagu rahvatants, kooriliikumine ja pillimäng. Muuseumidel on kandev roll nii ürituste läbiviijatena kui ka sisu loojatena, mis on enamasti samuti rahvakultuuriline.

Muuseumiseaduse üldine metodoloogiline lähenemine ei ole valdkonnapõhine (seda võib see olla ühe valdkonnamuuseumi eeskiri), kuna museaaliks võivad saada mistahes valdkonnaga seotud esemed, oluline on osata hinnata nende väärtuslikkust.

¹⁰ „Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020“, www.kul.ee/webeditor/files/arengukavad/kultuur2020.pdf. Viimati uuendatud 22.02.2014, vaadatud 1.03.2014.

¹¹ Muuseumiseadus, vastu võetud 19.06.2013 www.riigiteataja.ee/akt/110072013001, vaadatud 1.03.2014.

¹² Muinsuskaitse seadus, vastu võetud 27.02.2002, www.riigiteataja.ee/akt/738898?leiaKehtiv, vaadatud 1.03.2014; Muinsuskaitse veebileht, www.muinas.ee, vaadatud 1.03.2014.

Põhiväärtused on muuseumide seisukohast¹³ objekti ajalooline, ühiskondlik või kogukondlik, teaduslik ning esteetiline väärtus. Nende põhikriteeriumide seast peab objekt vastama vähemalt ühele. Ühtlasi peab objekt vastama vähemalt kahele lisakriteeriumile, mille kaudu kitsendatakse objektide valikut vastavalt muuseumi eesmärkide teenimisele: hinnatakse objekti päritolu, legendi ja dokumenteerituse astet; iseloomulikkust, tüüpilisust ja rareiteetsust; seisundit ja terviklikkust; kasutatavust näitusel, teadustöös, haridustegevuses. Need, kokku kaheksa põhi- ja lisakriteeriumit, on väärtuste osas suunanäitajaks Eesti museoloogias, mistõttu on osaliselt omased ka kultuuribiograafiale.

Muinsuskaitse¹⁴ on mõnevõrra spetsiifilisemate kriteeriumitega objektitüübil põhinev hindamisalus. Muinsuskaitse reguleerib kultuurimälestiste hindamist ja säilitamist.

Mälestis on riigi kaitse all olev kinnis- või vallasasi või selle osa või asjade kogum või terviklik ehitiste rühm, millel on ajalooline, arheoloogiline, etnograafiline, linnaehituslik, arhitektuuriline, kunstiline, teaduslik, usundilooline või muu kultuuriväärtus, mille tõttu see on käesolevas seaduses sätestatud korras tunnistatud mälestiseks. (Muinsuskaitse seadus, § 2)

Mälestised on jagatud kuute rühma: ajaloo-, ehitis-, arheoloogia-, kunsti-, tööstus- ja tehnika- ning veealused mälestised. Iga mälestiseliigi hindamiseks on esitatud eraldi kriteeriumid, mille seast kokkuvõttes kõige olulisemal kohal on ajalooline väärtus, mis tuleneb seosest mõne ajaloolise sündmuse, isiku või perioodiga. See tähendab, et väärtuslikkuse tagab seos kehtivate ajalooliste ja identiteedinarratiividega, s.o seos kultuuribiograafiliste lõikudega.

Muuseumiseadus ja muinsuskaitse reguleerivad kultuuripärandi materiaalse osa säilitamist. Tegeletakse objektidega, milles sisalduv informatsioon on nähtav enamasti vaid uurijatele, kes oskavad sellest välja lugeda näiteks materjaliteaduslikku või argikultuurilist informatsiooni. Laiemale publikule esitletakse neid illustratiivsetena mõne kultuuribiograafilise momendi juures. Sageli on objekti väärtus sõltuv just sellest, kui hea

¹³ Muuseumiseadusega kehtestatud määrus „Muuseumikogu täiendamise ja kultuuriväärtusega asja muuseumisse hoiule võtmise kord“, vastu võetud 08.07.2013, www.riigiteataja.ee/akt/110072013068, vaadatud 01.03.2014.

¹⁴ Muinsuskaitse seadus, vastu võetud 27.02.2002, www.riigiteataja.ee/akt/738898?leiaKehtiv, vaadatud 3.03.2014; „Mälestised“, www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised, vaadatud 3.03.2014.

„illustratiivne materjal“ see on. Sellele on osutatud objekti seisundi ja terviklikkuse kriteeriumiga, mille alusel sarnaseid objekte võrreldes valitakse eksponeerimisele (muuseumides) või tähelepanu keskpunkti (näiteks erinevate arheoloogiliste leidudega paikade puhul) kuuluv objekt.

Nähtava, katsutava ja koetava kultuuripärandi mõjuvõim seisneb selles, kuidas minevikust pärit paigad, objektid ja tegevused meie kaasaegses ruumis mõjutavad meie ajataju, seostumist nende ajaloosündmustega, mis on osa meie kollektiivse identiteedi narratiividest. Justkui tõestades, et need pole ainult lood. Need on korraga samas aeg-ruumis, kus meie ise, kuid oma tähendusliku auraga (mis tuleneb sellega seostatud informatsioonist) on see korraga ka teises ajas ja võib-olla ka kohas. Tänu sellele on kultuuripärandil potentsiaali konstrueerida kontinuaalsust.

Seaduse ja eeskirjadega esitatavad nõuded teatud kultuuripärandi osade säilitamisele sätestavad ka kohustusi, mis lasuvad nendega ümberkäimisel, seda nii riigi valduste ja vara kui ka eraomanduses oleva ainelise kultuuripärandi puhul. Kultuuripärandi määratlusel tehakse vajalikke kitsendusi, et kaitsealuseks kuulutatavate objektide ja paikade hulk ei paisuks nii suureks, et nende säilitamine näiks lootusetult üle jõu käiv, ning ressursid suunatakse pigem mõnevõrra kitsamale ringile objektidele. Kultuuripärandi aasta puhul aga selliseid kitsendusi ei tehtud ning teema-aasta käsitus erineb õigusliku tasandi tekstide omast eelkõige juba selle poolest, et on märksa avaram. Kultuuripärandile esitatakse „terviklikku lähenemist“, mis kaasab

nii vaimset kui ka ainelist poolt, nii riikliku (või ka rahvusvahelise) kaitse all olevat pärandit kui ka seda igapäevast (elu)keskkonda, kogukonna tegutsemisvälja ning traditsioone, mis ei ole kaitse all, aga on ometi väärtuslikud kohaliku identiteedi kujundajana.¹⁵

Sündmuspõhine pärandiaasta tegeleb suuremalt jaolt vaimse kultuuripärandiga, pöörates väga palju tähelepanu folkloorile ja traditsioonilistele teadmistele–oskustele. Kultuuripärandi materiaalse osaga tegeletakse praktilises võtmes, restaureerimisnäpunäiteid jagades, ning koha ja objekti seostamisel isiklikumat laadi lugudega, mitte niivõrd suurte ajalooliste narratiividega. Kui objektide mõjukus tuleneb nende positsioonist meiega samas aeg-ruumis, siis pärandiaasta sündmustest on suur osa

¹⁵ „Mis on kultuuripärand?“, www.parandiaasta.ee/kultuuriparand, vaadatud 10.04.2014.

ülesehitatud osaluspõhisele kogemisele. Lauldes samu laule või tähistades samade kommete kohaselt tähtpäevi nagu meie eelkäijad, luuakse samuti kontinuaalsust kollektiivses identiteedis.

Kultuuripärandi aasta analüüsimisel käsitleme oma mitmekihilist ja mitmel moel lahti harutatavat uurimisobjekti kahest üldisest aspektist, millest meie nägemuses pärandiaasta n-ö koosneb: programmi vorm ja sisu. Vormi all peame silmas programmi ülesehitust, käsitleme seda kui meediumit ja platvormi, mis ühendas erinevaid sündmuseid ja võimaldas vahendada mitmesuguseid teateid erinevatelt osapooltelt. Sisulist poolt vahendavad konkreetsed sündmused, nendega osutatud kultuuriväärtused ja kollektiivset identiteeti kirjeldavad narratiivid. Selles peatükis uurimegi, kuidas need sündmused on identiteedinarratiividega seotud. Meedialise vormi osas avaldub see ennekõike selles, milliste tegevuste kaudu inimene üritustesse on kaasatud. Sisu poole pealt aga vaatame teemasid, mille kaudu identiteeti kirjeldatakse. Niisiis uurime peatüki esimeses pooles seda, kuidas pärandiaasta kui kultuuribiograafiline tekst lugejaga suhtleb (2.1. Pärandiaasta meedialine vorm), ning teises pooles seda, mida talle öelda tahab (2.2. Pärandiaasta kultuuribiograafiline sisu).

2.1. Pärandiaasta meedialine vorm

Kui räägime pärandiaastast kui ühest vormilisest tervikust, siis on see mõneti tinglik. Pärandiaastal on küll seda piiritlevad ajaline ja tekstuaalne raamistik, kuid selle sisuline terviklikkus on pigem kontseptuaalne konstruktsioon. Keskendudes siinses töösas sellele, kuidas pärandiaasta suhtles oma auditooriumiga, uurime selle erinevate osade funktsioneerimist.

Kultuuripärandi aasta on ühelt poolt platvorm, mis ühendab mitu sada haridus- ja kultuurisündmust 2013. aasta jooksul. Erinevaid formaate ja didaktilisi meetodeid kasutades vahendati programmi ideid sündmustest osavõtjatele ning meedia kaudu veel

laiemalegi auditooriumile. Teiselt poolt võime ka vaadelda igat sündmust selles programmis kui omaette platvormi, mis võimaldab etteantud formaadis konkreetsete inimeste vahel ideid vahetada ning jagatud kogemusi luua. Programmi fragmentideks või teksti elementideks nimetatavad teema-aasta sündmused on omaette terviklikud „ühikud“, mis metonüümiliselt suhestuvad programmi ideestikuga. Iga programmi lõik seostub mõne kindla kultuurimälu lõiguga ning on kultuuriväärtuslikes osutustes pigem konkreetne, samas kui programm tervikuna esitab kultuuripärandi tõlgendusi äärmiselt laiahaardeliselt ja üpriski hägusalt (meenutame alapeatükis 1.3. toodud näiteid, kuidas kultuuripärandi hulka arvatakse nii vanaemalt õpitud toiduretseptid kui ka käsiraamatust omandatud aiandusnipid).

Pärandiaasta meedialist vormi võime näitlikustavalt selgitada mõistete abil nagu vihmavari, mis koondab enda alla erisuguseid sündmuseid, või filter, mis näitab erisugu sündmuseid ühesuguses valguses, või ka pitsat, millega lüüakse erinevatele sündmustele n-ö pärandiaasta tempel. Teema-aasta on nende sündmuste kogum koos neid ühtsesse vormi siduva diskursusega. Järgneva arutluskäigu alusmaterjalideks on nende sündmuste nimekiri, neid tutvustavad artiklid ja pärandisaadikute esseed pärandiaasta veebilehelt ning alapeatükis 2.1.1. ka teema-aasta Facebook'i lehekülg.

Biograafilisele vormile omaselt otsitakse ka pärandiaasta kaudu viise, kuidas vastata lugeja ootustele, kuidas leida lugejaga ühist keelt ja kattuvat mäluosa, mida suhtlusel lähtekohaks valida. Kuna pärandiaasta auditoorium koosneb mitmest erinevast mudellugeja¹⁶ tüübist, siis vajab see ka mitut erinevat strateegiat oma auditooriumiga kontakti saavutamiseks. Seetõttu käsitleme järgnevates alapeatükkides, kuidas need strateegiad on erinenud kahes üldises aspektis: kõigepealt uurime pärandiaasta eneseesitlusviise ehk kuidas see suhtles auditooriumiga erinevate meediumite kaudu, seejärel vaatame, kuidas teatud sihtgruppidele sündmuste kaudu erineval moel informatsiooni vahendati.

¹⁶ Vt Eco 2005.

2.1.1. Eneseesitlus

Mitmete kultuuripärandi aasta programmi lülitatud ürituste seos pärandiaastaga sai auditooriumile ilmseks tänu teema-aasta sümboolika esinemisele seoses nende üritustega. „Kultuuripärandi aasta 2013“ logos on ühendatud masinloetavat QR-koodi ja traditsioonilist kirivööd. Kahe teineteisest väga kauge valdkonna sümboolikat ühendab analoogne funktsionaalsus — mõlemad on koodid.

Kirivöösse kootud mustreid võib pidada ka koodiks, mille kaudu eesti rahvas on sajandeid andnud edasi igavikulisi väärtusi. Mustrite loomist on eestlased nimetanud kirjade loomiseks ehk kirjamiseks. Vööks kootud sõnum peegeldab vaimse ja ainelise pärandi lahutamatu seost.¹⁷

Logo kavandi juures on tõenäoliselt silmas peetud, et see kõnetaks nii nooremat kui ka vanemat osa rahvast, nii tehnoloogialembelisemat kui ka traditsioonilisemate meediumitega harjunud inimesi. Logo osad tulevad esile erinevatel vaatluse tasanditel: ühtse märgina on see QR-kood, märkide reana kirivöö muster.

Logos auditooriumi kõnetamise jaoks ühendatud suunad on omased ka pärandiaasta teistele eneseesitlusviisidele. Otsiti kanaleid, mille kaudu iga eelpool kirjeldatud sihtgrupi tähelepanu köita. Kahtlemata ongi üheks kanaliks olnud teatud populaarsete, mainekate sündmuste kaasamine oma programmi. Näiteks disainiöö formaalne asetamine pärandiaasta raamesse oli kasulik mõlemale osapoolle, mis tänu teineteisele osaks saanud lisatähelepanu nautisid. Ühelt poolt kinnitati kaasaegse disaini olulist rolli kultuuri(pärandi)s, teiselt poolt aga näidati kultuuripärandit moodsa ja innovaatilisega sammu pidavana.

Kultuuripärandi aastat püüti terve aasta jooksul nii-öelda pildis hoida erinevates kanalites. Meediakanalid võime jagada kolme kategooriasse: uudisvoog, kultuuriajakirjandus ja sotsiaalmeedia. Kajastused päevalehtedes ja uudissaadetes jõudsid kahtlemata kõige suurema auditooriumini, kelle seas oli kõikide eelpool eristatud sihtgruppide esindajaid. Need meediumid panid suuremalt jaolt aluse teadlikkusele teema-aasta toimumisest. Omamoodi uudiste vahendaja rollis oli ka pärandiaasta

¹⁷ „Kultuuripärandi aasta logo“: www.parandiaasta.ee/logo, vaadatud 8.04.2014.

veebileht, millel avaldati uudise kujul lühikesi artikleid programmi puudutavatel teemadel. Võime seda võrrelda blogiga, kuna mõneti päevikulaadsed sissekanded on enesekirjelduslikud (nt artikkel „Kultuuripärandi aasta ja Edelaraudtee sõidutavad kooliõpilased tasuta muuseumi“) või kajastavad enesekohaselt perspektiivilt tähenduslikuks saanud (nt artikkel „President Ilves alustab Eesti suurkujude haudadele küünalde viimise traditsiooni“).

Kultuuriajakirjanduse väljaannetes ilmunud kultuuripärandit ja teema-aastat käsitlevaid artikleid võib mõista kui ootuspärast peegeldust kultuuriväljal toimuvast. Tavapärasest põhjalikumalt, võiks öelda, et võimendatud ja kontsentreeritud, kajastust sai pärandiaasta kultuurisaates OP! regulaarsete teemalõikudena ning 2013. aasta lõpus ilmunud Akadeemia erinumbri näol. Kuigi tegemist on ennekõike refleksiooniga pärandiaastale, on teatud kanalites rohke refleksiooni soodustamises täheldatav ka mõningane eneseesitluslik aspekt — esitatakse enda kirjeldusi teatud soositud „kõrvaltvaataja pilgu“ läbi.

Sotsiaalmeedia kaudu pöördub kultuuripärandi aasta noorema ja tehnoloogialembesema auditooriumi osa poole. Erinevalt veebilehe artiklite uudislaadsest stiilist, on Facebook'i¹⁸ postituste kõneviis mitteametlik ja emotiivsem, millest annavad märku otsene lugeja poole pöördumine, sagedased küsi- ja hüüdlauseid, emotikonide ja kõnekeelse sõnavara kasutamine, sh emotsionaalsed väljendid („juhhei!“). Toome näiteks e-mälumängu kajastuse pärandiaasta veebilehel ja Facebook'i lehel. Stiilinäide veebilehelt: „Interaktiivne valikvastustega mälumäng toimub 27. märtsil 24 tunni jooksul aadressil malumang.postimees.ee, kus 30-le küsimusele vastamiseks on osavõtjatel aega pool tundi“. Stiilinäide Facebook'ist: „Ringvaates mängivad Anu ja Marko parasjagu pärandiaasta mälumängu, nii et kes kõvasti spikerdada tahab, see kiiresti-kiiresti ETVd vaatama;“). Niisiis võime teha järelduse, et uudisvoo jälgijaskond veebilehel ja sotsiaalmeedias on eelduste kohaselt olnud mõnevõrra erinev.

Lisaks meediakajastusele valis pärandiaasta ka selliseid kanaleid, mille kaudu jõuda inimesteni, kes uudiseid ja kultuuriajakirjandust järjepidevalt ei jälgi ning kellele ka pärandiaasta interneti meediumid jäid avastamata. Selliseks kanaliks, mille kaudu jõuda

¹⁸ Kultuuripärandi aasta Facebook'i lehekülj: www.facebook.com/kultuuriparandiaasta, vaadatud 8.04.2014.

eeskätt rahvastiku vanema ja väljaspool suuremaid linnasid elava osani, oli ürituste toimumispaik. Sündmuseid viidi läbi tuttavates rahvakogunemiste paikades nagu kultuurimajad, koolihooned, raamatukogud, linnaväljakud ja külakeskused. Ent samuti astus pärandiaasta linnainimese teele, korraldades üritusi ka kaubanduskeskustes. Pärandiaasta näitas end seal, kuhu rahvas niigi oma tegemistega satub ning kus toimuvaga ollakse kursis.

2.1.2. Sündmuste kaudu auditooriumiga suhtlemine

Esimeses peatükis kultuuripärandi aastat kirjeldades esitasime omapoolse nägemuse, kuidas kategoriseerida pärandiaasta sündmuseid. Eristuste tegemise alusena nimetasime pedagoogilist aspekti, milles väljendub programmi meedialine vorm: millisel viisil ja kellele soovitakse sõnumit edastada. Lähtuvalt sellisest sündmuste jaotusest võime teha üldistuse ka sihtgruppide kohta, kellele teema-aasta programm suunatud oli. Enamik üritusi oli küll mõeldud väga laiale publikule, kuid teatavaid eristusi on ikkagi võimalik teha. Viis eristuvat sihtgruppi, keda järgnevalt kirjeldame, on: professionaalid, kultuuripärandihuvilised, kultuuripärandi praktiseerijad, lapsed ja koolinoored ning väliseestlased. Lisaks käsitleme kuuenda sihtgruppina ülejäänud inimesi, kes ühtegi nimetatud sihtgruppi ei kuulu, kuid kellega pärandiaasta samuti oma sündmuste kaudu kontakti otsis.

2.1.2.1. Professionaalide sihtgrupp

Esiteks võime rääkida kõige kitsamast, professionaalide grupist, kes tegelevad kultuuripäranditeooriaga ning olid peamiseks auditooriumiks üritustel, mille koondasime „kultuuripärandi diskursuse metatasandiga tegelemise“ kategooriasse (nad osalesid

tõenäoliselt ka teistel teema-aasta üritustel, kuid neid eristame just seda tüüpi üritustel osalemise kaudu). Need konverentsid, koosolekud, loengud ja seminarid toimusid peamiselt riiklikes haridus- ja teadusasutustes nagu ülikoolid ja muuseumid. Sellistel üritustel kõneldi „omasuguste“, st ettekannetes suhtuti publikusse kui suures osas kattuva teadmiste väljaga inimestesse, kellega ühiselt arutada huviorbiiti kerkinud küsimusi. Ürituste ülesehitus nägi ette arutelusid koos auditooriumiga. Toome näiteid mõningatest kesketest teemadest: kuidas kultuuripärand tekkis? kuidas seda luuakse? kellele see kuulub? kuidas seda kasutada ja tõlgendada?¹⁹ Nendele küsimustele tähelepanu juhtimises on oluline roll pärandiaastal, mis kutsub inimesi üles just sarnaste n-ö suurte küsimuste peale mõtlema. Teiste sihtgruppide puhul võib sellise küsimise eesmärgiks pidada üldist kultuuripärandile tähelepanu pööramist ning sellega isikliku seose tugevdamist, ent nn professionaalide sihtgruppi suunatakse nende kultuuripärandi metatasandiliste küsimustega tegelema, seeläbi populariseerides ja loodetavasti ka arendades kultuuripäranditeooriaid teaduslike distsipliinide tasandil.

Mitmed üritused toimusid rahvusvahelisel tasandil²⁰, kus sai kuulata ka välismaiste kolleegide (jällegi „omasuguste“) mõtteid ja tähelepanekuid ning kõnelda erinevate kultuuride pärandist. Eesti kultuuripärandi käsitlemine laiemas kontekstis, st osana maailmapärandist, kõrvuti teiste, samavõrd oluliste kultuuride päranditega, see lähenemine on omane just meie kirjeldatud esimesele sihtgrupile, samas kui teiste sihtgruppide puhul on fookus väga selgelt omakultuuril. Pärandiaasta veebilehest on vaid eesti- ja venekeelsed versioonid, mis näitlikustab, et teema-aasta oli suunitletud ainult Eesti kodanikele ning välismaal elavatele Eesti päritolu inimestele. Välismaalaste kaasamine konverentsi formaadis oli niisiis teatav pärandiaastapoolne kommunikatsiooni akt, mis oli suunatud professionaalide sihtgrupile.

¹⁹ Suunavaid küsimusi Eesti Rahva Muuseumi 54. aastakonverentsilt „Muutuv kultuuripärand“. Ettekanded on järelvaadatavad: www.youtube.com/playlist?list=PLJqER6uJKnn7T4v-_y5YIGFNoasYiaERA, vaadatud 6.04.2014.

²⁰ Inglisekeelsed ettekanded olid teema-aasta konverentsidel: rahvusvaheline käsitöökonverents „Traditsioonilised kampsunid Läänemeremaades“ Viljandis; „Põllumajanduse ja maaelu muuseumid kui maakultuuripärandi säilitajad ning nende roll rahvusvahelise turismi arendamisel“ Eesti Põllumajandusmuuseumis; Läänemeremaade muuseumide võrgustiku konverents „Muuseum nõuandja ja algatajana“ Eesti Vabaõhumuuseumis.

Konverentside ja loengute raames sai iga ettekandja kõnelda kultuuripärandi teemast oma uurimis- ja tegevusvaldkonna perspektiivist. Julgustades konverentsis osalejaid (nii esinejaid kui ka kuulajaid) mõtestama kultuuripärandit ja iseenda seost sellega, funktsioneeris siin tugevalt teema-aasta omadus suunata inimesi tunnetama iseennast kultuuripärandi hoidjana, vastutava pärijana. Edasi vaadates näeme, et pärandiaastale ongi omane kõnetada erinevaid sihtgrupe neile „jõukohaselt“ — lähtudes nende eeldatud teadmistest ning nihutades kultuuripärandi tundmise ja tunnetamise piire neile hästi mõistetavates vormides, keeles ja lugudes.

2.1.2.2. Kultuuripärandihuviliste sihtgrupp

Omamoodi sihtgrupp on sellised kultuuripärandihuvilised, kelle huvi ja süvenemisaste kultuuriloo suhtes on ühiskonna keskmisest suurem, kuid kelle seast enamik ei tegele päranditeoreetiliste küsimustega tööalaselt. See on grupp sotsiaal-majanduslikult väga erineva taustaga inimesi, kes osalesid „kultuuripärandi tutvustamise ja mõtestamisega“ tegelevatel üritustel. Nad võtsid osa pärandirallist ja ekskursioonidest, kuulasid ettekandeid, külastasid teema-aasta näituseid, kontserte ja filmilinastusi.

Pärandiralli nime kandis teema-aasta jooksul toimunud ürituste sari, mille 19 nn etappi olid kõik eri paigus, sh igas Eesti maakonnas vähemalt üks etapp. Tegemist oli üritustega, mille raames külastati väiksemaid muuseume, talusid, mõisasid, rahvamajasid, kirikuaedu ja mitmeid teisi kohti, kus toimusid ettekanded ja vestlusringid kultuuripärandiga seotud teemadel. Ettekandeid oli kolme tüüpi: teoreetilised, kohapärimuse ja isikutega seotud lood ning praktilised nõuanded. Näiteks pärandiralli päeval Saueaugu Teatritalus olid programmis ettekanded „Kaduvad kirikud maastikul — tulevik?“ (Tarvi Sits), „Saueaugu ajad ja lood“ (Margus Kasterpalu) ning Saueaugu talu hoonete vaatlus teemal „Uurime puidu biokahjustusi. Seened ja mardikad — kutsumata külalised“ (Marike Laht).

Lisaks pärandirallile osalesid kultuuripärandihuvilised veel paljudel teistel üritustel, kuid just pärandiralli näitlikustab kõige paremini seda, millisena me seda gruppi näeme ja mil viisil teema-aasta nendega suhtles. Pärandirallist osa võtmine tähendas enamike jaoks kohale sõitmist kuhugile tavapäratusse paika ning vähemalt poole nädalavahetusest pühendamist sellele üritusele. Inimesi pruukis „kohale meelitada“ vaid üks neist kolmest ettekannete tüübist, nt sooviti saada praktilisi näpunäiteid akende restaureerimise kohta või kuulata arhitekti nägemust Haapsalu linnast — mõlemal eesmärgil võeti osa Rannarootsi muuseumis toimunud pärandiralli etapist. Huvi kultuuripärandi temaatika suhtes on niisiis grupi põhitunnuseks ning neile suunatud pärandiaasta sündmuste eesmärgiks oli ühelt poolt olemasolevale huvile vastamine (et inimesi „kohale meelitada“) ning sama ürituse kaudu huvideringi avardamine, juhtides praktilisemate huvidega inimesi rohkem mõttestama oma ümbrust ja tegevust, samas suunates vaimsest kultuuripärandist huvituvaid inimesi midagi praktilist ette võtma.

Lood, praktilised nõuanded ja teoreetilised arutluskäigud on niisiis need kolm „konksu“, millega kultuuripärandihuvilist teema-aasta sündmustega „haakida“. Lugusid jutustati ja arutluskäike esitati lisaks ettekannetele ka näituste kaudu, mis kajastasid mõne paiga või kogukonna lugu. Sarnase didaktikaga on üritused, mille oleme töö esimeses peatükis kokkuvõtvalt nimetanud: „kunstivormide käsitlemine pärandina“. Õpetusi jagati erisugustel üritustel, mille oleme koondanud „valdkonnaspetsiifiliste praktiliste nõuannete jagamise“ kategooriasse. Kõikide nende ürituste juures oli ühine diskursuse toon — nende pärandiaasta tekstilõikude mudellugejaks oli kultuurihuviline inimene, keda kutsuti kaasa mõtlema erinevatel teemadel, avastama uusi perspektiive kultuuripärandile ning välja kujundama omaenda suhestumist sellega.

Kuna oleme rääkinud juba pärandiaasta pedagoogilisest olemusest, siis võime ka öelda, et teema-aasta õpetab, kuidas peaks kujundama isiklikku suhet kultuuripärandiga. Pärandisaadikuks tituleeritud Artur Talvik oli üks õpetaja rolli täitjatest ning kõneles mitmel üritusel mereteede ja rannikualadega seonduvast kultuuripärandist. Ta osutas iseenda seotusele nende kohtadega ning sidus eeskujulikult isikliku suhte ja pärija rolli: „Mereäärse elanikuna proovin sel ja ka tulevatel aastatel merd vaeslapse osast päästa ja

tehku seda kõik, kellele meri armas.”²¹ Lisaks isikliku seose toonitamisele on see hea näide ka sellest, kuidas püütakse inimeste südametunnistusele koputada.

2.1.2.3. Kultuuripärandi praktiseerijate sihtgrupp

Kolmandat teema-aasta ürituste sihtgruppi nimetame kultuuripärandi praktiseerijateks. Nende praktikate hulk on sama avar ja pea lõputu loendiga nagu teema-aasta kaudu esitatud kultuuripärandi definitsioon. Pärandiaasta diskursus rõhutab traditsiooniliste ehitustööde, käsitöö ja rekreatiivsete tegevuste juures rahvuslikkust: rahvuslik ehitus, rahvariie, rahvatants jne. Teema-aastaga tunnustatakse kultuuripärandi praktiseerijaid, nende tegevuse olulisust kultuuripärandi elushoidmises ja tubli pärijana käitumist. Väärtustades seda osa inimeste tegevusest, püüab pärandiaasta mõjutada inimesi neid tegevusi jätkama, võib-olla veel suurema innuga. Samal ajal julgustatakse teisi inimesi nende praktikatega liituma, et samuti sellise väärtustamise ja tunnustuse osaliseks saada.

Kultuuripärandi praktikatest positiivse kuvandi alalhoidmine toetab nende tegevustega kohati kaasnevat „rahvuslikku eufooriat“, mis tuleneb sellest, et suur hulk praktilisi või rekreatiivseid tegevusi on kultuuris tähenduslikult ja seeläbi ka emotsionaalselt laetud. Teema-aasta sündmustest on siin olulised eeskätt need, mida oleme üldistavalt nimetanud „praktiliste nõuannete jagamiseks“ ja „rahvakultuuri populariseerimiseks“. Viimase hulka kuulub ka ürituste liigina rahvapidu, teema-aasta programmis olid näiteks Paavlipäeva pidu, Viljandi talvine tantsupidu, võrukeelne laulu- ja rahvapidu „Uma pido“, Tartu laste ja noorte folklooripidu „Taaralinna taaderant“, „Talurahva piduõhta“ Siimu-Jaani talus ja Kihnu mere pidu. Teatav vaimustus omakultuurist ja rahvuslikkusest on sellistel üritustel peomeeleolu aluseks.

Eelnevalt oleme viidanud teatavale kummastavale efektile, mida kultuuripärand loob inimese ja tema kultuuri vahel. Sedasama tendentsi võime täheldada kultuuripärandi

²¹ Pärandisaadiku tutvustusest pärandiaasta veebilehel: www.parandiaasta.ee/parandisaadikud/artur-talvik, vaadatud 6.04.2014.

praktikatega seotud ürituste puhul, kus kummastavaks võtteks on enamasti selle ürituse fookus, milles on mõni kultuuripärandiga seotud element võetud otsekui suurendusklaasi alla. Enamike inimeste jaoks tundub ilmselt üllatav, et näiteks kiigud on eesti kultuuripärandis nii olulisel kohal, et neil on pühendatud omaette teemanädal. Samuti toimusid suitsusaunanädal, leivanädal ja võru keele nädal, veelgi pikemat aega vältasid Seto pitsipäevad. Kummastavat efekti võib tekitada ka ürituse formaat, mis mõjub võõralt ja objekti suhtes ebaloomulikult. Näiteks inimesele, kelle jaoks rahvariide kandmine on midagi loomulikku, võib mõjuda ootamatult, kui selle üle hakatakse teoretiseerima konverentsi vormis.

Kultuuripärandi praktiseerijatega suheldes on pärandiaasta taktikaks käsitleda sihtgrupi jaoks tuttavaid teemasid, kuid tavapärasest suurema sügavusastmega, nii et teadmiste laienemine toimub teatud kultuuripärandi elementide ümber. Väga oluline meedium on selle sihtgrupi puhul ühistegevused, mille kaudu kuuluvustunnet ühiskonnas ja enda rolli kultuuriloos pärandiaasta poolt soositud suunas tõlgendada. Oluline „diskursiivne võte“ on selle sihtgrupi liikmete asetamine tähelepanu keskpunkti, milles olijale saab korraka osaks nii tunnustus oma tegevuse eest kui ka tuntav kohustus seda jätkata.

2.1.2.4. Laste ja koolinoorte sihtgrupp

Üheks oluliseks sihtgrupiks on pärandiaasta programmis lapsed ja koolinoored. Eelpool tõime juba välja eraldi ürituste kategooriana „lastele ja koolinoortele pärandi tutvustamise“. Kui otsime teema-aasta programmist üritusi, mis olid suunatud sellele sihtgrupile, siis leiame peaaegu eranditult aktiivse osalusega üritusi, milles lapsed–noored ei olnud vaid vaatajad–kuulajad, vaid tegevuslikult üritusega seotud. Näiteks lastele toimusid meisterdustoad Tallinna Linnamuuseumi lastemuuseumis ning võrukeelsete kirjatööde konkurss. Talvel ja kevadel toimus mitu laste folklooripäeva, mais ja juunis oli mitu laste laulu- ja tantsupidu.

Noortele suunatud üritused olid samuti osalusepõhised, kuid mõnevõrra enam intellektuaalse osaluse tasandil. Aset leidis kooliteatrite kirjanduslik teatriprojekt „Mängime Fr. R. Kreutzwaldi loomingut“, Viljandis ja Haapsalus eksponeeriti üle-eestilist koolinoorte kunstinäitust „Elav, põnev ja kirev vaimne kultuuripärand“ ning näiteks Nõmme Noortemaja folgiringis viidi läbi uurimuslik projekt „Vanavanemait päridest“. Ka laialdase populaarsusega priiuse põlistumise päeva e-mälumängus osalejate seas oli väga palju koolinoori, osaleti koos terve klassiga kui üks võistkond.

Noortele suunatud programm suunas omandatud teadmisi kultuuripärandiga seostama. Suunati ka uute teadmiste omandamiseni, tehes seda just näiteks mälumängu formaadis, mitte loengute või trükiste kaudu, mis eeldavad teistsugust õppimisviisi. Oluline koht oli ka fantaasia rakendamist nõudvatel loovülesannetel, mis on veelgi omamoodi võtte inimese ja kultuuripärandi vahel seoste loomiseks ja kinnistamiseks. Didaktiline strateegia oli niisiis laste ja koolinoorte puhul osalusepõhine õppimine. Sellest sihtgrupist väljakasvavaid inimesi suunas pärandiaasta programm eelneva kolme sihtgrupi liikmeteks saamise poole. Mõnda noort sütitavad ehk kõige enam kultuuripärandi praktikad, mida osalt ka tänu teema-aastale õpitakse seostama omakultuuri ja rahvuslikkusega ning seeläbi väärtustama. Samuti on selles sihtgrupis tulevased professionaalid ja muidu huvilised, kellele saab n-ö otsad kätte anda juba õpilastele suunatud programmiga.

2.1.2.5. Väliseestlaste sihtgrupp

Eraldi sihtgrupiks on väliseestlased, kellele on teema-aasta programmis pühendatud eraldi sektsioon: üritused välismaal. Londonis, Petseris ja Luksemburgis toimus üks üritus, mis olid vastavalt jaanipäeva pidu, Seto kultuuri festival ning Eesti pärimuskultuuripäev. Ülejäänud üritused sellest programmiosast toimusid kõik Kanadas, kus oli kokku kuusteist üritust. Nendest pooled olid loengud–seminarid, kus tegid ettekandeid peaaegu eranditult kas väliseestlased või mingil perioodil välismaal elanud eestlased, kusjuures

mõned ettekanded toimusid inglise keeles. Lisaks toimusid ka nostalgilised filmiõhtud, fotonäitus, fotograafia töötuba lastele, tähistati emakeelepäeva.

Selles sihtgrupis on kõikidele eelnevatele gruppidele omaseid auditooriumi liikmeid, kuid eraldi sihtgrupina nende esile tõstmine on siiski oluline. Välismaal elav teema-aasta programmist osasaaja võib olla pärandiga seotud professionaalsel, huvipõhisel või praktilisel tasandil või olla alles koolinoor, kuid võrreldes eelpool kirjeldatud sihtgruppidega eristub tema perspektiiv Eestile ja suhe kultuuripärandisse. Kui nii-öelda kodueestlaste jaoks on kultuuripärand, lühidalt öeldes, Oma esile tõstmine siitsamast, Omast elukeskkonnast, siis väliseestlase jaoks on seesama kultuuriline Oma füüsiliselt temast kaugel. Elustamaks väliseestlase suhet eesti kultuuripärandiga, oli oluline käsitleda kultuuripärandit kui midagi, mis paikneb eelkõige inimestes, mitte kindlas geograafilises paigas.

Mitmed üritused tegelesid rahvusliku kultuurimälu tugevdamisega, nt filmiõhtul „Nimed marmortahvlid“ või seminarides, kus kõneldi 1940. aasta sündmustest Eestis. Oli ka väliseestlaste ettekandeid, mille temaatika otseselt Eestit ega selle maa ja rahva kultuuripärandit ei puuduta, kuid mis omal moel osutavad väliseestlaste tegevusele kui osale eesti kultuurist. Väliseestlastele suunatud ürituste puhul võib peamise eesmärgina välja tuua väliseestlaste seas ühtse eestlaste kogukonna tunde tugevdamise, mis omakorda teenib teema-aasta üldist eesmärki: tekitada inimestes oma kultuuri suhtes seda pärija tunnet.

2.1.2.6. Ülejäänud auditooriumiga suhtlemine

Kirjeldatud viis sihtgruppi on kõige selgemini eristuvad mudellugeja tüübid pärandiaasta auditooriumis, kellele mõeldes erinevaid sündmuseid organiseeriti. Kuna need grupid ei hõlma kogu auditooriumit, siis lisame ka kuuenda grupi, keda ebamääraselt nimetame ülejäänud auditooriumiks, keda kõnetas teema-aasta eelkõige selliste sündmuste kaudu, mida oleme koondanud kategooriatesse „rahvakultuuri populariseerimine“ ning

„erinevate kunstivormide esitlemine kultuuripärandina“. See hulk teema-aasta programmis osalenud inimesi eristub neljandast ja viiendast grupist vanuse ja elukoha poolest — räägime Eesti elavatest täiskasvanutest. Esimesest kolmest grupist eristuvad nagu aga selle poolest, et nende huvid, olgu tööalased või hobidega seotud, ei ole nende jaoks teadlikult kultuuripärandiga suhestatud, vähemasti mitte olulisel määral. Nad on sündmustest osa võtnud mitte seetõttu, et need on kuulunud pärandiaasta programmi, vaid huvist ürituse vormi (laat, pidu, festival) või sisu (mood, kunst, muusika) vastu.

Erinevas vormis „rahvakultuuri populariseerivad“ teema-aasta sündmused meelitavad rahvast kohale oma meelelahutusliku ja kaubandusliku olustikuga. Neil üritustel saadud positiivseid kogemusi peaksid osalejad aga seostama kultuuripärandiga. Teema-aasta programmis on suur hulk sündmuseid, mille kaudu käsitletakse teatud hulgale inimestele tuttavat ja atraktiivset temaatikat ning kus seostatakse see teema üldisema kultuuripärandi kontekstiga ning pärandiaasta deviisidega. Nii on teema-aasta programmi lülitatud moedemonstratsioone, näituseid ja kontserte. Selle programmi kontekstis on tegemist sündmustega, mis osutavad kaasaegse kultuurimaastiku saamist osaks kultuuripärandist. Programmi lülitamisega on üritusele loodud nii-öelda pärandiaasta tempel, mille tagajärjel saab sündmus auditoriumi jaoks uutmoodi konteksti ning pärandiaasta võib oluliselt suunata selle tõlgenduslikku fookust.

Kultuuripärandi aasta meedialise vormi kirjeldamisega soovisime osutada, kuidas teema-aastaga püüti kõnetada suurt hulka inimesi, sisustades programmi üpriski laia teemaderingiga, erinevat tüüpi sündmustega ning hoolikalt valitud paikates. Pärandiaasta fragmenteeritus, selle terviklikkuse kontseptuaalsus ning mitte kogetavus, pole teema-aasta ebaõnnestumine. Pigem hoidutakse taotluslikult raskesti hoomatava kultuuripärandi rikkuse terviklikust käsitlemisest ning püütakse läheneda inimestele individuaalselt, nii hästi, kui see kogu rahvale suunatud programmi puhul võimalik on. Sellise lähenemise tulemusena aga ongi võimalik jõuda selle kultuuripärandi rikkuse märkamise ja väärtustamise juurde: avades teatud pärandinišše, pöörates tähelepanu nende detailirohkusele, paisub nägemus vastavast kultuuripärandi osast ning sellega koos võib eeldada, et avardub kogu kultuuripärandi mõiste osutusväli.

2.2. Pärandiaasta kultuuribiograafiline sisu

Narratiivsus ei iseloomusta mitte maailma, vaid selle kogemist. See on inimesele omane viis asju mõista ja mõtestada. Sidudes elemente narratiivi, väheneb üksiknähtuste arbitraarsus ja maailma kogemise killustatus. Kultuur on kui kogum lugusid, mis selgitavad meile, kes me oleme ning mida meie läbielatu tähendab. Igal kultuuril on oma arhetüüpsed narratiivid, mida erinevate lugude kaudu taasesitatakse. Neid narratiive ikka ja jälle kinnistatakse, laiendatakse, esitatakse uusi fookuseid, tõstes mõne elemendi rohkem esile, ja midagi unustatakse. Kultuur taastoodab iseennast inimese kaudu, andes talle ette tähendusstruktuurid ja –elemendid ning narratiivsed vormid, mille kaudu oma kogemusi mentaalselt vormistada, seeläbi omakorda kinnistades neidsamu struktuure, elemente ja vorme. Kultuur mõjutab inimese kõige isiklikemaid ja eksistentsiaalsemaid mõtteid ja uskumusi iseenda, oma elu ja maailma olemuse üle. See, kes ma usun end olevat, on kultuurikoodide kaudu konstrueeritud identiteet; see, mis ma usun, et on minu elu, on minu elulooline refleksioon kultuuris.

Ühes kultuuriruumis elavad inimesed ei ole ainult ühise kollektiivse mälu kogukond, vaid ka üks „narratiivne kogukond“ (Tamm 2008; Tamm, Halla 2008), mis viitab sellele, et kollektiivse identiteedi aluseks on teatud jagatud lood. Kultuuribiograafiaks nimetamegi nende lugude kogumit, mis on ühe kultuuri jaoks teda defineerivad, tema identiteeti kandvad. Sarnaselt meie poolt varem uuritud auto/biograafilisele vormile, on ka kultuuribiograafiliste tekstide loomisel ja korrastamisel võetud teatud ajahetk ja asjade seis narratiivi lõpp-punktiks ehk sihiks, milleni jõudmise arenguid peab tekst esile tooma. Samuti valitakse mõlemal juhul mingisugune alguspunkt ning fokuseeriv temaatika, mille alusel „alguse“ ja „lõpu“ vahele sündmuseid, tegelasi, tegevuspaike jm narratiivielemente sisestatakse.

Ühe inimese elus võiks väga erinevaid biograafilisi narratiive luua, sõltuvalt valitud fookusest²². Vastavalt sellele, kas loo eesmärk on selgitada inimese spirituaalsete uskumuste või hoopis füsioloogilise seisundi kujunemislugu, saavad narratiivis olulisteks elementideks erinevad eluseigid. Nullindate elulookirjanduses on fookuses enamasti

²² Fokuseerituse rollist narratiivis vt nt Bal 2007.

portreeteritavate inimeste karjäär — nende „õigus biograafiale“ (Lotman 2006a [1984]) tuleneb ühiskonnas kõrgelt hinnatud erialastest saavutustest. Nii luuakse eduka sportlase, näitleja või poliitiku lugu, mis kinnitab neidsamu väärtusnorme, mille põhjal need on loodud.

Ka ühel rahval võib olla väga erinevaid biograafiaid, vastavalt sellele, kuidas kollektiivset identiteeti esitada soovitakse. Omaette tähelepanuväärne moment on siin ka see, et räägime rahvuse identiteedist, mis tähendab rääkida rahvusest kui inimeste jaoks olulisest identiteedi osast. Väga paljudes ühiskondades on elule tähendust, püsivust ja kindlust andva rolli religioonilt üle võtnud just rahvuslus (Veideman 2000, 1812). Eesti kultuuri- ja biograafias on rahvuslikud narratiivid kahtlemata olulisemal kohal kui religioossed. Ühe põhjenduseks võib tuua selle, et ühelgi konfessioonil pole Eestis piisavalt palju tõsiuskeid järgijaid, et seda kogu ühiskonda ühendava ideena kollektiivse identiteedi aluseks võtta. Teiselt poolt on Eestimaal olnud ajalooliselt oluline oma ja võõraste rahvuste vastasseis ning rahvuslik enesekehtestamine.

Vastasseis on oluline aspekt: kultuuri- ja biograafia võib olla oluliselt mõjutatud kultuurilisest Teisest, kellele enese kirjelduste kaudu soovitakse kas vastanduda või läheneda. Paljude rahvuste puhul on selleks vastandiks „represseeriv Teine“ ning sellisel juhul on kollektiivse identiteedi aluseks mälestus sellest, mida Teised on rahvale teinud (Roshwald 2006, 88, viidatud Lehti, Jutila, Jokisipilä 2008, 394-395 kaudu). Erinevatel perioodidel on ka Eesti kultuuri- ja biograafias olnud esil mõneti erinevad fookused²³. Näiteks mõnede autorite sõnul tugineb praegu kehtiv poliitiline alusnarratiiv (mis on samuti oluline osa kultuuri- ja biograafiast) Nõukogude võimu ebaseaduslikkusele ja Eesti Vabariigi õiguslikule järjepidevusele ning kõiki käsitusi, mis neis lähtekohtades kahtlevad, nähakse riivanguna rahvuslikule uhkusele (Lehti, Jutila, Jokisipilä 2008, 406). Kuigi vabariigi taastamisest on möödas üle kahekümne aasta, ei ole Eesti veel täielikult väljunud ülemineku ühiskonna faasist, millele on omane korraga „helge tuleviku ülesehitamine ja keerulise minevikuga arvete klaarimine“ (Tamm 2013b, 651). Rahvusliku narratiivi oluline funktsioon on nende kahe ajalise momendi ja kollektiivse seisundi ühendamine, teatud kontinuaalsuse loomine muidu killustatud rahvuslikus minapildis.

²³ Eestlaste enese kirjelduse transformatsioonist vt nt Madisson, Ventsel 2012; Lehti, Jutila, Jokisipilä 2008; Tamm 2013b.

Pärandiaasta kui kultuuribiograafiline enesekirjeldus vahendab kultuuripärandiga seotud alusnarratiive. Kollektiivset identiteeti ühendavaks fookuseks on siin kultuuripärand, mida esimeses peatükis oleme defineerinud kui kehtiva juhtnarratiivi järgi valmis lihvitud kompaktsed ajaloolise ja kultuurilise info kandjat. Järelikult on pärandiaasta kaudu võimalik väga head aimu saada kultuuribiograafiast. Järgnevalt vaatamegi, milliseid järeldusi eesti kultuuribiograafia kohta on võimalik teha pärandiaasta kaudu. Selleks vaatame lähemalt, millised on need identiteedinarratiivide teemad, mille kaudu pärandiaasta esitab kultuuribiograafiat ehk milline on teema-aastaga esitatud kultuuriväärtuste määratlus ja selle läbimäng sündmustes.

2.2.1. Kollektiivne identiteet

Kultuuripärandi aastat uurimisobjektina käsitledes lähtume meile kättesaadavast informatsioonist programmi sündmuste ja ideestiku kohta, mis ei hõlma kõiki neid lugusid, mida sündmuste käigus esitati. Tugineme ühelt poolt teema-aasta veebilehel esitatud kultuuripärandi kirjeldusele ning teiselt poolt üritusi tutvustavale informatsioonile. Eesmärk on anda ülevaade kultuuribiograafilistest teemadest, mis programmist esile kerkivad, ning programmi kaudu esitatavast kollektiivse identiteedi kuvandist.

Teema-aastaga soovitakse avardada rahva arusaamist kultuuripärandist, mõneti lahti haakida see juba kulunud sümbolobjektidest ning anda inimestele vabadus ise määratleda, millised on tema jaoks kultuuriväärtused: „Igaüks teab ja tunneb ise, mis on tema jaoks tähtis, mis on tema pärand“²⁴. Selline täielik tõlgendusvabadus on paraku näiline, sest nagu näeme, suunab teema-aasta teemade valik ja käsitlus siiski päris tugevalt kultuuripärandi määratluse kujundamist. Sellise „määratlusega määratlusega“ lähendatakse kultuuripärandi definitsiooni ja igal inimesel olevat isiklikku kategooriat „mis on tähtis“. Teema-aasta üheks peamiseks eesmärgiks ongi suunata inimesi seostama

²⁴ „Vaimne kultuuripärand“, www.parandiaasta.ee/kultuuriparand/vaimne-kultuuriparand, vaadatud 10.04.2014.

nende jaoks juba olulisi väärtuseid, tegevusi, esemeid, lugusid, paikasid jm kultuuripärandiga. Tõlgendamist ei suunata niisiis mitte suunal: „see on kultuuripärand, järelkult peaks see olema minu jaoks tähtis ja väärtuslik“, vaid hoopis viisil: „suur osa sellest, mis on minu jaoks tähtis ja väärtuslik, kuulub kultuuripärandi hulka“.

Kui me vaatame, milliseid kollektiivse identiteedi narratiive pärandiaastaga esitatakse, siis siingi on panused tuttavlikul. Kollektiivse identiteedi kontinuaalsuse konstrueerimisel on oluline teatav äratundmise moment, mida kutsub igaühe jaoks esile vaid mõni teatud kultuurilooline lõik. Need lõigud pärinevad pea eranditult Muistse Vabadusvõitluse ja Eesti Vabadussõja vahelisest ajast, needsamad suursündmused kaasa arvatud. Kaasaegne eestlaste identiteet ehitub 20. sajandi okupatsioonidele eelneva ja tänapäevase kollektiivse eneseteadvuse ühendamisel. Kontinuaalsuse loomisel ehitatakse silda üle represseeritud perioodide ning püütakse esile tuua vaba eestlase olemust, mis peaks avalduma traditsioonilistes praktilistes ja rekreatiivsetes tegevustes, kommetes ja uskumustes. Nõukogude perioodist kõneldakse kui pärandikatkemisest²⁵, seega kui ajast, mil eestlastel ei lastud olla eestlased.

Selles aspektis avaldub, et pärandiaasta kaudu esitatavas kultuuribiograafias on riiklus üks olulisimaid väärtuseid. See väide näib olevat vastuolus äsja öelduga, et eestlust defineeritakse ka vabariigi välja kuulutamisele eelnenud perioodidega. Ent enne 1918. aastat toimunud agressioonid ja rõhumised Eestimaal ei olnud Eesti Vabariigi vastu, mistõttu on riiklusega seotud identiteedi seisukohalt Nõukogude okupatsioon eelnevatest selgelt eristuv. Pärandiaasta programmis on vaid üks otseselt Nõukogude perioodiga tegelev üritus, s.o näitus „Pärandatud maastikud. Nõukogude aja militaarsed jäljed Saaremaal“. See on näide sellest, kuidas lahatakse „represseeriva Teise“ põhjustatud kahju tagajärgi.

On vägagi võimalik, et kultuuripsühholoogiline analüüs tõendaks seesuguse katkestuste ja mahasalgamistega enesekirjelduse olevat ebaterve lähenemine identiteedi kujundamisele. Kuid vahest on just vastupidi? „Eestluse fragmentide“ ühendamise kaudu kollektiivse minapildi kujundamine võib olla üpriski teraapiliste mõjudega. Eriti juhul, kui

²⁵ Näitus „Stopp! Piiritsoon“ Rannarahvamuuseumis, www.lennusadam.eu/et/suhtle-muuseumiga/uudiskirjad/103-uudiskiri-16-november-2013/908-paerandiaasta-naeitusesoovitus-naeitus-stopp-piiritsoon-jaeab-rannarahvamuuseumis-avatuks-maertsi-keskpaigani, vaadatud 10.04.2014.

rahvusliku ajaloo fookus nihutatakse ära poliitilistelt alusnarratiividelt, mida Marek Tamm on kokkuvõtvalt nimetanud läbi sajandite kestnud „Suureks Vabadusvõitluseks“ (Tamm 2008, 505) ning „väikerahvaste vabadusvõitluseks“ (Tamm, Halla 2008, 19). Kultuuribiograafilistele narratiividele on üldiselt omane „meie“ kategooria võrdsustamine „kõikide eestlastega läbi aegade“ ning kuna pärandiaasta keskendub pea eranditult helgetele teemadele, siis asendatakse rahvuslusega seotud „meie surma“ leinameeleolu siin teatava rahvusliku eneseimetlusega.

Kui me eelpool kirjeldasime sündmuste lülitamist teema-aasta programmi kui neile pärandiaasta templi peale löömist, siis kujundlikult vaadates teeb see sedasama ka inimestega, otsekui kinnitades neile sildi: „Pärija“. Eestlasele esitatakse pärandiaasta kaudu tema enda peegeldust, kuid piltlikult öeldes on sellele peeglile joonistatud rahvariided keset taluõue ning inimesele näidatakse tema peegeldust selles pooleldi tõeses, pooleldi fiktsionaalses peeglis. Rahvariides eesti talupoeg on üks stereotüüpide seast, millega identiteedinarratiivid seotud on.

Stereotüübid on kompaktsed ühikud, mis funktsioneerivad kui teatud mnemooniline võtte informatsioonihulkade „mahutamiseks“ mälus — seda nii individuaalses kui ka kultuurimälus. Stereotüüp on ikooniline märk, mis tähistab teatud stsenaariume, millel on kultuuris väärtushinnangutest lähtuv staatus. Lotmani järgi on stereotüüpidega seotud koodid, mis tähistavad teatud käitumisnorme, mistõttu nende poolt mõjutatud tõlgenduste järgi „mõned faktid kas ei kajastu biograafias üldse või nihkuvad „asjassepuutumatuina“ tagaplaanile“ (Lotman 2006b: 306-307). Nendes stsenaariumitesse on niisiis lülitatud ainult valitud osad stereotüüpide kujunemisel aluseks olnud biograafilisest materjalist. Niisiis on „vanade eestlaste“ kuvandisse lülitatud ainult need aspektid, mis kajastavad kaasajas populariseeritavaid väärtuseid, nagu töökus või vabaduse eest võitlemine, ning jätavad välja „asjassepuutumatud“ aspektid nagu näiteks väheldane lugemisoskus.

Pärandiaasta eesmärgiks on lähendada stereotüüpseid eestluse kuvandeid ja kaasaegset kollektiivset identiteeti. Kultuurimälust aktiveeritakse neid enesekirjelduslikke lõike, mis kaasajas on mõistetavad (see ei tähenda, et algupärasel moel), väärtuslikud ning millegi poolest aktuaalsed. Kui eelmistes tööosades oleme väitnud, et teema-aasta

sündmuste kaudu tekitatakse tuttavliku temaatika juures kummastavat efekti, siis samuti on jõus vastupidine suundumus: püütakse vähendada võõristust nende kultuuripärandi osade suhtes, mis kaugetena tunduvad. Kuigi esmapilgul võib näida, et neidsamu stereotüüpe „veetakse“ läbi aegade muutumatul kujul kui identiteedi alustalasid, siis tegelikult toimub kollektiivse mina arengutega koos ka nn mäletatud minas muudatusi, sest mingil hetkel jääb „vana eestlase“ kuvand liialt kaugeks ja meist eristuvaks ning sellega on keeruline samastuda.

Pärandiaastaga selgitatakse seda meile nii: „Nagu kogu kultuur, on ka vaimne kultuuripärand pidevas muutumises ja iga põlvkond rikastab seda, lastes sellel vajadusel muutuda ja kohaneda uute oludega.“²⁶ Sellega väljendatakse arusaama, et pärandist ei pea kramplikult kinni hoidma, püüdes seda oma eheduses säilitada, sest see ei olegi võimalik. Rääkida rahvatantsust, rahvapeost ja üleüldse pärandist, see tähendab, et needsamad asjad ei ole meie jaoks enam lihtsalt tants, pidu ja kultuur, nagu need algupäraselt olid, vaid me oleme neist mingil moel distantseeritud. Kultuuripärandi aasta Akadeemia erinumbri avaartiklis on kirjutatud:

[...] [K]una me tänapäeval enam ei ela oma esivanematelt päritud kultuuris, siis on vaja seda esivanemate oma kuidagi eraldi nimetada. Selle tarvis siis pärimuskultuuri sõna. Juba eraldi sõna olemasolu fakt kui selline näitab, et see pole mingi loomulik elukeskkond. (Kama 2013, 2116)

Julgustades inimesi tõlgendama kultuuripärandit iseenda perspektiivi kaudu, püütakse teema-aastaga vähendada seda distantsi ja ebaloomulikkust, mida kultuuripärandi suhtes võidakse tunda. Lähtutakse vaatepunktist, mille järgi kultuuripärand on jätkusuutlik vaid siis, kui see ei eksisteeri ainult objektiviseeritud, museumiseeritud (ja piltlikult öeldes ka mumifitseeritud) kujul, vaid on jätkuvalt osa inimeste elust, nii nagu seda algselt olid ka need esemed, paigad ja tegevused, mis kaasajal kuuluvad kultuuripärandi hulka. Teema-aastaga toonitatakse, et kultuuripärand on jätkusuutlik elavana: „Vaimse pärandi nähtused elavad, kuni inimesed neid oma igapäevaelus kasutavad ja järgmistele põlvedele edasi annavad“²⁷.

²⁶ „Vaimne kultuuripärand“, www.parandiaasta.ee/kultuuriparand/vaimne-kultuuriparand, vaadatud 11.04.2014.

²⁷ Samas

Kuna võõristus avaldub selles, et ei suudeta piisavalt suhestuda minevikulise „meie“ kategooriana esitatavaga, mis tundub pigem „nemad“ kategooriana, siis on pärandiaasta kaudu püütud näidata, kuidas mineviku ja oleviku „meie“ on sarnased. Toome mõned näited, kuidas teema-aastal püüti võõristust vähendada. Üks viis selleks oli näidata kultuuripärandi ja kaasaegse kultuuri vahelisi sarnasusi, kõrvutades sarnase funktsiooniga elemente ja kultuurinähtuseid minevikus ja olevikus. Hea näide sellest on Tartu kaubanduskeskuses peetud „Pulmalaat: pakulõhkumisest titemähkimiseni“, mis tõi keset kaasaegset kaubanduskultuuri selle eelkäijaks olnud laada vormi. Paralleelid ilmsid nii kauplemistegevuse kui kaubavaliku osas. Laadal müüdi rahvuslikus stiilis riideid ja kodutarbeid, puidust käsitööd ja omapäraseid aksessuaare²⁸, mis näitlikustas seda, kuidas ka „vanad eestlased“ soetasid ühelt poolt asju, mida nad igapäevaelus vajasisid, kuid suures osas oli lettidel kaup, mis lihtsalt enda või kodu kaunistamise eesmärgil ihaldusväärne tundus. Ostlemine pole sugugi vaid kaasaegne nähtus ning ilmselt võis mõnel laadakülastajal tekkida enesekirjelduslik äratundmismoment, et eestlane on ostleja nagu mina.

Üks võimalus rahvuslikus identiteedis kontinuaalsust luua on vanade objektide ja hoonete kaudu, mis on ka tänapäeval kasutuses. Kui näiteks linnuse varemetega on inimestel kasutussuhe katkenud või totaalselt muutunud (nt kaitseehitisest arheoloogilise uurimise või turismiobjektiks), siis paljud eakad ehitised või mööbliesemed ei ole oma esialgselt funktsioonist kaugele triivunud. Teema-aasta programmis on mitmeid üritusi, mis suunavad tähelepanu pöörama kultuuripärandi ainelisele osale, selle väärtustamisele ja selle eest hoolitsemisele. Parikaste maja kui pärandiaasta esimese pressikonverentsi²⁹ toimumispaiki on koht, kus sajandi jooksul erimoodi elatud ning mis muideks uuesti „kaardile“ ilmunud just näituse kaudu, mis neid erinevaid eluetappe kajastab³⁰. Ent kui see tähenduslik kohalik väga paljude inimesteni oma osutustega ei jõudnud, siis tegid seda mitmed üritused, mille käigus tegeleti restaureerimistemaatikaga ja anti inimestele

²⁸ „Kultuuripärandi aasta: Tartumaa kultuuripärandi aasta avapidu „Pulmalaat: pakulõhkumisest titemähkimiseni“, www.kultuur.info/syndmus/kultuuriparandi-aasta-tartumaa-kultuuriparandi-aasta-avapidu-pulmalaat-pakulohkumisest-titemahkimiseni/, vaadatud 11.04.2014.

²⁹ „Algas kultuuripärandi aasta“, www.postimees.ee/1105358/algas-kultuuriparandi-aasta, vaadatud 11.04.2014.

³⁰ Näitus „Fotograaf ja tema kodu“, www.muuseum.ee/et/kuum/uudiste_arhiiv?news_id=2130, vaadatud 11.04.2014.

näpunäiteid, kuidas hoolitseda nende enda valduses oleva ehitise või objekti eest. Isiklik seos mõne objektiga aitab suhestuda inimeste ja ajalooliste olustikega, kelle–mille seast see objekt pärineb. Sada aastat varem elanud eestlane, kes muidu näib võõras, tema elu niivõrd erinev meie kaasaegsest, saab objektide kaudu lähedasemaks ja mõistetavamaks.

Seesugust võõristuse ületamise võimalust ei pakkunud pärandiaasta ainult väärivate esemete–hoonete omanikele. Näiteks lastele ja noortele suunatud fotokonkursil „Kodus loodud pärimus“ oli ülesandeks leida „kaunist ja väärtuslikku, mis meie igapäevastele toimetustele sügavama mõtte annab, meid meie juurtega ühendab ning naabritest eristab“³¹. See on küll pigem järjekordne näide sellest, kuidas teema-aasta kummastuse kaudu objekteerib kultuuripärandit, ent see töötab ka võõristuse minetamise tasandil, kuna selgitab, et suur osa sellest, mis meile on omane ja lähedane, oli seda ka meie rahvuslikele eelkäijatele.

Kultuuripärandi aasta programmis käsitletud teemade seas oli kõige enam neid, mis kajastasid mõne külje pealt rahvakultuuri: rahvakalendri tähtpäevade tähistamine, traditsiooniline käsitöö (rõhuasetusega teadmiste vahetusele ja säilitamisele), talud kui elukeskkond (elulugude toimumispaik), traditsiooniline muusika (eelkõige ühislaulmise vormid) ja tants, erineva fookusega kogukondlik folkloor, ajalugu ja kohapärimus, mille seast võib korduva teemana mainida setude kultuuri käsitlevaid üritusi. Need teemad on pärandiaasta järgi vaimse kultuuripärandi juures kas kõige olulisemad osad või kõige suuremas hävimisohus olevad väärtuslikud osad. Vaimse kultuuripärandi kõrval figureerisid programmis tugevalt ka materiaalse kultuuripärandiga seotud temaatikad. Selles osas oli rõhuasetus väga selgelt ehituspärandil, oluliselt vähem pühenduti esemetele. Ehitiste tüüpidest pälvisid kõige enam tähelepanu taluhooned ja kirikud, järgnesid mõisahooned, elumajad, ning mõnel korral ka arheoloogilised varemed või arhitektuursed ansamblid, mille kaudu käsitleti miljööväärtust. Esimese kolme puhul oli ürituste suunitlus informatiivne: käidi ekskursioonidel, tutvuti hoone ajaloo, tihtilugu käsitleti objekti ka konserveerimise perspektiivist. Elumajade puhul oli aga pea eranditult teemaks just restaureerimise teema ning ürituste suunitlus oli praktilisi nõuandeid jagav.

³¹ Fotokonkurss „Kodus loodud pärimus“, www.folkloorinoukogu.ee/Fotokonkurss_Kodus_loodud_parimu_955.htm, vaadatud 11.04.2014.

Pärandiaasta kui eesti kultuuribiograafia üks lõik esitas seega kollektiivse mina identiteeti eelkõige nendelt temaatilistelt alustelt lähtudes. Teemakäsitlustest tuleb esile, et kultuuripärandit määratleti eelkõige kaasaegse ning Nõukogude okupatsiooni eelse kultuuri kaudu. Seesugused poliitajaloolised konnotatsioonid on sisulises pooles ühed selgemad markerid sellest, et teema-aasta kaudu esitatud kollektiivse identideedi ja kultuuriloo kirjeldused on lähtunud ideoloogiast, mis riiklust väga kõrgelt väärtustab.

Esitades kultuuripärandi mõistet tavapärasest avaramana ning vähem fikseerituna kui mõned teised kultuuribiograafilised tekstid, julgustas pärandiaasta inimesi oma teadmisi, oskusi, tegevusi ja elukeskkonda seostama kultuuripärandiga ning eestlust kirjeldavate stereotüüpidega. Teema-aastaga vahendatav kollektiivne identiteet tugineb suures osas just nendelesamadele stereotüüpidele, mida erinevatel viisidel püütakse inimestele lähendada, pöörates eelkõige tähelepanu nende stereotüüpidega kaasnevatele stsenaariumitele, mis sisaldavad kaasajal tähenduslikke elemente, mille kaudu on inimestel lihtsam samastuda „eestlastega läbi aegade“.

3. KULTUURIPÄRANDI AASTA KUI KULTUURITEKST

Viimases peatükis esitame mõningaid teoreetilisi üldistusi kultuuripärandi aasta kui kultuurinähtuse kohta. Selgitame teema-aasta kaudu kollektiivse identiteedi konstrueerimist mõningate kultuurisemiootiliste teooriate valguses, mille märksõnadeks on: tekst, enesekirjeldus, autokommunikatsioon, kultuurimälu. Kui eelnevates tööosades oleme juhtinud tähelepanu oma uurimisobjekti mitmetasandilisusele ning erinevatele viisidele, kuidas seda mõtestada ja analüüsida, siis teoreetilise üldistuste tegemise juures tuleb selguse huvides objekti ülesehitust kirjeldada kompaktsemalt ning viisil, mis selgitaks valitud teoreetilise konteksti asetumist. Eelnevates peatükkides selgitasime erinevaid kultuurikirjelduslikke vorme ja protsesse (ajalookirjutus, muuseum, kultuuripärand), struktureerisime oma uurimisobjekti ja analüüsisime selle kultuurikirjelduslikke osutusi — sellest lähtudes võime siinkohal käsitleda kultuuripärandi aastat kui kultuuribiograafilist teksti ning selgitada, ülaltoodud märksõnade valguses, selle positsiooni kultuuris. See tekst on loodud kultuuri ja selle liikmete poolt ning ühtlasi nendesamade kultuuri ja liikmete kohta — see on enesekirjelduslik tekst. Selle teksti elementideks on sündmused ja programmi saatetekstid, mille kooslusest ei moodustu teksti tasandil omaette uut narratiivi, kuid iga element vahendab kultuuribiograafilisi narratiive.

Kultuuribiograafilistes tekstides on tegemist kultuuri kui subjekti konstrueerimisega ning järgnevalt vaatame semiootilisest perspektiivist, kuidas see (eeskätt kultuuripärandi kaudu) toimub. Selleks, et käsitleda pärandiaastat kui kultuuriteksti, tuleb meil alata pisut kaugemalt, avamaks sellise teoreetilise käsitluse konteksti. Selles peatükis vaatame kultuuri subjektina, kultuuripärandit osana kultuurimehhanismidest ja pärandiaastat teksti mõiste kaudu. Esitame alljärgnevalt

deduktiivse arutluskäigu, liikudes üldisemalt üksikule, s.o kultuurilt kultuuritekstile ja kultuuripärandilt kultuuripärandi aastale. Teoreetiline raamistik ja alliktekstid on valitud suuremalt jaolt Tartu–Moskva koolkonna, peamiselt Juri Lotmani kirjatööde seast, kuna need allikad on esmatähtsad teksti mõiste käsitlemisel, mis siinse tööosa jaoks on siduv dominant. Kultuuri kui subjekti käsitlemine on meile oluline lähenemine, sest esiteks, kõnelemaks kultuuritekstist soovime eelnevalt vaadata kultuuri kui tekste loovat intellekti, ning teiseks on see vältimatu perspektiiv, kui käsitleme kultuuri kui biografeeritavat.

Subjekti mõiste osutab küsimusele kultuuritekstide subjektiivse perspektiiviga autoripositsiooni järele. See on oluline osutus väljendamaks seisukohta, et kultuuri näol ei ole tegu neutraalse ruumiga, milles indiviidide ja gruppide vaheline interaktsioon toimub, vaid seda interaktsiooni suunava, piirava ning interpreteeriva jõuga, mis on pidevalt kohalolev. Kultuuri näol ei ole tegu ainult tekste loova subjektiga, vaid ka nende säilitamise mehhanismiga. Kultuur kui mälu on teine oluline lähenemine, millele käesolevas töösas tugineda, kuna see osutab ka kultuuripärandi olemusele ning rollile kultuuris. Kahtlemata on pärandiaasta kontekstis tarvilik kõnelda kultuurimälust, kuna kultuuripärand tugineb kultuurimälule ja tõstab selles esile valitud elemente. Nii kultuuri subjekt kui ka –mälu on kollektiivse identiteedi käsitlemiseks olulised teoreetilised lähtepunktid.

Subjektsuse ja mälu kaudu kultuuriprotsesside kirjeldamise juurest liigume edasi kultuuri enesekirjeldusteni ning vaatame, milline on selles osas kultuuripärandi roll. Kultuuripärandi diskursuse ja kultuurilise „oma“ kategooria kirjelduste vahele võiks tinglikult võrdusmärgi panna, niivõrd oluline on kultuuripärandi kontekstis kultuuri enesekirjelduslik aspekt. Selles töösas soovime asetada üldisemasse kultuurisemiootilisse raamistikku eelnevalt korduvalt käsitletud pärandiaasta kultuuribiograafilise olemuse.

Need arutluskäigud läbinud, jõuame lõpuks viimase alapeatükini, mis käsitleb pärandiaastat kui teksti. Milleks meile sellist teemapüstitust õigupoolest tarvis on? Kõige üldisemalt võiks vastata, et selle käsitluse kaudu asetame ühe kultuurinähtuse konteksti, st selgitame selle suhet kultuuriga. Ent pärandiaasta defineerimise ja

kontekstualiseerimise eesmärke võiksid teenida ka teistsugustelt teoreerilistelt alustelt lähenemised. Teksti mõistele tuginemist võiksime õigustada veel väitega, et see toetab käesolevas uurimuses pärandiaasta kultuuriograafilise olemuse käsitlemist. See põhjendus ei lähtu niivõrd uurimisobjektist endast, kui autori soovist seda teatud valguses esitada, ning on kahtlemata üks mõistevaliku põhjendusi: kultuurinähtuste tõlgendamine ja määratlemine tekstiliste tunnuste kaudu on Tartu–Moskva koolkonna kultuurisemiootiline lähenemine, mida siinne uurimus soovib toetada, rakendades seda kaasaegsele nähtusele.

Pärandiaasta näol on tegemist väga laiahaardelise kultuurinähtusega, mille analüüsimiseks teksti mõiste on hea metoodiline töövahend, kuna selle abil saame avada erinevaid olulisi tahke. Saame käsitleda pärandiaastat nii meediumi kui ka sõnumina, uurida nii selle konstrueerimist kui ka vastuvõttu. Mõtleme näiteks Lotmani esitatud teksti funktsioonidele, millest üks on kultuurimäluna funktsioneerumine (Lotman 2006c [1981]). Selle kaudu on võimalik uurida pärandiaasta seost kultuuri tuumprotsessidega. Ka kultuuri ennast on käsitletud kui tekstuaalset, kuna selle „abil on võimalik jälgida ja mõtestada kultuuri toimimise erinevaid aspekte“ (Torop 2000, 37).

Mõne vaate järgi ei vajagi teksti mõistele tuginemine mingisugust põhjendust või selgitust, kuna kõik, mida me suudame vaadelda, ongi juba tekst — nii kirjutab näiteks Mihhail Lotman (2012). See on kooskõlas ka Tartu–Moskva koolkonna kultuurisemiootika teesides esitatud määratlusega: teksti mõiste osutab semiootilises käsitluses iga tervikliku tähenduse kandjale (Ivanov jt 1973). M. Lotmani sõnul tekstieelset vaatlust humanitaar- ja sotsiaalvaldkonnas ei saagi olla, sest kõik, mida vaadeldakse, on juba tekst ning „vaatlus ise on tõlge, st paratamatult ka tõlgendus“ (Lotman 2012, 25).

3.1. Kultuuri subjekt ja –mälu

Ka siis, kui piiritleme oma uurimuses kultuuri mõiste käsitlese üksnes kultuurisemiootilise lähenemisega, ei ole meil tegemist üheselt defineeritava nähtusega. Ainuüksi Tartu–Moskva koolkonna kultuurisemiootika teesides esitatakse kolm võimalikku määratlust:

Semiootilisest vaatepunktist võib kultuuri vaadelda kui erinevate semiootiliste süsteemide hierarhiat, kui tekstide summat ja nendega seotud funktsioonide kogumit või kui teatud seadeldist, mis genereerib neid tekste (Ivanov jt 1973).

Neid määratlusi ühendades saame rääkida kultuurist kui indiviidide ülesest intellektist, mis seob mõtlevasse tervikusse kaks ühetüübilist mehhanismi: semiootilised struktuurid ja individuaalsused (Lotman 2002 [1978]).

Tartu–Moskva kultuurisemiootikas võib käsitleda kultuuriruumi kui semiootilist subjekti (Randviir 2008, 41), „tema funktsiooniks on mäletamine, tema põhijooneks on enesesalvestamine“ (Lotman, Uspenski 2013 [1971], 236). Niisiis on kultuuri olemuses küll paljusid, kuid seda käsitletakse ühtse entiteedina, kui „keerukama ehitusega indiviidina, [mida võib] analoogselt individuaalse mälumehhanismiga mõtestada kui teatud kollektiivset seadeldist informatsiooni säilitamiseks ja töötlemiseks“ (Ivanov jt 1973).

Kuuenda kultuurisemiootika teesiga öeldakse, et kultuur ja mälu on funktsionaalselt ühetüübilised semiootilised struktuurid (samad). Neist kahest omavahel seotud aspektist — kultuuri subjekt ja kultuurimälu — lähtume siinses uurimuses kultuurist kõneldes ning selgitame selle käsitlese raames ka kultuuripärandi olemust. Kuigi kultuuri subjekt ja –mälu võivad vastuoludeta olla käsitletud ühes ja samas teoreetilises raamistikus (kultuur kui intellekt, millel on mälu), siis siinkohal eristame töös struktuurselt (st eraldi alapeatükkidena) neid kahte lähenemist, kuna tekstuaalsest perspektiivist on tegemist erinevate kirjeldustega: ühel juhul on tegemist kultuuri kui tekstide loojaga ning teisel juhul kui tekstide säilitajaga.

3.1.1. Kultuur kui subjekt

Subjektist rääkimine on alati tinglik, sest „ühelt poolt on objektiivse ja subjektiivse mõisted universaalsed instrumendid mistahes kultuuri kui fenomeni ja kõigi tema ilmingute kirjeldamiseks, teisalt aga on nad ise teatud (Euroopa) kultuuritraditsiooni sünnitis selle teatud arengujärgul“ (Lotman 1999 [1989], 41). Ent see on paratamatu, et kõneleme kultuurist tema oma keeles ja selle vahendeid kasutades. Subjekti ja objekti kategooriates tehtavaid eristusi täheldades näeme, missugused on kultuurisisesed suhted — millised on subjektiivsed ja objektiivsed tasandid ehk mis on objektid ja milliste subjektide suhtes.

Subjekt–subjekt tasandil saame vaadata kultuuri ja tema liikmete suhet, kuigi mitte kõigis käsitlustes sellega ei nõustuta ja kultuurist kõneldakse ka kui kollektiivsest tasandist, mis on indiviidide subjektiivse tasandiga võrreldes objektiivne (vt Bourdieu 1994). Kultuuri suhet kultuurilise Teisega saame kirjeldada subjekt–objekt suhte kaudu, sest kõike kultuurivälist võib käsitleda selle suhtes ja selle perspektiivist objektidena (Lotman 1999 [1989]).

Iga mõtle element asub maailmas, mis samuti mõtleb. „Subjekti–objekti“ kategooriad saavad siin tekkida vaid hetkel, mil enesekirjelduse tasandini tõusnud üksikmonaad modelleerib end kui isoleeritud ja ainsat intellektuaalset entiteeti. (Samas, 50)

Niisiis sõltuvad subjekt–objekt kategooriad alati määratleja perspektiivist. Kuigi erinevad kultuurid võiksid olla käsitletud samalaadsetena, st subjekt–subjekt suhtena, siis on ühe kultuuri vaatepunktist teised pigem objektid ning kommunikatsioonis nende subjektsust ei tajuta. Ka nägemus kultuurivälisest ruumist kui mittesemiootilisest „peab paika üksnes kõnealuse kultuuri seisukohalt ning tegelikult tähendab see vaid seda, et on olemas areaale, kus ei kasutata antud keeli“ (samas, 50).

Enesemääratluse aluseks on sellise Teise konstrueerimine, mis on sama aktiivne ja loominguline protsess kui iseenese organiseerimine. „Igale ajalooliselt antud kultuuritüübile vastab talle ainuomane mitte-kultuuri tüüp“ (Ivanov jt 1973). Kirjeldades, mis on meie kultuuris „oma“, määratleme ühtlasi ka selle, mis on võõras. Uurides

kultuuripärandid saab hea sissevaate sellesse, mis ühes kultuuris „oma“ kategooriasse kuulub. Materiaalne kultuuripärandid on kui kultuuri identiteedi, selle omapärade ja subjektsuse tõendusmaterjal. Kultuuripärandi diskursuses kirjeldatakse omakultuuri ning teatud praktikad on justkui nende teadmiste ja tõekspidamiste kinnistamine.

Uurides kultuuripärandi kaudu kultuurilise „oma“ määratlust, tuleks pöörata tähelepanu sellele, kuidas enda järgi konstrueeritud Teine hakkab „oma“ kategooriat mõjutama. Kui Teine on modelleeritud mõne eksisteeriva kultuuri põhjal, võib ilmneda, et Teisega omatakse ühiseid väärtuseid, kuid soovides talle igal juhul vastanduda, võidakse teatud kultuurielemendid oma pärandi hulgast seetõttu välja jätta. Loomulikult on võimalik ka vastupidine — otsitakse ja rõhutatakse ühiseid elemente selle Teisega, kellele tahetakse läheneda.

Pärandi mõistega osutatakse perekonna ja rahvuse analoogiale, tähistades esialgu vaid perekondlike suhetega seonduvat³² ning hiljem metafoorselt ka suhteid rahvuse kontekstis (Hafstein 2012, 504). Privaatselt sfäärilist pärandi mõiste ülekandmisega kollektiivsesse sfääri projitseeritakse perekondlikuid suhteid ja rolle ka rahvuse tasandile. Niimoodi tõmmatakse paralleel järgnevussuhetes vanem–laps ning varem elanud rahvuskasulased–kaasaja inimene. Võime täheldada mitmeid aspekte, mis sellest ülekandest ja kõrvutusest järelduvad. Osutatakse järgnevussuhtele, mida inimesed enda ja minevikus elanute vahel peaksid tundma, see tähendab tunnistada end põlvnenuks kõigist varem elanud samast rahvusest inimestest. Kultuuripärandi kontekstis peaks inimene end määratlema esialgu lapse ja hiljem ka vanema rolli kaudu, see tähendab, et kõige pealt on ta kultuuris pärija, siis pärandi hoidja ning seejärel panustab edasi pärandamisse.

Perekonnasuhete metafooriline ülekandmine rahvuse tasandile tähendas, et kultuuripärandist sai rahva omand, samas kui ajalooliselt on see kuulunud kitsale eliidile (Hafstein 2012, 504-505). Nii perekondlikul kui rahvuslikul tasandil kaasneb omandiga vastutus ning sellele panustab kultuuripärandi diskursus, kuna vastutustundel on pärandi säilimise ja säilitamise juures ülehindamatu roll. Hafstein on kirjutanud, et kultuuripärandi

³² Pärandi mõistet käsitles kultuurile üldistatult esimest korda Henri-Baptiste Grégoire, kes 1794. aastal avaldas essee kultuuripärandi kahjustamisest ja hävitamisest Prantsuse revolutsiooni käigus, laiemalt tuli see mõiste aga kasutusele alles alates 1970. aastatest (Sax 1989: 1143-1144; Kõnsa 2013b, 2172).

diskursuse kaudu kehtestatakse kollektiivset subjekti, mis end selle pärandi kaudu identifitseerib, seejuures ühiselt vastutust võttes ja panustades „oma paleede“ ja „oma rahvatantsu“ nimel (Hafstein 2012, 505). Hafstein on siin osutanud vastutuse kõrval teisele olulisele aspektile, mis pärandi omandisuhetega kaasneb, s.o panustamine. Osaluse kaudu võimendatakse veelgi pärija kohustuste tajumist. Ühise ja isikliku vastutuse omaksvõtt on vajalik juba ainuüksi selleks, et ei protesteeritaks kultuuripärandi säilituskulude katmise vastu n-ö maksumaksjate rahakoti arvelt.

Tänu sellele, et kultuuripärandist on saanud rahva omand, hägustab see ühiskonna klasside piire, kuid samas tõstab esile kultuurilisi erinevusi (samal, 506). Olenemata sellest, kas üldsusest erinev on kajastatud positiivselt, negatiivselt või püütakse sellele hinnangute andmist üldse vältida, on mõjukas ka ainuüksi tõik, et eristusi esile tuuakse. Siin on tegemist oma ja võõra eristusega, mis eelpool mainitud. Multikultuursus on poliitiliselt reguleeritav valdkond ning John Nagle on kirjutanud, et selle tagajärjel tekib kas kirjutatud või kirjutamata nimekiri neist gruppidest ja kultuurivormidest, mida peetakse ametliku tunnustuse vääriliseks ning seega ka kaitsealuseks olemise ja resurssidele ligipääsu soodustamise vääriliseks (Nagle 2009, 6). Vähemusrahvaste ja sotsiaalsete gruppide tähtsustamine ja kaitse on mõningates demokraatiates muutunud niivõrd oluliseks, et demokraatiat defineeritakse poolmüües kui vähemuste võimu enamuse üle, kuid mitte enam selles tähenduses, et väike hulk inimesi valitseb ülejäänud rahva üle, vaid et sotsiaalsete ja etniliste vähemuste huvid on esindatud ühiskonnas selgemalt ja rangemalt kui üldsuse omad.

Selle kõrval, millele kultuuri subjektsuse kujundamisel tähelepanu pööratakse, on alati see, mis jääb varju, nägemisulatusest välja. Kultuur määratleb, mis on tema jaoks oluline, mis temasse kuulub, mis on ebaoluline või vasturääkiv, milliseid eristusi tuleb teha ja milliste omaduste alusel sarnasusi otsida. „Seda, mida selles keeles ei kirjeldata, ühiskondlik adressaat otsekui ei tajukski ja see jääb tema vaateväljast kõrvale“ (Uspenski 2013 [1996], 32). Niisamuti on kultuuripärandiga — kuulutades teatud paigad, esemed ja tegevused kultuuritraditsiooni jätkamise või ajalooa seonduvaks, siis on kõik ülejäänud paigad, esemed ja tegevused sellest traditsioonist ja ajalooa justkui ära lõigatud (Hafstein 2012, 508). Eelnevates tööosades oleme osutanud sellele, kuidas neid valikuid tehakse ning mis moodi see mõjutab kollektiivse identiteedi kujunemist.

Kultuuribiograafilised tekstid, mille kaudu kultuuri subjekti konstrueeritakse, kannavad kollektiivse identiteedi kuvandit ning eelpool oleme esitanud järelduse, et pärandiaasta puhul on kollektiivne identiteet tihedalt seotud rahvusega. Kolmkümmend aastat tagasi kirjutas Ernest Gellner, et rahvust tajutakse olevat samavõrd oluline inimese osa kui nina ja kõrvad, st ilmnedes inimkonna loomuliku osana (Gellner 1984). Ent kuna rahvus ei ole tegelikult midagi inimloomusesse geneetiliselt sissekodeeritud, vaid kultuuriline konstruktsioon (Hall 2000), siis on kaasaegse interkultuuriliste representatsioonide paljususe ehk globaliseerumise üks loomulik kõrvalnähte selle konstruktsiooni kokkukukkumine. Tänapäeval on paljudes ühiskondades rahvuse ja kodumaaga seotuse osa identiteedist märgatavalt taandunud (mõelgem kas või nn heaoluriikide vahelisele rändele) ning pärandiaasta esindab püüdlusi esitada rahvust taaskord identiteedist lahutamatu osana.

Stuart Hall on toonud esile viis peamist aspekti, mis esinevad rahvusliku identiteedi konstrueerimise juures: rahvuslik alusnarratiiv, mida intrakultuuriliselt korratakse ajaloos, kirjanduses, meedias ja popkultuuris; rahvuse algupära, kontinuaalsuse, traditsioonide ja ajatuse rõhutamine; kontinuaalsust tähistavate traditsioonide leiutamine; alusmüüdile osutamine ehk rahva algupära käsitlemine müütilise aja raames; ning identiteedi rajamine puhtale algupärasele rahvusele (samas, 613–615). Eelmises peatükis esitatud järeldused pärandiaasta olemuse kohta tõid esile, et vähemal või suuremal määral on kõik need viis aspekti kultuuripärandi aasta strateegias esindatud. Halli sõnul pöörduakse regressiivselt nende arhailiste kuvandite poole selle jaoks, et kultuuris esile tuua ja kehtestada „oma“ kategooriat ning välja heita „võõrad“, kes rahvusliku identiteedi näilist ühtsust ohustavad (samas, 615). See on mõistetav positsioonivalik väikeriikidele nagu Eesti, kus poliitiline ja kultuuriline jätkusuutlikkus on seotud rahvusliku identiteedi tugevusega. Järgnevalt vaatame, kuidas mälumehhanismid selles identiteedi kujundamise protsessis osalevad.

3.1.2. Kultuurimälu

Esimeses peatükis käsitlesime ajaloo konstrueerimise küsimust, mis on kahtlemata kultuurimäluga seotud, kuid nende vahele ei saa panna võrdusmärki. Nende omavahelist suhestumist selgitab Marek Tamm: ajalugu on üks kultuurimälu tootvatest vormidest nagu religioon, kirjandus, kunst või müüt ning ajalookirjutus on üks kultuurimälu meediume nagu romaan, film, rituaal või arhitektuur (Tamm 2013a, 124). Kultuurimälu mõiste osutaks justkui kollektiivsele mäletamisele, ent see on ekslik illusioon: me mitte ei mäleta minevikku, vaid konstrueerime selle teatud kultuurikonteksti ettekirjutustest lähtudes (Megill 2011, 196). Kultuuri mälutüübist sõltub see, mis kõigi teadete hulgast osutub antud kultuuris tekstiks ja tuleb lülitada kollektiivsesse mällu (Lotman 1992), ning järelikult määratleb ka selle, mis tuleb lülitada kultuuripärandi hulka.

Marek Tamm on kultuurimälu mõiste esile kerkimisest kirjutanud ülevaatliku artikli, milles ta asetab selle mõiste arengu konteksti ka Juri Lotmani käsitluse („Juri Lotman ja kultuurimälu teooria“, 2013, Akadeemia nr 10, lk 1747–1770). Erinevalt sotsiaalse mälu teoretiseeringutest³³ on kultuurimälu uuringutes kesksel kohal mälu kandvad ja kujundavad meediumid, mitte niivõrd kogukonnad, kelle suhtlemist ja mäletamist sotsiaalteadustes on uuritud (samal, 1747). Kultuurimälu mõiste sünniga seostatakse Aleida ja Jan Assmanni, kes võtsid termini kasutusele 1988. aastal, seejuures osutades Lotmani ja teiste Tartu–Moskva koolkonna uurijatele kui eelkäijatele (samal, 1748). Kuigi Assmanni peetakse üldiselt mälu-uuringute kultuurilise pöörde algatajateks, „võib Lotmanit pidada esimeseks, kes töötas välja selge teoreetilise käsituse kultuurimälust ja tõstis mälu kultuuriteooria keskseks kategooriaks“ (samal, 1748-1749).

Artiklis „Kultuurimälu“ (1986) kirjutab Lotman kultuurist kui kollektiivse mälu mehhanismist, milles „möödunu ei hävine ega kao olematusse, vaid, alludes valikule ja keerulisele ümberkodeerimisele, talletub, et siis teatud tingimuste tekkides jälle esile kerkida“ (Lotman 2013a [1986], 1737). Oma varasemates kirjutistes on Lotman toonitanud keele rolli kultuuris (vt nt Lotman Lotman 1974, 2002 [1978]), nimetatud artiklis aga väidab ta, et ühine keel ei ole võimalik ilma ühise mälu: „lgasuguse

³³ Vt nt Burke 2011

kommunikatiivse süsteemi toimimine eeldab kollektiivi ühise mälu olemasolu“ (Lotman 2013a [1986], 1738).

Kultuurimälu organiseeritust kirjeldab Lotman võrdluste tervik–osad ning väline–sisemine kaudu: kultuur on tervikuna mälu ning läbipõimitud sisemise mälu struktuuridega; kultuuri välises mälus on inimkonna eelnevad kogemused ning sisemises mälus kultuuri eelnevad seisundid (samas, 1738). Selle mõtte esimest poolt võime kõrvutada Lotmani lähenemisega, et kultuuri võib mõista kui tervikteksti või kui tekstide kogumit (vt nt Lotman 2006c [1981]), sest teksti ja mälu semiootilised mehhanismid on Lotmani käsitluses lähedased. Mõtte teise poole lahtiharutamiseks võib tuua paralleeli diakroonia–sünkroonia tasanditega. „Kultuuri eelnevad seisundid“ on erinevad sünkroonia tasandid, läbi mille kanduvad edasi tähenduslikud ja sellest tulenevalt mäletatavad elemendid. Nende elementide diakroonse säilivuse, st kultuurimälus püsivuse eelduseks on, et need kohanduvad iga kultuurikontekstiga ja osutuvad neis olulisteks.

Süvamälu kindlustavad keeleelemendid, mis on esiteks alati muutustele [...] ning teiseks võimelised säilima süsteemis nii oma invariantuses kui ka variatiivsuses. Selle tulemusena üks ja seesama element, läbistades süsteemi erinevad seisundid, justkui seob nad omavahel. Selleks peab tal olema teatud autonoomia, ta peab eristuma struktuurset kontekstis. [...] Kui aga võtta terve rida struktuurset kontekste, siis ei saa ilmseks mitte ainult elemendi stabiilsus, vaid ka pidev muutumine erinevate dünaamiliste koodide abil lugemise tõttu. (Lotman 2013a [1986], 1739)

Sellest näib järelduvat, et võime mäletada vaid seda, mille mäletamine on olnud katkestusteta, igal sünkroonia tasandil läbi aja. Ent eelnevalt viidatud kultuurimälu mehhanismide kirjeldustes osutas Lotman kultuurimälu võimele teatud tingimuste tekkides (uuel sünkroonia tasandil) taaselustada vahepeal unustusse vajunud elemente, juhul kui need on talletatud teatud kultuurimäluspetsiifilise „keerulise ümberkodeerimise“ kaudu (samas, 1737). Ka artiklis „Mälu kulturooloogilises valguses“ (1985) selgitab Lotman, et kui aja jooksul vahetub kultuuriliste koodide süsteem, siis võib varem eksisteerivaks kuulutatu „osutada justkui mitteeksisteerivaks ja unustusse määratuks, aga mitteeksisteeriv saada olevaks ja tähenduslikuks“ (Lotman 2013b [1985], 1733).

Kultuuripärandi uurimisel tuleks arvestada neidsamu tingimusi ja protsesse, mis on seda kujundanud samamoodi kui kultuurimälu. Esimeses peatükis peatusime põgusalt ka pärandiaasta diakroonia–sünkroonia suhetel ning väitsime, et sünkroonia tasandil esitatud kultuurinähtuste kooslus osutab diakroonia tasandil erinevatele ajaloolistele sündmustele ja arengutele. Diakroonia mõõde selgitab „ajaloolisi arenguid“ ning on selliselt oluline ka pärandi kujundamises. Praha koolkonna käsitlese järgi kujutab diakroonia endast „süsteemi evolutsiooni“, mis ei eita, vaid hoopis selgitab iga momentoleku sünkroonse korrastuse olemust (Jakobson 1929, 5, viidatud Lotman 2006d, 215 kaudu). Ka kultuuripärandi olemus on ajaloo kulgu ja selle erinevate etappide n-ö asjade korda selgitav — oma diskursuses narrativeeriv, praktikate ja esemetega illustreeriv, tõendav ja kinnistav.

Esimeses peatükis viitasime ajaloo ja kultuuripärandi konstrueerimise poliitilistele tagamaadele ning sellegi aspektiga haakub Lotmani kultuurimälu käsitlus: „Inimkonna intellektuaalset ajalugu võib vaadelda võitlusena mälu eest“ (Lotman 2010 [1970], 33). Mida mäletatakse ja seejuures peetakse tõeseks, nimetatakse faktideks ning väärtustatakse, see on inimeste maailmanägemuse aluseks, mis mõjutab kogu informatsiooni tõlgendamist, millega kokku puututakse. Kui sooviksime selle aspekti raames määratleda kultuurimälu ja -pärandi suhet, siis võiksime lihtsustatult öelda, et mälu määrab selle, mida me teame, ning pärandi staatus tõstab nende teadmiste hulgast esile teatud dominandid, mis markeerivad kultuuri biograafilisi alusnarratiive ja ka stsenaariume, nagu eelmises peatükis osutasime.

Aleida Assmanni käsitluses jaotatakse kultuurimälu mõiste kaheks: funktsionaalne mälu ja ladustav mälu (2011, 54–58). A. Assmann kirjeldab funktsionaalset mälu kui rühmasiseseid sümboolseid praktikaid (traditsioonid, riitused, kanoniseerimine jms), mis on selektiivsed, normatiivsed ja tulevikule orienteeritud; ning ladustavat mälu kui erinevates materaalsetes representatsioonides (raamatud, pildi, filmid, raamatukogud, muuseumid, arhiivid) mälu kehastumist, mis on „kasutamata ja omastamata mälestused, mis ümbritsevad funktsionaalset mälu otsekui halo“ (samas, 54–58, 125). Ladustavat mälu kirjeldab ta arhiivi mõiste kaudu ja toonitab, et see kultuurimälu tasand on väga selektiivne ja sellisena väga mõjuvõimas: „Arhiiv on selle aluseks, mida tulevikus on

võimalik öelda meie oleviku kohta siis, kui see on saanud minevikuks“ (Assmann 2008, 102; 106).

Eristades praktikaid ja materiaalseid representatsioone, lähendab Aleida Assmanni oma käsitluses kultuurimälu kultuuripärandile, mida kirjeldatakse samades kategooriates. Pealegi on ka kultuuripärandi praktikad selektiivsed, normatiivsed ja tulevikule orienteeritud. Valitud praktikaid on tähenduslike ja väärtuslikena esile tõstetud kui kultuuripärand, neis osalemine ei ole seejuures alati kõigile võimaldatud. Kinnistatakse „õigeid“ praktika variante, mida peetakse algupärasteks ja kultuuriidentiteeti representeerivateks. Parafraseerides Lotmanit ja Uspenskit, võime öelda, et kui praktika („programmi“) realiseerija vaatevinklist on see tegevus pööratud minevikku, siis kultuuripärandi („programmi koostaja“) vaatevinklist on programm suunatud tulevikku (Lotman, Uspenski 2013 [1971], 213), kuna programmeerib inimeste käitumist.

Jan Assmanni artiklis „Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet“ (1988) selgitakse kultuurimälu rolli identifitseerimises: „Kultuurimälu hoiab alal rühma teadmiste varu, millest rühm ammutab teadlikkuse oma ühtsusest ja eripärast“ (Assmann 2012 [1988], 1781). Ent millised on need mäluühikud, millele identifitseerudes tuginetakse? J. Assmann, nagu Lotmangi, tõstab esile kultuurimälu dünaamilisust, mis avaldub selles rõhuasetuste pidevas ümberasetamises.

Kultuurimälu toimib rekonstruktiivselt, st ta seostab oma teadmised alati oleviku tegeliku olukorraga. Ta on küll kinnistunud muutumatutesse mälukujunditesse ja teadmiste varasalve, kuid iga olevik suhtub neisse omastavalt, vastandavalt, alalhoidvalt ja teisendavalt. (Samas, 1781)

Assmannid kasutavad oma kultuurimälu teoorias kergesti mõistetavaid laos, varasalve ja arhiivi kujundeid, mille kasutamise eest Lotman hoiatas, kuna need annavad edasi väärarusaama, nagu oleks mälu midagi sellist, kuhu saab informatsiooni ladustada ning soovi korral sealt samal kujul välja võtta. Lotmani järgi on informatsiooni „äratamisel“ tegemist selle regenereerimisega uues kontekstis, mis muudab selle tähendust (Lotman 2013a [1986], 1741), nii et „mälu ei ole kultuuri jaoks passiivne hoidla, vaid moodustab osa tema tekstiloome mehhanismist“ (Lotman 2013b [1985], 1735).

J. Assmann kirjutab sellest, kuidas kultuurimälu mõju „rühma normatiivse minapildi“ loomisele toob kaasa ka teatud väärtussüsteemi kujunemise, „mis kultuurilist

teadmistevaru ja sümbolitega majandamist struktureerib“ (Assmann 2012 [1988], 1782). Ta nimetab seda märksõnaga siduvus (inimeste seotus kollektiivse minapildiga) ning toob esile kaks siduvusega kaasnevat aspekti: „Oma hariduslikus, tsiviliseerivas ja humaniseerivas funktsioonis on see formatiivne, käitumist juhtivas funktsioonis aga normatiivne“ (samas 1783). Sellega on osutatud mõningatele nüanssidele, mis ilmnevad ka kultuuripärandi ja pärandiaasta juures — formatiivsetel viisidel püütakse kinnistada mõtlemise ja käitumise normatiive³⁴.

Kultuuripärand on transformatiivne, see võib muuta inimeste suhet praktikatega ning samuti viise, kuidas tajutakse iseennast ja oma ümbrust. „Teadlik pärandikandja“ mõtestab oma praktikaid teisiti kui need, kes oma tegevust kultuuripärandiga ei seosta. Kuigi kultuuripärandi praktikate teostamine on mineviku sidumine olevikuga, siis selle tegevuse esile tõstmine seoses kultuurimälu ja –pärandiga eristab seda teadliku kultuuripärandikandja jaoks kõikidest teistest praktikatest, mida ta teostab. Kõik, mis pole kultuuripärandiga seotud, näib kas kaasaegse või (oma)kultuuriliselt ebaolulise minevikuelemendina, vaatamata sellele, et ka neil teistel tegevustel võib olla pikk ajalugu ja kultuuris oluline tähendus.

Teises peatükis tõime esile neid kultuurimälu lõikusid, mida pärandiaastaga „meenutati“ ja rahvuslikku identiteeti kirjeldatavates narratiivides esile tõsteti. Kultuurimälu käsitlevas töös osutatakse sellele, kuidas kollektiivne mäletamine on konstrueeritud, aga mitte loomulik mälu. Pärandiaasta puhul oleme esile toonud omariikluse ja rahvuse kui põhiväärtused, mis suunasid kultuurimälu ja kollektiivse identiteedi kuvandite loomist. Samuti selgitab kollektiivse mäletamise probleemi käsitus eestluse stereotüüpide temaatikat, mille juures tõime esile, et kultuuripärandi diskursusele omaselt toimub sealgi mälestuste ja väärtuste peale sundimine.

³⁴ Umbisikuline kõneviis võib jätta mulje, nagu vihjaksime me alatasa poliitilistele jõududele ja seeläbi konkreetsetele inimestele, kes justkui tagatoas omakasu järgi väärtuseid sätestaks ja nende rahvale „pähe määrimist“ planeeriks. Sugugi mitte, kuigi poliitikal on oluline roll pärandi kujundamises, tahame me umbisikulise kõneviisiga osutada kultuuri semiootilistele mehhanismidele, mis juhivad erinevaid tähenduse loomise ja kinnistamise protsesse, nagu näiteks nimetatud formatiivsed „hariduslikud, tsiviliseerivad ja humaniseerivad funktsioonid“.

3.2. Kultuuri enesekirjeldus

Kultuuribiograafilised tekstid on kultuuri suhtes enesekirjelduslikud tekstid. Kuigi eelnevates tööosades oleme seda temaatikat juba käsitlenud, soovime siinkohal pühendada sellele mõningad leheküljed, et tuua esile justnimelt kultuurisemiootilise lähenemise jaoks olulist kultuuri enesekirjelduse teooriat.

Võime enesekirjelduseks ja iseenese tõlkimiseks metatasandile on Lotmani hinnangul kultuuri loomupärane omadus (Lotman 1999 [1989], 42). Olenemata sellest, kas käsitleme kultuuri subjekti või –mälu, tuleb esile kultuuri enesekirjelduse temaatika. Subjektsuse konstrueerimise ja kinnistamise aluseks on enesekirjeldus, mis on suuremate katkestusteta järjepidev ning toetatud „tõendusmaterjalidega“, millest suurt osa peame pärandiks.

J. Assmann toonitab, et ka kultuurimälu on võimeline toetama kultuurilist identiteeti just tänu sellele, et see on refleksiivne. Ta avab seda väidet kolmes võtmes: (1) kultuurimälu on refleksiivne tavade suhtes, tõlgendades neid vanasõnade, maksiimide, „etnoteooriate“, riituste jm abil; (2) kultuurimälu on refleksiivne enese suhtes, st oma seletustes, eristustes, tõlgendustes, kriitikas, tsensuuris, järelvalves ja muus lähtub ta iseendast; (3) kultuurimälu on refleksiivne oma minapildi suhtes ja alatasa juurdleb selle üle (Assmann 2012 [1988], 1783). Kõigis kolmes aspektis võiksime tuua näiteid, kuidas kultuuripärand on osa kultuuri enesekirjeldusest, ning sellest seisukohast me ka lähtume. Uurimisvõttena võime käsitleda pärandiaastat tekstuaalsena, ühe kultuuri suhtes enesekirjeldusliku tekstina.

Käsitledes kogu kultuuri tekstuaalse nähtusena, osutub enesekirjeldus kultuuri transformeerivaks, iseennast ümberkirjutavaks: „Omaenda vaatepunktist paistab ta kui tekst teiste seas ja on seega endale normaalseks semiootiliseks „toiduks““ (Lotman 1999 [1989], 42). Artiklis „Tekst ja auditooriumi struktuur“ (1977) osutab Lotman ühele kunstiteksti omadusele, mida võib täheldada ka enesekirjelduslike tekstide juures, sest ka kunstitekst on Lotmani käsitluses autokommunikatiivne. Ta väidab, et autor (kultuuripärandi kontekstis on selleks üldiselt öeldes kultuur) muudab lugeja mälu mahtu nii, et auditoorium võib meenutada ka seda, mis oli talle teadmata. Selline

enesekirjelduste omadus sarnaneb unenäo ülesehitusele, mille narratiivne põhjustagajärg struktuur luuakse mõne selgituse kohaselt tagantjärele³⁵. Ent nagu oleme eelnevalt juba osutanud, on ka kultuuripärandi, ajaloo, biograafiate, identiteedi ja teiste enesekirjelduslike tekstide loomine sõltuv kultuuri hetkeseisust, millele on tarvis esitada loogiline kujunemislugu, mis tugineks kaasaegsele väärtussüsteemile. Seetõttu kõnelevad need enesekirjelduslikd tekstid tihtilugu olevikust, milles need on konstrueeritud, veel rohkem kui mineviku kohta, mida need meile kirjeldavad.

Enesekirjeldus on niisiis teatud moel enesekohase informatsiooni hindamine, selekteerimine ja korrastamine. Tartu–Moskva koolkonna kultuurisemiootika teeside järgi toimivad kultuuris korruga kaks vastandlikku mehhanismi: ühelt poolt ilmneb semiootiliste keelte arvu suurenedes tendents mitmekesisusele, teiselt poolt on kultuurile omane püüd mõtestada ennast ja teisi kultuure ühtsetena (misjuures ühtsustavaks mehhanismiks on kultuuri enese mudel), seega ilmneb ka tendents ühetaolisusele (Ivanov jt 1973). Seejuures juhib Lotman tähelepanu paarile asjaolule:

Enesekirjeldussüsteemi loomine „ülekorrastab“ ning ühtaegu lihtsustab (elimineerides „liigse“) mitte üksnes objekti sünkroonilist, vaid ka diakroonilist olekut, s. o. kujundab objekti ajaloo lähtudes tema enese poolt enesest loodud mudelist. Uue kultuurisituatsiooni ja uue enesekirjelduste süsteemi tekkimine korrastab ümber ka kultuuri endised olekud, st loob uue ajalookontseptsiooni. (Lotman 2006d, 222).

Lotman toob sellise ümberkorrastamise kohta kergesti mõistetava näite: eelromantismi mõiste saab tekkida vaid koos romantismiga, mis tagantjärele tõstab eelnenud ajajärgust esile üksnes romantismisuunalised elemendid (samas, 222). Kuna enesekirjeldused võivad periooditi lausa kardinaalselt erineda, siis toonitab Lotman enesekirjelduste uurimise vajalikkust erinevate ajalooliste etappide kultuuri uurimisel (samas, 223). Samamoodi on see oluline allikas teiste kultuuride uurimisel ning kultuuripärand on kahtlemata üks selliseid enesekirjelduse vorme, mille uurimine võimaldab sissevaadet teise kultuuri minapilti.

Enesekirjeldus ei ole kultuuri lahutamatu osa kohe selle algusest peale. Lotmani järgi (1999 [1989], 45-46) puudub isoleeritud kultuuridel oma eripärade kirjeldamise vajadus. Kokkupuutel võõraga luuakse tema kirjeldus, ent esialgu säilib veel kujutlus, et

³⁵ Unenägede ja narratiivide seosest vt nt Walsh 2012.

kirjeldajal „enesel eripära puudub ning [...] (ta) esindab neutraalset normi“. Selle faasi esile tõstmisega osutab Lotman sellele, kuidas kirjeldusmehhanismid tekivad, ning seetõttu ongi mõistetav, miks ta väidab, et kui kultuur „jõuab välja enesekirjelduse tasandile, siis võtab ta enese suhtes üldjuhul välise vaatepunkti ning kirjeldab end kui ainulaadset ja eripärast“. Enesekirjeldus taotleb niisiis vaatlust distantseeritud positsioonilt, ent erineb siiski väljastpoolt pärinevatest kirjeldustes, kuna kultuuri omapärasid ja ajalugu hinnatakse ja narrativeeritakse lähtuvalt sellesama kultuuri väärtussüsteemist.

Kultuuri enesekirjelduse kaudu luuakse teadud mudel iseendast, mida esitatakse nii kultuurisiseselt kui ka väljapoole. Kohati on neis mudelites ka erinevusi, sest väljapoole suunatud eneseesitlustes püütakse äraaimata auditooriumi keelt, milles sõnumit tõlgendatakse, ning samuti kultuurimälu, milles olevast informatsioonist sõltub sõnumi „õige tõlgendus“. Kõrvutades erineva suunitlusega kultuuriloolisi representatsioone — ühelt poolt kultuurisisesed enesemudelid ja teiselt poolt kultuurivälisele auditooriumile suunatud tekstid — saame mõnevõrra erinevad kuvandid ühest ja samast kultuurist.

Neid kommunikatsioonitüüpe kirjeldab Lotman üldistavalt kui mina—mina ja mina—tema suhtlus (2010, 128). Autokommunikatiivne mina—mina suhtlus täidab tema sõnul tihtipeale mnemoonilist funktsiooni — kui mina—tema suhtluses toimub info liikumine ruumis, siis mina—mina suhtluses liigub info ajas. Nendes olukordades, kus mina—mina vahel esitatavas informatsioonis ajalist katkestust ei ole, täidab autokommunikatsioon Lotmani sõnul mõnda muud kultuurilist funktsiooni, misjuures tõuseb teate tähenduslikkuse aste.

Kuna kultuuri enesekirjeldus on „dünaamiline autokommunikatiivne protsess ja oma muutuvuses raskesti jälgitav“ (Torop 2000, 38), siis leiame, et selle uurimisel on hea lähtuda konkreetsetest tekstuaalsetest näidetest nagu näiteks kultuuripärandi aasta. Pärandiaasta on kultuuritekstina iseloomulik näide kultuurist, mida Uspenski kirjeldab kui „struktuursuse generaatorit,“ mille põhitöök on „struktuurselt korrastada inimest ümbritsevat maailma“ (Uspenski 2013 [1971], 210).

3.3. Pärandiaasta kui tekst

Kõige viimase alapeatüki pühendame kultuuripärandi aasta kui meie uurimisobjekti kohta kokkuvõtivate üldistuste tegemisele, tuginedes kultuurisemiootika võtmemõistele: tekst. Juri Lotman on öelnud, et tekst on see, mis täidab tühja koha individuaalse teadvuse ja kultuuri kui kollektiivse intellekti vahel (Lotman 1992). See ei täida mitte passiivselt kahe tasandi vahelist ruumi, vaid edastab nende vahel informatsiooni, nii et inimesed ja kultuur saavad tekstide kaudu teineteist vastastikku kujundada. Kultuuripärandi suhtes on teema-aasta teatav tekstiline praktika, mille kaudu inimesed kirjeldavad kultuuri ning kultuur kirjeldab oma liikmeid. Pärandiaasta autor ei ole üheselt määratletav, sest kuigi konkreetsed inividid on koostanud programmi ja sõnastanud kultuuripärandi määratlused, siis on nii praktika kui diskursuse juures teinud ettekirjutusi kultuurikontekst. Pärandiaasta ei loo n-ö tühja koha pealt uut kultuuripärandikäsitlust, vaid tekib olemasoleva kultuuripärandi diskursuse sees ning kujundab seda oma eesmärkidest lähtuvalt.

Pärandiaasta puhul peame meeles pidama, et tegemist ei ole otseteega kultuuri ja inimese vahel, nagu teoreetilisest kirjeldusest võib näida. Meie käsitluses on pärandiaasta terviktekst, mille kaudu on võimalik vaadata, kuidas see sellisena kultuuri representeerib. Ent inimeste jaoks, kes sellega mistahes viisil on kokku puutunud, on esil teatud fragmendid sellest tekstist. Eelpool osutasime teema-aasta sündmustele kui pärandiaasta diskursuse üldideid kandvatele praktikatele, ent see, millises ulatuses mõnest pärandiaasta sündmusest osa saanud inimene sündmuse taga olevat diskursust tajub ja kuidas seda tõlgendab, oleneb nii inimesest kui kogemuse situatsioonist. Sellist indiviidi tasandil kokkupuudet oleme teises peatükis püüdnud üldistada ja kirjeldada, ent siinkohal tegeleme abstraheritult pärandiaasta kui terviktekstiga ning vaatame eelkõige selle suhestumist kultuuriga ning vaid teisejärguliselt indiviididega.

Artiklis „Kultuurisemiootika ja teksti mõiste“ (1981) määratleb Juri Lotman teksti mõistet viie funktsiooni kaudu: tekst kui teade, kultuurimälu, meedium, vestluskaaslane ning infoallikas (Lotman 2006c [1981], 238-239). Kõik need funktsioonid on pärandiaasta puhul täidetud ning nendele tähelepanu pöörates tuleb ka pärandiaasta terviklik

tekstuaalne olemus nähtavaks. Meediumi funktsioon on teema-aasta puhul teisi eesmärke võimaldav ja siduv: programm ja diskursiivsed lisad on meediumid, mille kaudu edastada teateid, mis on loodud kultuurimälu põhjalt ja seda omakorda kujundades. Teksti mediaalsus ei seisne ainult informatsiooni vahendamiseks valitud vormis (meediumis), vaid ka selles, kuidas ta võimaldab lugejal suhelda iseendaga — tekst „aktualiseerib adressaadi enda isiksuse teatud külgi“ (Lotman 2006c [1981], 238). Pärandiaasta püüab mõjutada inimese suhet kultuuriväärtustega (seejuures määratledes, mis need on), suunates inimesi end identifitseerima pärijatena.

Teema-aasta raames toimus väga palju erinevaid sündmuseid, mis võimaldasid erineva sotsiokultuurilise tausta ja geograafilise asetusega inimestel pärandiaasta tekstiga kokku puutuda. Oli võimalik valida osalemiseks sündmus, mis kõnetab (ja seeläbi ülalkirjeldatud viisil mõjutab). Üks sündmus on kui fragment terviktekstist, mida see metonüümiliselt esindab, st osa—tervik suhte tajumise kaudu toimub tähenduse ülekanne, nii et ühest sündmusest osa saamine võrdub inimese jaoks pärandiaastast osa saamisega. Kuna erinevate tekstiosade kaudu on võimalik konstrueerida erinevaid tervikuid, siis on inimestel väga erinevad arusaamad pärandiaasta tervikust ja sellega edastatavast sõnumist.

Eelnevalt mainisime pärandiaasta omadust olla kultuuri ja indiviidide vaheline info edastaja. Siin ilmneb selle tekstuaalne funktsioon, mis seisneb teadete edastamises adressandi ja adressaadi vahelises suhtluses: „Tekst täidab informatsiooni kandjalt auditooriumile suunatud teate funktsiooni“ (samas, 238). Artiklis „Tekst ja auditooriumi struktuur“ (1977) kirjeldab Lotman, kuidas teade transformeerib adressaati, sundides talle peale teatud auditooriumi kuvandit. See on kahtlemata omane pärandiaastale, mis peales unnitud „pärija“ kuvandiga püüab auditooriumi mõtlemist ja käitumist programmeerida. Pärandiaasta eesmärk on teatud informatsiooni edastamine ning selle diskursuse ja praktika ülesehitusel ja elluviimisel on lähtutud selle eesmärgi võimalikult maksimaalsest täitmisest. Teema-aasta planeerimisel on niisiis otsitud viise, kuidas edastada kultuuriväärtuseid kujundavaid ideid nii, et need inimesteni jõuaksid ja nende poolt omaks võetaks.

Kuna oleme pärandiaasta puhul esile tõstnud kultuuri osa selle autorluses, siis on äsjakirjeldatud teate funktsioon väga lähedalt seotud teksti kultuurimälu funktsiooniga, sest kui eelnevalt rääkisime adressandi ja adressaadi vahelisest suhtlemisest, kus üheks osapooliks on teataval määral kultuur, siis järgnevalt käsitleme teksti rolli auditooriumi ja kultuuritraditsiooni vahelises suhtlemises, milles tekst täidab kollektiivse kultuurimälu funktsiooni:

Selles rollis ilmutab tekst ühelt poolt võimet pidevaks täiendamiseks, teiselt poolt aga temasse salvestatud informatsiooni ühtede aspektide aktualiseerimiseks ja teiste aspektide ajutiseks või täielikuks unustamiseks (Lotman 1977, 238).

See iseloomustab hästi sellist tüüpi teksti nagu pärandiaasta, mille elemendid on niivõrd otseselt seotud kultuurimälu ja –traditsiooni esitamisega, mille teel neid kujundatakse ümber ja/või kinnistatakse. Samuti on pärandiaastale omane fikseeritud lõppkuju puudumine, kuna selle teksti raamistusega võisid liituda erinevad sündmused-ettevõtmised, mis tekstielementide väga suure koguarvu tõttu ei mõjutanud märkimisväärselt teksti üldolemust.

Pärandiaasta kui kultuuripärandi kohta kirjutatud tekst sisaldab ka selliseid aspekte, mis ei ole kultuuripärandi juures antud kultuurikontekstis aktualiseeritud, kuid mida on võimalik pärandiaasta kaudu taas elustada — nii nagu kirjeldasime unustatu meenutamist kultuurimälu käsitlevas alapeatükis. Selline meenutamine võib aset leida nii tekstipoolse suunitluse kui ka tõlgendaja isikliku mälu ja retseptsiooni tõttu. Artiklis „Tekst ja kultuuri mitmekeelsus“ (1992) nimetab Lotman sellise kultuurimälu potentsiaaliga tekste kokkusurutud mnemoonilisteks programmideks, millel on võime rekonstrueerida terveid kultuurikihte.

Pärandiaasta puhul on lugeja tekstiga suhtlemise tulemus niisiis sõltuv sellest, millise tekstifragmendiga kokku puututakse, ning ka tõlgendusi suunavast individuaalsest mälust. Lugeja—tekst kommunikatsiooni kontekstis räägib Lotman hästi organiseeritud teksti võimest esineda iseseisva intellektuaalse moodustisena, millest saab kõrge autonoomsusastmega aktiivne vestluskaaslane (Lotman 2006c [1981], 238). Oma variatiivsuses võimaldas pärandiaasta programm erinevail viisil pärandiaasta tekstiga suhtlusesse astuda. Paljud programmilõigud olid küll pigem ühesuunalise ülesehitusega: auditooriumile esitati informatsiooni erinevates vormides, nagu näitus või erinevat tüüpi

etteasted, mille puhul tekstil oli dikteeriv ja lugejal passivsem vastuvõtja roll. Kuid nende kõrval oli väga palju selliseid üritusi, milles osalejad said vähemal või suuremal määral tekstiga dialoogi astuda: mälumängud, pärandiralli tuurid, konkursid ja ühislaulmised on olemuselt dialoogilised tekstiosad, aga ka konverentsi ettekannet või ekskursiooni on võimalik küsimustega suunata.

Viies ja ühtlasi viimane Lotmani artiklis esitatud teksti funktsioon vaatab tekst—kultuurikontekst kommunikatsiooni, milles tekst esineb kui kommunikatsiooniakti „täieõiguslik osaline, kui informatsiooni allikas või saaja“ (Lotman 2006c [1981], 238). Sellisena ilmneb teksti tähendustloov funktsioon ning Lotmani järgi võimegi rääkida tekstist kui tähenduste generaatorist (Lotman 1992). Pärandiaasta puhul võime vaadata teksti mõlemas rollis: kui kultuur on teksti looja, siis on tekst sellega suhestatud kui informatsiooni saaja, samas on enesekirjelduslike tekstide puhul tegemist kultuuri loovate tekstidega, seega on tekst kultuuri suhtes ka allikaks. Mõlemal juhul on Lotmani järgi kaks võimalust, tekst—kultuurikontekst suhe on kas metafoorne (tekst on kontekstiga ekvivalentne) või metonüümiline (tekst on ekvivalentne mõne konteksti osaga) (Lotman 2006c [1981], 238-239). Teksti ja kultuuri ekvivalentsus ei eelda, et tekst kogu kultuurikonteksti ära kirjeldaks. Lotman toob teksti ja kultuuri suhtele paralleeli pealkiri—tekst, millest antud juhul pealkiri osutab pärandiaastale ja tekst kultuurile. Sellisel juhul on pärandiaasta kultuuri suhtes pigem metafooriline, kuna kirjeldab kultuurimälu, elemente ja kultuurisiseseid struktuure, sh suhteid inimese ja kultuuri vahel. Kultuuripärandi diskursusele omaselt määratleb ka pärandiaasta kõik kultuurielemendid ja -valdkonnad oma väärtustesüsteemist lähtuvalt. Niisiis on meil tegu kultuurisemiootika teesides kirjeldatud juhtumiga, mille puhul „tekst võib esineda terve kultuuri kokkusurutud programmina“ (Ivanov jt 1973).

Pärandiaasta on niisiis kirjeldatav teksti funktsionaalsete parameetrite järgi. Kultuuribiograafilise teksti mõiste kasutust toetavad eelnevalt esitatud osutused kultuuripärandile kui kultuuri enesekirjelduslikule väljendusele ning samuti kultuuri autorirollile pärandiaasta kui ühe enesekirjeldusliku teksti juures. Nagu peatüki alguses ütlesime, ei moodustu pärandiaasta kui teksti elementidest omaette uut narratiivi, vaid iga element vahendab teatud identiteedinarratiive, mis kogu teema-aasta üleselt kuhjuvad nii, et meile moodustub tekstiga vahendatud kultuuribiograafiline narratiiv.

Selles peatükis oleme esile toonud, et kultuuri käsitlemine subjektina või tekstuaalsena ei ole omavahel vastuolus, kuna ühelt poolt on subjektki tekstuaalne ning teiselt poolt on teksti võimalik käsitleda intellektina. Sellest järelduvalt ei ole vastuolus ka kultuuri käsitlemine tekstina ning biograafia mõistega osutatud kultuuri käsitlemine elulooga subjektina. Kultuuripärandi aasta on üks kultuuribiograafiline tekst, mis kirjeldab selle subjekti, s.o kultuuri iseloomu ja esitab selle elulugu.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö teema tulenes huvist säilitamise semiootika vastu. Kultuuripärandi aastal on mitmed omadused, mis selle minu jaoks uurimismaterjalina sobilikuks tegid. Esiteks, see on osa kultuuripärandi diskursususest, mis säilitamisega tegeleb. Teiseks, selle kirjeldamine kultuurisemiootilises mõistestikus tundus ühtaegu piisavalt põnev ja eelduste kohaselt ka otstarbekas ettevõtmine. Ning kolmandaks, selle uurimisel on võimalik tugineda paralleelidele bakalaureusetöös käsitletud elulootekstide ehk individuaalse säilitamise temaatikaga.

Töö peamine hüpotees on, et kultuuripärandi aasta on osa eesti kultuuribiograafiast ning kirjeldatav kultuuribiograafilise tekstina. Töös selgitasime kultuuribiograafia mõistet nii ajalookirjutuse kui kultuuri enesekirjelduse kaudu, osutasime kultuuripärandi rollile selles ning näitasime pärandiaastat kui kultuuriväärtuseid kirjeldavat teksti. Seega võime hüpoteesi lugeda tõendatuks: kultuuripärandi aasta on kultuuribiograafiline tekst.

Eeldatav analoogsus elulootekstidega ilmnes samuti, leidsime, et kultuuribiograafiliste tekstide konstrueerimisel on valitud teatud ajahetk ja asjade seis narratiivi lõpp-punktiks ehk olukorraks, mida narratiiv peab selgitama. Nii elulooliste kui ka kultuuribiograafiliste tekstide juures määratakse narratiivi fookus vastavalt põhjendatavale olukorrale, milleks elulooteksti puhul võib olla näiteks karjäär ning kultuuribiograafilise teksti puhul näiteks rahvus, nagu pärandiaasta puhul nägime. Erinevalt bakalaureusetöös uuritud materjali käsitlemisest ei keskendunud me pärandiaasta puhul nii palju narratiivsete elementide analüüsimisele kuivõrd erinevatele kultuurinähtustele kui kollektiivse identiteedi narratiive kandvatele tekstidele. Niisiis osutus varasem auto/biograafiliste tekstide uurimus siin abistavaks sarnaste

enesekirjelduslike kultuuritekstide tuvastamisel, kuid nende käsitlemisel valisime mõnevõrra teistsugused analüüsimeetodid, mis väljusid narratoloogia piiridest. Auto/biograafiline tekst ja kultuuripärandi aasta on niisiis narratiivse konstruktsiooni poolest küll sarnased kultuurinähtused, kuid tulenevalt nende vormide erinevusest, on analüüsimeetodid vaid osaliselt ülekantavad.

Esimesse peatükki koondasime alateemasid, mis aitasid selgitada, kuidas me käsitleme siinses töös kultuuripärandit: kultuuripärandi mõiste, säilitamine, ajalookirjutus. Nende aspektide valguses tutvustasime oma uurimisobjekti, pärandiaastat. Kuivõrd tegemist on kultuurinähtusega, millel on erinevaid vormilisi ja sisulisi tasandeid, mis koondavad väga palju elemente, siis pidasime vajalikuks objekti tutvustada teatud struktureerivate kirjelduste kaudu. Esimeses peatükis kirjeldasime pärandiaastat, kategoriseerides selle elemente. Teises peatükis tegelesime selle erinevate vormiliste ja sisuliste tasandite kirjeldamise ja analüüsimisega. Pärandiaasta meedialise vormi kaudu uurisime, millised olid selle strateegiad auditooriumi kõnetamisel ning milliseid eesmärke seati erinevate sihtgruppidega suhtlemisele. Sisutasandil tõime esile osutusi kollektiivsele identiteedile ja nendega seotud kultuuriloolistele narratiividele. Kirjeldasime, millist versiooni kollektiivsest minapildist pärandiaasta esitab ning kuidas see on mõjutatud teema-aasta seotusest riiklike institutsioonidega. Kolmanda peatüki eesmärgiks oli eelnevate arutluskäikude põhjal pärandiaasta kohta teoreetiliste üldistuste tegemine ning uurimisobjekti positsioneerimine kultuurirotsessides. Käsitlesime pärandiaastat kui kultuuriograafilist teksti, mille loomine on seotud kultuurimälu ja enesekirjeldusliku autokommunikatsiooniga.

Magistritöoga soovisime esile tuua tänapäeval Eestis toimuvaid protsesse, mis teatud väärtustest lähtuvalt esitavad kollektiivset minapilti ja kujundavad rahvuslikku identiteeti. Esitasime võimalusi, kuidas struktureerida uurimisobjekti selle analüüsimiseks, nii sisulistes kui vormilistes aspektides. Selgitasime pärandiaasta käsitletavust kultuuriograafilise tekstina, asetades selle kui ühe kultuurinähtuse üldisematesse kultuurisemiootilistesse raamidesse.

THE HERITAGE YEAR AS A TEXT OF CULTURAL BIOGRAPHY

Summary

The theme of my thesis has developed, on one hand, from my curiosity towards the semiotics of preservation and, on the other hand, from my bachelor's thesis in which I analyzed auto/biographical texts and the basics of identity narratives and the ways of narrating life. The focus of the thesis is The Heritage Year which is a year-long project developed by the Estonian Ministry of Culture that created a program consisting of more than 300 events that took place throughout the year 2013 in various locations in all of the counties of Estonia. We find The Heritage Year to be a suitable research subject since it is a way of constructing the national identity and narrating the nation's history — it is a sort of collective self-preservation. A key term for our approach is cultural biography which we define as the sum of all the texts describing and defining cultural identity. Our main hypothesis is that the Heritage Year is a section of that biography and therefore analyzable as a text of cultural biography.

In the first chapter we present the context of our research subject. We explain our views on cultural heritage — how it is constructed in societies and which ways of meaning making are involved. In section 1.1. we focus on the preservative aspect of cultural heritage, how it seems to be a cultural imperative and an obligation. In section 1.2. we draw a parallel between history writing and the construction of cultural heritage. In the final part of the first chapter we give an overview of The Heritage Year, categorizing the events according to the themes and subjects brought into focus.

In the second chapter we explain the biographical aspects of The Heritage Year, dividing the chapter into two main subchapters: the medial form of The Heritage Year and

the biographical content of it. Firstly, we compare The Heritage Year to other texts that are also parts of the cultural biography and deal with heritage, in order to emphasize the specific characteristics of our subject. We explain the medial form of The Heritage Year via two aspects: self-presentation (section 2.1.1.) and events as a way of communicating with the audience (section 2.1.2.). In the first section we take a look at different mediums through which The Heritage Year was represented. In the second section we describe six different target audiences and the ways they were approached. In the second part of the chapter we focus on the representations of collective identity and national history and describe the images of Estonian culture and people presented with The Heritage Year.

The last chapter is dedicated to the theoretical generalization and analyzing our subject in the semiotic framework. In the first section we explain the approach to culture as a subject and the concept of cultural memory. The second section is dedicated to the self-descriptive means in culture in order to point out the autocommunicative aspects of The Heritage Year. The last section focuses on the concept of text as it is explained in the cultural semiotics of Tartu–Moskva school. We look at the main functions of the text and show how they also apply to our subject. With this chapter we hope to conclude the assertion of our initial hypothesis that The Heritage Year could be treated as a text of cultural biography.

With our thesis we pointed out some of the cultural processes in present day Estonia. We emphasized how these are influenced by certain values and how that affects the construction of the collective identity. We presented ways to analyze the form and content of The Heritage Year. We explained our research subject as a text of cultural biography and positioned it in the semiotic framework.

ALLIKAD

Algas kultuuripärandi aasta: www.postimees.ee/1105358/algas-kultuuriparandi-aasta, vaadatud 11.04.2014.

Artur Talvik: www.parandiaasta.ee/parandisaadikud/artur-talvik, vaadatud 6.04.2014.

Australia ICOMOS 1999. The Burra Charter, The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance. Australia ICOMOS Inc.

Fotokonkurss „Kodus loodud pärimus“: www.folkloorinoukogu.ee/Fotokonkurss_Kodus_loodud_parimu_955.htm, vaadatud 11.04.2014.

Konverentsi „Muutuv kultuuripäränd“ ettekanded: www.youtube.com/playlist?list=PLJqER6uJKnn7T4v-_y5YIGFNoasYiaERA, vaadatud 6.04.2014.

Kultuuripärandi aasta: www.parandiaasta.ee.

Kultuuripärandi aasta logo: www.parandiaasta.ee/logo, vaadatud 8.04.2014.

Kultuuripärandi aasta: www.parnufringe.ee/parandiaasta/, vaadatud 25.02.2014.

Kultuuripärandi aasta 2013: www.facebook.com/kultuuriparandiaasta, vaadatud 8.04.2014.

Kultuuripärandi aasta 2013: www.tallinn.ee/est/KULTUURIPARANDI-AASTA-2013, vaadatud 25.02.2014.

Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020: www.kul.ee/webeditor/files/arengukavad/kultuur2020.pdf, vaadatud 1.03.2014.

Mis on kultuuripäränd?: www.parandiaasta.ee/kultuuriparand, vaadatud 10.04.2014.

Muuseumiseadus: www.riigiteataja.ee/akt/110072013001, vaadatud 1.03.2014.

Muinsuskaitseadus: www.riigiteataja.ee/akt/738898?leiaKehtiv, vaadatud 1.03.2014.

Muinsuskaitse: www.muinas.ee, vaadatud 1.03.2014.

Määrus „Muuseumikogu täiendamise ja kultuuriväärtusega asja muuseumisse hoiule võtmise kord“: www.riigiteataja.ee/akt/110072013068, vaadatud 01.03.2014.

Mälestised: www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised, vaadatud 3.03.2014.

Näitus Parikaste majas: www.muuseum.ee/et/kuum/uudiste_arhiiv?news_id=2130, vaadatud 11.04.2014.

Näitus „Stopp! Piiritsoon“ Rannarahvamuuseumis: www.lennusadam.eu/et/suhtlemuuseumiga/uudiskirjad/103-uudiskiri-16-november-2013/908-paerandiaasta-naeitusesoovitus-naeituse-stopp-piiritsoon-jaeaeb-rannarahvamuuseumis-avatuksmaerti-keskpaigani, vaadatud 10.04.2014.

Sündmused pärandiaasta kodulehele: www.parandiaasta.ee/files/Parandiaasta_syndmuste_loend.pdf, vaadatud 25.02.2014.

Tartumaa kultuuripärandi aasta avapidu „Pulmalaat: pakulõhkumisest titemähkimiseni“: www.kultuur.info/syndmus/kultuuriparandi-aasta-tartumaa-kultuuriparandi-aasta-avaidu-pulmalaat-pakulohkumisest-titemahkimiseni/, vaadatud 11.04.2014.

Vaimne kultuuripärand: www.parandiaasta.ee/kultuuriparand/vaimne-kultuuriparand, vaadatud 10.04.2014.

Walsh, Richard 2012. *Dreaming and Narration*. wikis.sub.unihamburg.de/lhn/index.php/Dreaming_and_Narration, vaadatud 10.04.2014.

KIRJANDUS

Annuk, Eve 2005. Kuidas kujutada teise inimese elu? *Looming*, nr 11, lk 1724–1734.

Assmann, Aleida 2008. Canon and Archive. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Astrid Erll, Ansgar Nünning (toim.). Berliin: Walter de Gruyter, lk 97–107.

— 2011. *Cultural memory and Western civilization: functions, media, archives*. Cambridge: Cambridge University Press.

Assmann, Jan 2012 (1988). Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet. *Akadeemia*, nr 10, lk 1775–1786.

Avrami, Erica, Randall Mason, Marta de la Torre 2000. *Values and Heritage Conservation, Research Report*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.

Bal, Mieke 2007. *Narratology. Introduction to the theory of narrative*. Toronto: University of Toronto Press.

Barthes, Roland 1996. Introduction to the structural analysis of narratives. *Narratology*, Susana Onegana, José Angel Garcia Landa (toim.). London: Longman Group Limited, lk 45–54.

Bourdieu, Pierre 1994. Structures, Habitus, Power: Basis for a Theory of Symbolic Power. *Culture, power, history: a reader in contemporary social theory*, Nicholas B. Dirks, Geoff Eley, Sherry B. Ortner (toim.). Princeton, New Jersey: Princeton University Press, lk 155–199.

Bruner, Jerome 1994. The „Remembered“ Self. *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-narrative*, Ulric Neisser, Robyn Fivush (toim.). Cambridge: Cambridge University Press, lk 41–54.

— 2001. Self-making and World-making. *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*, Jens Brockmeier, Donal Carbaugh (toim.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, lk 25–37.

Burke, Peter 2011. History as Social Memory. *The Collective memory reader*, Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy (toim.). Oxford: Oxford University Press, lk 188–192.

- Carroll, Noël 2001. On the narrative connection. *New Perspectives on Narrative Perspective*, Willie van Peer, Seymour Chatman (toim.). Albany: State University of New York Press, lk 21–41.
- Chatman, Seymour 1983. *Story and discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca: Cornell University Press.
- Eakin, Paul 1999. *How Our Lives Become Stories: Making Selves*. Ithaca: Cornell University Press.
- Eco, Umberto 2005. *Lector in fabula*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- 2009. *Kuus jalutuskäiku kirjandusmetsades*. Tallinn: Varrak.
- Feilden, Bernard M., Jukka Jokilehto 1993. *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. Rooma: ICCROM.
- Fivush, Robyn 1994. Constructing Narrative, Emotion, and Self in Parent–child Conversations About the Past. *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-narrative*, Ulric Neisser, Robyn Fivush (toim.) Cambridge: Cambridge University Press, lk 136–157.
- Foucault, Michel 2009. *The Order of Things: An Archaeology of The Human Sciences*. London: Routledge.
- Gadamer, Hans 1997 [1960]. Tõde ja meetod. Eesti keeles osaliselt ilmunud: *Filosoofilise hermeneutika klassikat*, Andres Tool (tõlk.). Tartu: Ilmamaa, lk 195–328.
- Gellner, Ernest 1984. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Graham, Brian, Greg Ashworth, John Tunbridge 2000. *A geography of heritage: power, culture and economy*. Brian. London: Arnold.
- Hall, Stuart 2000. The Question of Cultural Identity. *Modernity: An Introduction to Modern Societies*, Stuart Hall, David Held, Don Hubert, Kenneth Thompson (toim.). Malden Oxford: Blackwell, lk 596–634.
- Hafstein, Valdimar 2012. Cultural Heritage. *A Companion to Folklore*, Regina F. Bendix, Galit Hasan-Rokem (toim.). Oxford: Wiley Blackwell, lk 500–519.
- Hoberman, Ruth 2001. Biography: General Survey. *Encyclopedia of Life Writing. Autobiographical Forms. 1. kd, A–K*, Margaretta Jolly (toim.). London: Fitzroy Dearborn Publishers, lk 109–110.
- Isaac, Gwyneira 2011. Whose Idea Was This? Museums, Replicas, and the Reproduction of Knowledge. *Current Anthropology*, Vol. 52, nr 2, lk 211–233.
- Ivanov, Vjatšeslav, Juri Lotman, Aleksandr Pjatigorski, Vladimir Toporov, Boriss Uspenski 1998. *Kultuurisemiootika teesid*. (Slaavi tekstidest lähtuvalt). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jakobson, Roman 1929. Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves. Travaux du Cercle Linguistique de Prague II.
- Jõekalda, Kristina 2011. Eesti aja muinsuskaitse rahvuslikkus/rahvalikkus. *Mälu*, Anneli Randla (toim.). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 73–136.

- Kallast, Kadri 2010. *Tänapäeva Eesti elulooraamatud: auto/biograafilise narratiivi analüüs*. Bakalaureusetöö.
- 2011. Elu või asi? Postautobiograafiline trauma. *Sirp*, 7.10.2011.
- Kama, Kaido 2013. Pärimuskultuur kui ellujäämisõpetus. *Akadeemia*, nr 12, lk 2115–2122.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998. *Destination culture: tourism, museums and heritage*. Berkeley: University of California Press.
- Konsa, Kurmo 2007. *Artefaktide säilitamine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- 2013a. *Laulupidu ja verivorst: 21. sajandi vaade kultuuripärandile* (käsikiri).
- 2013b. Milleks meile pärand? *Akadeemia*, nr 12, lk 2171–2189.
- Lehti, Marko, Matti Jutila, Markku Jokisipilä 2008. Never-ending Second World War: Public Performances of National Dignity and the Drama of the Bronze Soldier. *Journal of Baltic Studies*, 39 (4), lk 393–418.
- Lotman, Juri 1977. *Tekst ja auditooriumi struktuur*. Tõlge eesti keelde Silvi Salupere: lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/lotmanitolked/tekstauditoorium.htm, vaadatud 18.04.2014.
- 1992. *Tekst ja kultuuri mitmekeelsus*. Tõlge eesti keelde Silvi Salupere: lepo.it.da.ut.ee/~silvi11/lotmanitolked/tekstjamitmek.htm, vaadatud 18.04.2014.
- 1999 [1989]. Kultuur kui subjekt ja iseenese objekt. *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund, lk 37–52.
- 2002 [1978]. Kultuuri fenomen. *Akadeemia*, nr 12, lk 2644–2660.
- 2006a [1984]. Õigus biograafia. Teksti ja autori isiksuse tüploogilisest suhestusest. *Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur*. Tallinn: Olion, lk 314–331.
- 2006b. Kirjaniku biograafia kui loomeakt. *Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur*. Tallinn: Olion, lk 299–313.
- 2006c [1981]. Kultuurisemiootika ja teksti mõiste. *Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur*. Tallinn: Olion, lk 234–240.
- 2006d. Semiootilise süsteemi dünaamiline mudel. *Kultuurisemiootika: tekst – kirjandus – kultuur*. Tallinn: Olion, lk 214–233.
- 2010. *Kultuuritüpoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- 2013a [1986]. Kultuurimälu. *Akadeemia*, nr 10, lk 1736–1746.
- 2013b [1985]. Mälu kulturooloogilises valguses. *Akadeemia*, nr 10, lk 1731–1735.
- Lotman, Juri, Boriss Uspenski 2013 [1971]. *Kultuuri semiootilisest mehhanismist. Vene kultuuri jõujooni. Valik artikleid*, Silvi Salupere (toim.). Tartu: Ilmamaa, lk 207–239.
- Lotman, Mihhail 2012. *Struktuur ja vabadus I: semiootika vaatevinklist. I.I. Tartu–Moskva koolkond: tekstist semiosfäärini*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Madisson, Mari-Liis, Andreas Ventsel 2012. Võõra semiootiline modelleerimine Eesti lähiajaloo. *Acta Semiotics Estica*, IX, lk 144–172.

- Mason, Randall 2002. Assessing values in conservation planning: methodological issues and choices. *Assessing the Values of Cultural Heritage, Research Report*, Erica Avrami, Randall Mason, Marta de la Torre (toim.). Los Angeles: The Getty Conservation Institute, lk 5–30.
- Megill, Allan 2011. History, Memory, Identity. *The Collective memory reader*, Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy (toim.). Oxford: Oxford University Press, lk 193–1997.
- Nagle, John 2009. *Multiculturalism's Double Bind. Creating Inclusivity, Cosmopolitanism and Difference*. Farnham: Ashgate.
- Niedermüller, Péter 1999. Ethnicity, Nationality, and the Myth of Cultural Heritage: A European View. *Journal of Folklore Research*, Vol. 36, No. 2/3, *Special Double Issue: Cultural Brokerage: Forms of Intellectual Practice in Society*, lk 243–253.
- Noyes, Dorothy 2006. The Judgment of Solomon: Global Protections for Tradition and the Problem of Community Ownership. *Cultural Analysis*, 5, lk 27–56.
- Phelan, James 2001. Why narrators can be focalizers and why it matters. *New Perspectives on Narrative Perspective*, Willie van Peer, Seymour Chatman (toim.) Albany: State University of New York Press, lk 51–64.
- Potter, Terje 2006. Eesti traditsioonilise käsitöö ja turunduse kokkupuutepunkte. *Kuidas korraldada kultuuri?* Anu Kivilo, Kadi Herkül (koost.). Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, lk 75–82.
- Poulot, Dominique. 2006. *Une histoire du patrimoine en Occident*. Pariis: Presses Universitaires De France.
- Randviir, Anti 2008. Ruumisemiootikast Tartu-Moskva kultuurisemiootikas. Semiootiline subjekt. *Acta Semiotica Estica*, V, lk 35–62.
- Ricoeur, Paul 1992. *Oneself as another*. Chicago: The University of Chicago Press.
- 1984. *Time and Narrative. Volume I*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ruutsoo, Rein, Peeter Selg 2012. Teleoloogiline ajaloonarratiiv kui poliitilise antagonismi konstrueerimise strateegia Eesti taasiseseisvumise käsitluste näitel. *Acta Semiotics Estica*, IX, lk 109–143.
- Sax, Joseph 1989. Heritage preservation as a public duty: The Abbe Gregoire and the origins of an idea. *Michigan Law Review*, vol 88, nr 5, lk 1142–1169.
- Tamm, Marek 2008. History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. *Journal of Baltic Studies*, 39 (4), lk 499–516.
- 2013a. Ajalugu, mälu ja mäluajalugu: uutest suundadest kollektiivse mälu uuringutes. *Ajalooline Ajakiri*, nr 1, lk 111–134.
- 2013b. In search of lost time: memory politics in Estonia, 1991–2011. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41 (4), lk 651–674.
- 2013c. Juri Lotman ja kultuurimälu teooria. *Akadeemia*, nr 10, lk 1747–1770.

Tamm, Marek, Saale Halla 2008. Ajalugu, poliitika ja identiteet: Eesti monumentaalsest mälumaastikust. *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteed tänapäeva Eestis*, Pille Peetersoo, Marek Tamm (koost.). Tallinn: Varrak, lk 18–50.

Torop, Peeter 2002. Juri Lotmani kultuurianalüüsi programm. *Akadeemia*, nr 12, lk 2660-2662.

Uspenski, Boriss 2013 [1996]. Ajalugu ja semiootika. *Vene kultuuri jõujooni. Valik artikleid*, Silvi Salupere (toim.). Tartu: Ilmamaa, lk 27-90.

Veidemann, Rein 2000. Eesti rahvuse kujunemine semiootilisest aspektist. *Akadeemia*, nr 9, lk 1811–1823.

White, Hayden 1990. *The Content of the Form*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Worthing, Derek, Stephen Bond 2008. *Managing built heritage: the role of cultural significance*. Oxford: Blackwell Publishing.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kadri Kallast

(sünnikuupäev: 19.05.1988),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Kultuuripärandi aasta kui kultuuribiograafiline tekst“,

mille juhendaja on dots. Ülle Pärli,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 22.05.2014